

ISSN: 2181-3027

72

Issue-2

PEDAGOGS

International scientific electronic journal

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

Legal, medical, social, scientific journal

Volume-72

Issue-2

December – 2024

IN ALL AREAS

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

*He is mathematic teacher at
Uzbekistan District 49 Secondary School*

Preparing for publishing

Kholikov Tokhirjon Shavkatjon ugli
CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

*O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta
ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li
CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova*Rishton tuman XTB mudiri****Umida Barzieva****Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti****O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich****Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor****Toshboltayev Muhammadjon****Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor****Qodirov Nabijon O'lmasovich****O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)****Turdiyev Azizbek Anvarovich****O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist****Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich****Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD****Mohinur Saidova****Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent****Sharifaxon Xakimova****Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi*

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. *Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy*
www.pedagogs.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. *Fergana region, Rishtan city, Park park street 24*
www.pedagogs.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

TA'LIMDAGI O'ZGARISHLAR: DIREKTORNING ROLI VA YUTUQLARI

Ochilova Nilufar Xudoyberdievna

*Buxoro viloyati Kogon shaxar 4-umumiy o'rta ta'lim maktabi direktori,
Buxoro viloyati direktorlar kengashi rais o'rinbosari*

Annotatsiya: Mazkur maqolada 2023-yilda Prezidentning 79-sonli farmoni asosida tashkil etilgan Direktorlar kengashining faoliyati, uning maqsadlari va vazifalari hamda menejerlik kurslari orqali ta'lim tizimida rahbarlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar yoritiladi. Ushbu kengashning tashkil etilishi ta'lim tizimini boshqarishning samaradorligini oshirish, rahbarlik lavozimlarini shaffof tanlov asosida taqsimlash hamda yuqori malakali rahbarlarni tayyorlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Direktorlar kengashi, ta'lim tizimi, menejerlik kurslari, rahbarlik lavozimlari, shaffof tanlov, Avloniy instituti, ta'lim islohotlari, boshqaruv samaradorligi, malakali kadrlar.

Abstract: This article discusses the activities of the Board of Directors, established in 2023 by Presidential Decree No. 79, its goals and objectives, and the reforms being implemented to develop leadership in the education system through management courses. The establishment of this board is aimed at increasing the efficiency of education system management, distributing leadership positions on the basis of transparent competition, and training highly qualified leaders.

Keywords: Board of Directors, education system, management courses, leadership positions, transparent competition, Avloni Institute, educational reforms, management efficiency, qualified personnel.

Kirish

Ta'lim tizimi jamiyat rivojlanishining asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Ta'lim muassasalarini samarali boshqarish esa sifatli ta'limni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. 2023-yilda Prezidentning 79-sonli farmoni asosida tashkil etilgan Direktorlar kengashi shu maqsadda yangi boshqaruv tizimini joriy etdi. Ushbu maqolada kengashning tashkil etilishi, uning vazifalari, menejerlik kurslari va bu tizimning ta'lim sohasiga ta'siri haqida batafsil so'z yuritiladi.

Asosiy qism

Direktorlar kengashining asosiy vazifalari

Direktorlar kengashi ta'lim muassasalarida rahbarlik lavozimlariga malakali nomzodlarni tanlash va tayinlash jarayonini tartibga soladi. Kengashning asosiy vazifasi menejerlik sertifikatiga ega bo'lgan nomzodlarni suhbatdan o'tkazib, ularni direktorlikka tavsiya qilishdan iborat. Ushbu jarayonning shaffofligi va adolatliligi ta'minlanadi, bu esa ta'lim tizimining boshqaruv sifatini oshiradi.

Menejerlik kurslari va ularning ahamiyati

Menejerlik kurslari Toshkentdagi Avloniy institutida tashkil etilgan bo‘lib, bu kurslarda rahbarlik lavozimlariga nomzodlar 1 oy davomida maxsus o‘quv dasturidan o‘tadilar. Kursni muvaffaqiyatli tamomlagan tinglovchilar menejerlik sertifikatiga ega bo‘lishadi. Ushbu sertifikat amaldagi direktorlar va direktor o‘rinbosarlari uchun qator imtiyozlarni taqdim etadi:

- Amaldagi direktorlar uchun oylik maoshga 50% ustama.
- Direktor o‘rinbosarlari uchun 30% ustama.

Ushbu ustamalar 5 yilgacha davom etishi mumkin bo‘lib, bu rahbarlar uchun qo‘shimcha rag‘bat bo‘lib xizmat qiladi.

O‘qituvchilar uchun imkoniyatlar

Menejerlik kurslarida o‘qituvchilar ham qatnashishlari mumkin. Ammo ular ushbu kursni tamomlab, direktor yoki direktor o‘rinbosari lavozimiga tayinlangan taqdirda qo‘shimcha ustamalarga ega bo‘lishadi. Bu esa o‘qituvchilarning rahbarlikka tayyorlanishini rag‘batlantiradi va ularning malakasini oshiradi.

Yangi tizimning ta‘lim sohasiga ta‘siri

Direktorlar kengashining tashkil etilishi ta‘lim tizimida boshqaruvning yangi yondashuvini shakllantirdi. Mazkur tizim rahbarlik lavozimlariga mas‘uliyatli va malakali kadrlarni tayyorlash imkonini beradi. Shu bilan birga, shaffof tanlov jarayoni orqali adolatli boshqaruv tizimi yo‘lga qo‘yiladi.

Direktorning hisoboti haqida:

Buxoro viloyatida Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirining 2023-yil 30-dekabrda 74-son buyrug‘i bilan 10 nafardan iborat Direktorlar kengashi tarkibi tasdiqlangan bo‘lib, hozirda kengash tarkibida kengash raisi Navruzov Firdavs Shavkatovich boshqa ishga o‘tganligi sababli, 2024-yil may oyidan boshlab kengash raisi vazifasini rais o‘rinbosari Buxoro viloyati Kogon shahar 4 umumiy o‘rta ta‘lim maktabi direktori Ochilova Nilufar Xudoyberdiyevna bajarib kelmoqda.

Direktorlar kengashi tomonidan 2024-yilning 9 oyi davomida vakant (bo‘sh) direktorlik lavozimlari uchun 257 ta ochiq tanlov e‘lon qilindi. 65 nafar nomzodlar tanlovda ishtirok etish istagida ariza yuborgan bo‘lib, nomzodlar uchun 6 marotaba suhbat jarayonlarida tashkil etildi. Suhbat natijalariga ko‘ra 37 nafar 56% nomzodlar direktorlik lavozimlariga tayinlandi.

Hozirda 57ta vakant (bo‘sh) direktorlik lavozimlari uchun tanlov e‘lon qilingan. Hududda 65 nafar menejerlik sertifikatiga ega nomzodlar mavjud

Shuningdek, Direktorlar kengashi tomonidan:

2024 yil Buxoro viloyati umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari Direktorlar kengashi tomonidan navbatdagi yig‘ilish bo‘lib o‘tdi.

Har bir kengash a’zosi tomonidan o‘z hududlaridagi maktab rahbarlariga ta’lim-tarbiya jarayonlari sifati va samaradorligini ta’minlash maqsadida o‘z ma’ruzalari bilan suhbat olib borilmoqda. Jumladan:

•7 may 2024 yil Romitan tumanida kengash a’zosi Shoxista Musoyeva tomonidan maktab direktorlariga “Ta’lim - sifat va samaradorligini oshirish” mavzusida ma’ruza qildi .

•6 iyul 2024 yil direktorlikka ariza topshirgan 3 nafar nomzodlar bilan ZOOM platformasi orqali suhbat o‘tkazildi.

•16 avgust 2024 yil Kogon shahrida kengash raisi o‘rinbosari Ochilova Nilufar tomonidan maktab direktorlariga “Muvaffaqiyatli islohotlar – yuqori natijalar” mavzusida ma’ruza qildi va mahalliy televidiyenisida inter’vyu berdi ,

•19 avgust 2024 yil “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” shiori ostida Ustozlar forumining ochilishida direktorlar kengashi a’zolari to’liq tarkibda ishtirok etdi va menejerlik sertifikatini to’g’risida targ’ibot ma’lumotlari bilan so’zga chiqdi.

•11 oktyabr 2024 yil direktorlikka ariza topshirgan 3 nafar nomzodlar bilan ZOOM platformasi orqali suhbat o‘tkazildi.

•25 oktyabr 2024 yil Buxoro Direktorlar kengashi a’zolari G.Muqimov, D.Kuziyeva tomonidan Olot tumanidagi 4- sonli maktab faoliyati o’rganilib , tegishli tavsiyalar berildi.

•15 noyabr 2024 yil Buxoro viloyati direktorlari kengashi tomonidan seminar tashkil etildi. Seminarga viloyatdagi barcha umumta’lim maktabi direktorlari ishtirok etdi.

•Dekabr 2024 yil Buxoro viloyati direktorlari kengashi tomonidan tumanlar kesimida qilingan monitoring tahlili natijasida yuzasidan Peshku tumaniga seminar tashkil etish rejalashtirildi.

Xulosa

Direktorlar kengashi va menejerlik kurslarining joriy etilishi ta’lim tizimining rivojlanishida katta burilish yasadi. Ta’lim muassasalarida rahbarlik lavozimlariga nomzodlarni shaffof tanlov asosida tayinlash imkoniyati, bu jarayonning adolatli o‘tishini ta’minlash bilan birga, kadrlarning malakasini oshirishga ham xizmat qilmoqda. Ushbu tizimning samaradorligi nafaqat rahbarlik lavozimlari sifatini yaxshilashda, balki umuman ta’lim muassasalarining boshqaruv darajasini yuksaltirishda namoyon bo‘lmoqda.

Menejerlik kurslari orqali rahbarlarning kasbiy ko‘nikmalari oshib, ular boshqaruv jarayonida zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash imkoniga ega bo‘lishmoqda. Bu, o‘z navbatida, ta’lim muassasalarining umumiy natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kurs ishtirokchilari uchun yaratilgan moddiy rag‘batlar esa rahbarlikka bo‘lgan qiziqishni oshiradi va sifatli kadrlar tayyorlashga zamin yaratadi.

Ushbu yangi tizim ta‘lim sohasidagi muammolarni hal qilishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shu bois, Direktorlar kengashi va menejerlik kurslari o‘zining uzoq muddatli ijobiy natijalarini ko‘rsatishi kutilmoqda. Kelgusida mazkur islohotlar ta‘lim tizimining yanada rivojlanishi va jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishda muhim omil bo‘lishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 79-sonli farmoni.
2. Toshkentdagi Avloniy instituti menejerlik kurslari bo‘yicha rasmiy ma‘lumotlar.
3. O‘zbekiston ta‘lim tizimidagi boshqaruvga oid nashrlar va hujjatlar.
4. Direktorning 2024-yilgi hisobot ma‘lumotlari.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi hujjatlari, 2023-2024-yillar.
6. Buxoro viloyati Direktorlar kengashining 2024-yilgi hisobot materiallari.
7. Ustozlar forumi va seminar-trening materiallari, 2024-yil.
8. Maktab boshqaruvi va ta‘lim sifati bo‘yicha nashr etilgan mahalliy ilmiy maqolalar va tahliliy ma‘lumotlar.

USING GAMES AND ACTIVITIES TO ENHANCE SPEAKING SKILLS

*Toshkent iqtisodiyot universiteti
2-sonli akademik litseyi katta o'qituvchisi
Ernazarova Madina Baxtiyor qizi*

Abstract: This article contains information about the importance of developing children's speech, its tasks, and ways and methods of development. This article provides useful information for teachers, educators, and those conducting research on this topic.

Keywords: speech, language, oral speech, written speech, dictionary, homonyms, synonyms, polysemy, fairy tales, poems, exercises, external and internal speech.

Speech is a specific form of language life, which is used in the processes of expressing and exchanging thoughts, as a separate type of social activity. Speech is understood as the processes of its oral and written manifestation, that is, the process of speaking and its result. Speech is one of the highest, most complex, spiritual functions of a person. Speech has an internal and external appearance. Inner speech is considered a passive speech of a person speaking to himself. Therefore, this speech is directed towards himself, it cannot be controlled. Inner speech serves as the basis of oral and written speech.

External speech is active speech directed at others and controllable, and it has an oral and written form. Language is an integral part of our lives, so it is common for all people to expect a child to say a word from infancy, to teach him to speak, and then to listen to him with interest. Usually, active speech in children begins to appear at the age of 2 - 2.5 years. During this period, the use of active speech in situations related to the child's practical cooperation with adults leads to the formation of speech.

The importance of paying attention to the development of a child's speech in the early stages is that during this period the child's brain grows rapidly and its functions are formed. Physiologists say that the functions of the central nervous system can be easily trained precisely during their natural formation. Without training, the development of these functions slows down and may even stop altogether. The first three years of a child's life are an important and crucial period for the development of speech.

If in the first three years the child's speech is not given enough attention, then in the future it will have to work very hard to make up for it. All children develop their speech differently at different stages of their development. After leaving the family, children receive education at preschool, primary, higher and further levels. Most importantly, after children leave the family, their first steps are often formed and grow

under the supervision of teachers through their education and upbringing. Their mental activity, mental state, and at the same time, their speech development are also of great importance during this period. At the first stage of speech development, children take the initiative in communicating with adults, ask a lot of questions, ask why? why?, and compose short stories based on various games and pictures. However, relatively weak children do not take the initiative in communicating with adults; such children use nonverbal means of communication.

To work with typical children and children of this type, it is necessary to perform the following tasks:

- encourage children to use words to describe objects, their movements, toys, fruits, and their colors, qualities;
- enrich their vocabulary with various plants, foods, pets, etc.;
- use words and sentences expressing actions when playing with children in the classroom.

The basis of the tasks related to the development of speech in young children is to work on increasing the vocabulary of children, to introduce children to new names of objects, their qualities, and generalizing names, to encourage the use of words with opposite meanings, and on this basis to compose 3-4 sentences and call for their reflection.

In developing vocabulary, the active use of forms such as antonyms, synonyms, and polysemy in speech allows children to deeply understand the meanings of words. It is natural for children to be encouraged to directly use the above-mentioned forms of words such as synonyms, antonyms, and polysemy in situations such as describing, comparing, and contrasting objects, human actions, and natural phenomena. When transforming the speech of primary school students into active speech, having them memorize poems on various topics and have conversations about them expands children's imagination, and especially the use of poems that reflect our homeland helps develop children's sense of patriotism.

During the lesson, you can conduct exercises with children on words first, and then on building sentences and compound sentences. These exercises can be organized with pictures as follows: two pictures with similar plots are selected. For example, we can take pictures of a child watering a flower and a child sleeping in a cool place. With the help of the teacher, children can build sentences like this: "This child is watering a flower, but the other child is sleeping" or use nouns: "Bobur is watering the flowers, and Batyr is resting in a cool place". Such games not only develop children's imagination, but also help them develop skills such as building sentences or expressing opinions.

The range of works read to young children is mainly folklore. They fully meet the needs of young children: because the melody, music and movements in them are typical

for children. In reading lessons, methods such as reading stories and fairy tales to children expressively and asking their opinions about this story are also used. If the fairy tale is not very long, it can be told two or three times, or interesting parts can be repeated. After telling it, we can ask the children questions such as what would you do if this situation arose. Also, organizing small performances based on these fairy tales can raise children's spirits and serve as an important tool in developing their creative abilities.

In modern practice, preschool education is faced with a number of problems that require the development of preschool education. Modern technologies, including multimedia tools, mobile applications and innovative methods such as virtual reality (VR), can be an effective tool in developing children's attention. 1. Multimedia tools: digital educational platforms, video lessons and interactive presentations play an important role in attracting children's attention. Colorful graphics and animations can increase children's interest. 2. Mobile applications: mobile applications aimed at developing speech, for example, game-based applications, allow children to test their speech skills in practice. Through these applications, children learn through play and at the same time develop their concentration skills. 3. Virtual reality (VR): VR technologies allow children to test their skills in an interactive environment.

In conclusion, speech is an integral part of our life, we need to develop it, constantly shape it. Speech development is a complex, multifactorial process of assimilation of socio-historical experience, which is central to the individual psychological development of a child. Our great thinkers also conducted many studies on speech, words and language. A. Navoi expressed words, speech and their importance in human life in a highly artistic form through images. Y.A. Komensky, proceeding from the idea of comprehensive development of natural abilities, set the task of teaching children to know, act, and speak from an early age. He believed that it is necessary to pay equal attention to the development of "mind and speech". Because, thanks to speech, a child expresses his thoughts, by mastering speech, he understands the world around him, and as a result of communication with other children, speech and thinking develop in a child. Therefore, we should pay great attention to the speech culture of children, its development and formation as correct, clear and expressive.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Oliy Majlisga murojatnomasi”. O‘zbekiston” 2017.
2. G‘oziev E. Ontogenez psixologiyasi Nazariy- eksperimental tahlil. -T.: Noshir, 2010. – 356 b.
3. Do‘stmuhamedova SH.A., Nishonova Z.T. va boshqalar Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. -T.: Fan va texnologiyalar, 2013 – 343 b.

4. Yunusova G. S. THE OUTCOMES OF A STUDY PREPARING BOYS AND GIRLS AT YOUNG AGE FOR FAMILY LIFE IN CONDITION OF UZBEKISTAN //The Way of Science. – 2014. – C. 84.

5. Yunusova, G. S. «THE OUTCOMES OF A STUDY PREPARING BOYS AND GIRLS AT YOUNG AGE FOR FAMILY LIFE IN CONDITION OF UZBEKISTAN.» The Way of Science (2014): 84.

6. <https://www.interscience.uz/index.php/home/article/download/2267/1867>

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ САМОКОНТРОЛЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

*Пак Г.Е. - старший преподаватель UBS
г.Наманган, Республика Узбекистан*

Аннотация. В статье раскрываются методы самоконтроля на занятиях по русскому языку. В ней предлагаются несколько приемов самоконтроля как мощного мотивационного инструмента, способствующего развитию самостоятельности и ответственности.

Ключевые слова: *контроль, самоконтроль, приемы, методы, самопроверка, самооценка, самоанализ, саморефлексия.*

Аннотация. Мақолада рус тили дарсларида ўз-ўзини назорат қилиш усуллари очиб берилган. Унда мустақиллик ва масъулиятни ривожлантиришга ёрдам берадиган, кучли мотивацион восита сифатида ўз-ўзини назорат қилишнинг бир қанча усуллар таклиф этилган.

Калит сўзлар: *назорат, ўз-ўзини назорат қилиш, услублар, усуллар, ўз-ўзини текшириш, ўз-ўзини баҳолаш, ўз-ўзини таҳлил қилиш, рефлексия*

Annotation. The article reveals methods of self-control in Russian language classes. It offers several techniques for self-control as a powerful motivational tool that promotes the development of independence and responsibility.

Key words: control, self-control, techniques, methods, self-test, self-esteem, self-analysis, self-reflection.

Современная система образования, школа в том числе, должна помочь школьникам сформировать умения и навыки аналитического мышления. Известно, что контроль знаний выполняют огромную воспитательную функцию в процессе обучения, контроль повышает ответственность за выполненную работу, как у учащихся, так и у учителей. Без контроля невозможно обучение систематическому труду, самостоятельности и аккуратности. Самоконтроль выполняет более широкие функции. Он повышает познавательную деятельность учащихся, воспитывает критическое отношение к своей деятельности, формирует аналитический подход к решению поставленных задач. Практика показывает, что именно навык самоконтроля наиболее слабо сформирован у учащихся. У школьников младших классов происходит изменения образа жизни, они учатся организовывать свою учебную деятельность, у них появляются новые социальные роли и новые требования. В этом возрасте ребенок учится строить отношения с окружающими его людьми, меняются его интересы и ценности. Важным условием формирования ученика как личности является

привитие навыков критического отношения к своей деятельности, умение увидеть свои ошибки, умение исправлять их. В традиционном обучении при контроле знаний, умений и навыков обучаемых преобладает монополия учителя. Сложилось мнение, что только учитель может дать реальную оценку учащимся. Мнение самого ученика, студента, его окружающих и близких почти не учитывается. Большая часть школьников не овладевают навыками самооценки. Значит, они не смогут научиться оценивать свои достижения, свое место среди других, свои качества и способности. У них слабо развито чувство уверенности. Самооценка больше чем уверенность, так как самооценка – это не просто уверенность в себе, в свой успех, позитивность, это оценка себя как личности.

«Современный педагог должен учить деятельности – не просто действовать, но и ставить цели, уметь контролировать и оценивать свои и чужие действия»[3]. Как бы справедливо мы обрушивались на сведение содержания образования к знаменитым знаниям, умениям и навыкам, без них невозможно представить себе обучение». Методы самоконтроля: самопроверка, самооценка, самоанализ, саморефлексия.

Самопроверка. После выполнения задания учащиеся могут сами проверить свои ответы, сравнивая их с образцовым ответом. Образцовый вариант учитель может представить наглядно на доске в форме готового ответа, в таблицах, на слайдах. Правильные ответы могут быть указаны в учебнике, на раздаточных карточках и других дидактических материалах. Самопроверка может быть фронтальной, в парах, групповой или индивидуальной. Например, прием «Волшебная линейка». Ученики на полях тетрадей чертят шкалу и отмечают крестиком, на каком уровне, по их мнению, выполнено задание. При проверке учитель, если согласен с оценкой ученика, обводит крестик, если нет, то чертит свой крестик ниже или выше.

Самооценка. Ученики могут оценивать свою работу и свой прогресс на основе заранее определенных критериев. Приемы самооценки можно применить при проверке домашнего задания. Например, прием «Светофор». Это оценивание выполнения домашних заданий с помощью цветовых сигналов: зелёный – я умею, жёлтый – я затрудняюсь, красный – требуется помощь. Методы самооценки эффективно применять на уроках обобщения, уроках контроля знаний, умений и навыков. Например, прием «Светофор». учащиеся решают тесты, после сравнения с правильными ответами, они вносят свои результаты в специальную таблицу.

Оценка	5	4	3	ИТОГ
Фамилия, имя ученика	////////	////////	////	24 балла

Учитель знакомит с критериями оценивания, и у учеников есть возможность оценить свои результаты в течение нескольких уроков.

Самоанализ. Методы самоанализа эффективно применять на уроках объяснения новой темы. После ознакомления с новой темой учащиеся могут задавать себе вопросы о своем уровне понимания материала. Прием «Лесенка» тоже поможет оценить усвоение нового материала. Ученики на ступеньках лесенки отмечают, как усвоили материал урока: нижняя ступенька - не понял, вторая ступенька - требуется небольшая помощь или коррекция, верхняя ступенька – хорошо усвоил материал и работу может выполнить самостоятельно.

Саморефлексия. Методы саморефлексии помогут учащимся осознать мотивации, свои учебные стратегии, осознать свои сильные и слабые стороны, а также разработать планы действий для улучшения своей учебной деятельности.

Современные методисты отмечают, что необходимо поощрять учащихся к самооценке своих знаний и навыков: «Помогите им развить навык самоанализа и самоконтроля, чтобы они могли самостоятельно оценивать свой прогресс и уровень достижений. Это поможет им стать более ответственными и активными участниками учебного процесса»[5].

Слабая самооценка учащихся не дает им возможности анализировать свои достижения при обучении в средних и высших учебных заведениях. В вузе по направлениям поступают потенциальные специалисты, для которых личностные качества должны помочь максимально овладеть профессиональными навыками своей будущей деятельности. Слабая самооценка, неумение правильно оценить свои возможности, отсутствие аналитического мышления затрудняет работу педагогов по развитию профессиональных компетенций.

На филологических факультетах в вузах учатся студенты с разным уровнем речевых навыков. Около 15-20 % студентов владеют элементарными навыками устной речи, могут писать под диктовку несложный текст, читают и понимают несложные тексты. В таких группах на занятиях по русскому языку эффективными приемами самоконтроля могут быть раздаточные карточки с индивидуальными заданиями. Например, по теме: «Числительные» можно использовать карточки, в которых студенты должны дописать слова «два», «две».

Карточка № 1. Вставьте слова ДВА, ДВЕ.

_____ стены, _____ пальто, _____ жизни, _____ щетки,
_____ фартука, _____ семьи, _____ вагона, _____ самолёта,
_____ директора, _____ плюса, _____ человека, _____ магазина,
_____ корзины, _____ карандаша, _____ полосы,

После того, как студенты выполняют задание, учитель предлагает проверить результаты по правильным ответам, данным на слайдах.

По теме: «Времена глагола» можно предложить работу по карточкам.

Карточка № 2. Вставьте глагол *пойти* в прошедшем времени.

1. Я получил приглашение и _____ на свадьбу к знакомому.
2. Мама получила премию, и мы _____ покупать компьютер.
3. Сегодня у моего друга день рождения, и я _____ к нему в гости.
4. Мы решили посмотреть новый фильм и _____ к Равшану.
5. В субботу мы _____ отмечать новоселье друга.

Такой дидактический материал реализует дифференцированный подход при организации самоконтроля студентов.

Для эффективного применения методов самоконтроля нужно учитывать рекомендации, которые дают современные методисты. При применении методов самоконтроля необходимо пользоваться разнообразными методами. Разнообразие методов самоконтроля поможет выбрать наиболее подходящий для них способ проверки: индивидуальные, групповые и др. Учащиеся должны уметь адекватно оценивать не только свою работу, но и уметь сравнивать результаты, проверять знания и навыки друг у друга, обсуждать результаты. Разнообразие методов включает и совершенствование методов, внедрение новых методов самоконтроля, основанных на последних научных исследованиях и передовых практиках.

Для поддержания интереса и мотивации учитель должен учитывать индивидуальные особенности учащихся, помогать развивать навыки самоконтроля и самоанализа, чтобы они могли оценивать свой уровень достижений, свой прогресс.

При использовании методов самоконтроля учитель должен выработать ясные и понятные критерии оценки. Это поможет развить навыки аналитического и критического отношения к своей деятельности, предоставит возможность качественной обратной связи, поможет им исправить свои ошибки.

Самоконтроль это один из методов развития способностей оценивания всех аспектов учебной деятельности, и даже такие как, творческое и критическое мышление.

Таким образом, методы самоконтроля предоставляют возможность

получить обратную связь в учебном процессе. Самоконтроль, как и контроль, являются мотивационным инструментом, потому что учащиеся видят свои недостатки, о которых они могут и не говорить учителю, и стремятся достичь хороших результатов. Чтобы получить хорошую оценку, учащиеся преодолевают свои слабости, они получают удовлетворение от своих достижений. Самоконтроль развивает самостоятельность и ответственность за учебу, у них появляется сознание социальной значимости, так как учеба для них должна быть трудом, деятельностью, за которую они несут ответственность перед своими родителями, близкими.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдураимова З.Х. Русский язык как иностранный. 4 класс. Учебник для школ с узбекским и другими языками обучения. Т.: Республиканский центр образования. – 2022.
2. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности – М.: Знание. – 1981.
3. Борисова Н. В. Методика выбора форм и методов активного обучения [Текст] / Н. В. Борисова – М., 2015 –153с.
4. Жданова Н. М. Самоконтроль в структуре учебной деятельности младших школьников [Электронный ресурс] / Н. М. Жданова, Е. С. Мальцева // Вестник ШГПУ. – 2017. – № 3 (35). <https://cyberleninka.ru/article/n/samokontrol-v-strukture-uchebnoy-deyatelnostimladshih-shkolnikov> (дата обращения: 04.04.2022).
5. Контроль и самоконтроль в учебе: ключевые методы и их роль в современном образовании // Научные статьи. ру — портал для студентов и аспирантов. — 03.10.2023. — URL <https://nauchniestati.ru/> (дата обращения: 12.04.2024).
6. Савельева В.В., Петрова С.С. Методы и приемы формирования самоконтроля у младших школьников // Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. 2022. № 04 (69). <https://scipress.ru> (Дата обращения: 09.04.2024)

ANDIJON SUV OMBORINING MINTAQADAGI SUV RESURLARINI BOSHQARISHDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

Urolov San'atjon G'ulomovich

Andijon davlat chet tillari instituti Roman-german va slavyan tillari fakulteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar, Pedagogika va psixologiya kafedrası

Аnnотatsiya

Mazkur maqolada Andijon suv omborining mintaqadagi suv resurslarini boshqarishdagi strategik ahamiyati o'rganiladi. Suv omborining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlari yoritilib, uning qishloq xo'jaligi, sanoat va ichimlik suvi ta'minotidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, suv resurslarini boshqarishda duch kelinayotgan muammolar va ularni hal qilish yo'llari taklif etiladi. Maqola suv resurslarini samarali boshqarish bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish va amaliyotga joriy qilishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: Andijon suv ombori, suv resurslarini boshqarish, ekologik barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish, qishloq xo'jaligi, suv ta'minoti, strategik ahamiyat.

THE STRATEGIC IMPORTANCE OF THE ANDIJAN RESERVOIR IN MANAGING WATER RESOURCES IN THE REGION

Abstract

This article examines the strategic importance of the Andijan reservoir in managing water resources in the region. The economic, ecological, and social aspects of the reservoir are highlighted, focusing on its role in agriculture, industry, and drinking water supply. Issues faced in water resource management and potential solutions are proposed. The article aims to explore advanced practices for efficient water resource management and their implementation.

Keywords: Andijan reservoir, water resource management, ecological sustainability, economic development, agriculture, water supply, strategic importance.

АНДИЖАНСКИЙ ВНЕДОРОЖНИК ОМБОРИНИНГ МИНТАКАДАГИ ВНЕДОРОЖНИК РЕСУРСЛАРИНИ БОШКАРИШДАГИ СТРАТЕГИК АХАМИЯТИ

Аннотация

Такая статья рассматривает стратегическое значение Андижанского водохранилища в управлении водными ресурсами региона. Освещаются экономические, экологические и социальные аспекты водохранилища, его роль

в сельском хозяйстве, промышленности и обеспечении питьевой водой. Предлагаются решения имеющихся проблем в управлении водными ресурсами.

Ключевые слова: Андижанское водохранилище, управление водными ресурсами, экологическая устойчивость, экономическое развитие, сельское хозяйство, водоснабжение, стратегическое значение.

Kirish

Suv resurslari dunyo bo‘ylab ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. O‘zbekiston mintaqasida joylashgan Andijon suv ombori mamlakatning suv resurslarini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada Andijon suv omborining mintaqa rivojlanishidagi strategik ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Andijon suv ombori O‘zbekistonning Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, uning asosiy vazifalaridan biri qishloq xo‘jaligi uchun sug‘orish suvini ta‘minlashdir. Sug‘orish tizimining samarali ishlashi orqali mintaqada paxta, bug‘doy va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi oshadi. Bundan tashqari, suv ombori gidroenergetika uchun ham muhim bo‘lib, elektr energiyasi ishlab chiqarishga salmoqli hissa qo‘shadi.

Andijon viloyatining suv resurslari bo‘yicha tadqiqotlar cheklangan bo‘lsa-da, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo miqyosida suv resurslarini boshqarish masalalari keng tadqiq etilgan. Umarov (2021) suv resurslarining taqsimlanishi masalasiga e‘tibor qaratadi, bu esa, asosan, paxtachilik va g‘allachilik kabi qishloq xo‘jaligi sohaslariga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ismoilov (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Andijon viloyatining o‘ziga xos sug‘orish tizimlaridagi muammolar tahlil qilingan bo‘lib, viloyatdagi yerlarning sho‘rlanishi va suv tanqisligi muammolari keltirilgan. Smith va Patel (2020) tomonidan nashr etilgan maqola esa Markaziy Osiyodagi suv resurslarini ekologikbarqaror boshqarish muammolariga e‘tibor qaratadi Andijon viloyati asosan qirg‘iz-o‘zbek tog‘ tizimlaridan kelib chiqadigan daryo va suv omborlaridan foydalanadi. Viloyatda O‘rta Osiyo mintaqasining eng yirik daryolaridan biri hisoblangan Sirdaryo daryosi muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, viloyatda kichik suv omborlari va sug‘orish kanallari mavjud bo‘lib, ular qishloq xo‘jaligi uchun zarur suv ta‘minotini ta‘minlaydi.

Qoradaryo daryosi va uning ahamiyati: Qoradaryo Andijon viloyati uchun asosiy suv manbai hisoblanadi. Daryodan olinadigan suvlar, asosan, qishloq xo‘jaligi sohasida foydalaniladi. Sirdaryo havzasidagi suv resurslari qishloq xo‘jaligini rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, ayniqsa paxtachilik, g‘alla va bog‘dorchilik sohaslarida.

Kichik suv omborlari va kanallari: Andijon viloyatida mavjud kichik suv omborlari va sug‘orish kanallari qishloq xo‘jaligida sug‘orish tizimlarini

yaxshilashda muhim rol oʻynaydi. Ushbu suv omborlari va kanallarning samarali ishlashi suv resurslaridan ratsional foydalanishning muhim jihatlaridan biridir.

Suv omborining ekologik ahamiyati suv resurslarini barqaror boshqarish bilan bogʻliqdir. Ombor orqali tabiiy suv havzalari ekologik muvozanatini saqlash, suv sifati va biologik xilma-xillikni qoʻllab-quvvatlash mumkin. Shuningdek, suv resurslarining toʻgʻri taqsimlanishi ijtimoiy barqarorlikni taʼminlaydi, chunki suv taʼminotining izchil boʻlishi aholining turmush darajasiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Hozirgi vaqtda Andijon suv omborida bir qator muammolar mavjud. Suv resurslarining notoʻgʻri boshqarilishi, suv yoʻqotishlari, shuningdek, ekologik zarar koʻrsatadigan chiqindilarning suv omboriga tashlanishi asosiy muammolardan hisoblanadi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali suvni tejash.
2. Suvni taqsimlashda shaffoflikni taʼminlash va korrupsiyaga qarshi choralar koʻrish.
3. Suv resurslari monitoringi va tahlilini amalga oshiruvchi raqamli tizimlarni rivojlantirish.
4. Suv omborini ekologik nazorat qilish tizimini mustahkamlash.

Andijon viloyatida suv resurslarini boshqarish bilan bogʻliq qator muammolar mavjud. Suvning taqsimlanishi va sifatini saqlash boʻyicha yetarli choralar koʻrilmaligi qishloq xoʻjaligiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Buning natijasida yerlarning shoʻrlanishiva suv tanqisligi muammolari yuzaga kelmoqda.

Sugʻorish tizimlarining samaradorligini oshirish: Sugʻorish tizimlarini modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish suvdan foydalanish samaradorligini oshiradi. Maqolada ushbu tizimlarni isloh qilish zarurati, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi va ular orqali suvni tejash imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Suv resurslarining ekologik barqarorligi: Viloyatdagi suv resurslarini ekologik jihatdan barqaror boshqarish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Suv resurslarini ekologik zarar yetkazmagan holda boshqarish uchun barqaror strategiyalar ishlab chiqish lozim

Xulosa

Andijon suv ombori mintaqaning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Suv resurslarini samarali boshqarish va muammolarni hal qilish boʻyicha strategiyalarni ishlab chiqish nafaqat hududni, balki butun mamlakatni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada keltirilgan tahlillar va takliflar Andijon suv omborining mintaqa rivojlanishidagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglash va amaliyotga tatbiq etishga yoʻnaltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, Sh. (2018). *O‘zbekistonning suv resurslarini boshqarish strategiyasi*. Toshkent: Ilmiy nashriyot markazi.
2. Rasulov, A. (2020). *Markaziy Osiyo suv resurslari va ekologik muammolar*. Toshkent: Ekologiya va rivojlanish nashriyoti.
3. Smith, J., & Brown, P. (2019). *Water Resource Management in Central Asia: Challenges and Opportunities*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Yakubov, N. (2021). “Andijon suv omborining qishloq xo‘jaligidagi o‘rni”. *Ekonomika va Innovatsiya*, 3(1), 45-52.
5. UNDP (2020). *Water Sustainability and Regional Cooperation in Central Asia*. United Nations Development Programme.
6. Xudoyberdiyev, U. (2017). *Suv resurslarini monitoring qilish bo‘yicha zamonaviy uslublar*. Toshkent: Ekoinnovatsiya.

MYOCARDIAL INFARCTION

Asranov Sardor Azimjonovich

*Andijon Davlat tibbiyot Instituti patologik anatomiya va
sud tibbiyoti kafedrasi o`qituvchisi*

Annotation: Myocardial infarction (MI), commonly referred to as a heart attack, remains one of the leading causes of morbidity and mortality worldwide. This article provides an in-depth analysis of its pathophysiology, diagnostic approaches, and management strategies, emphasizing recent advancements in medical science. It highlights the necessity of early intervention, explores current research trends, and suggests areas for future study.

Keywords: Myocardial infarction, heart attack, pathophysiology, diagnosis, treatment, cardiovascular diseases, ischemia, biomarkers.

Myocardial infarction (MI) is a critical cardiovascular condition characterized by the irreversible necrosis of myocardial tissue due to prolonged ischemia. Despite advances in healthcare, MI continues to pose a significant public health challenge globally. This article aims to provide a comprehensive overview of MI by discussing its causes, risk factors, diagnostic criteria, and treatment methodologies, supported by recent research findings.

This review synthesized information from peer-reviewed journals, clinical trials, and meta-analyses published in the last decade. A systematic search was conducted using databases like PubMed and Scopus. Key terms such as "myocardial infarction," "treatment strategies," and "biomarkers" were used. Articles were selected based on relevance, quality, and recency. Data extraction focused on clinical outcomes, diagnostic tools, and emerging therapeutic approaches.

Myocardial infarction (MI), commonly known as a heart attack, occurs when blood flow to a part of the heart muscle is blocked, usually due to a blood clot. This blockage prevents oxygen from reaching the heart tissue, leading to damage or death of the affected area if not treated promptly.

Causes

- Atherosclerosis: Build-up of plaques in coronary arteries.
- Blood clots: Resulting from ruptured plaques.
- Coronary artery spasm: Temporary tightening of the artery.
- Other rare causes: Coronary embolism, trauma, or drug abuse (e.g., cocaine).

Symptoms

- Chest pain or discomfort, often described as pressure, tightness, or squeezing.
- Pain that radiates to the arms, neck, jaw, or back.

- Shortness of breath.
- Cold sweats.
- Fatigue or lightheadedness.
- Nausea or vomiting.

Note: Symptoms may vary between individuals, and women or people with diabetes might have atypical symptoms, such as fatigue, nausea, or shortness of breath without chest pain.

Risk Factors

- Smoking.
- High blood pressure.
- High cholesterol levels.
- Diabetes.
- Obesity.
- Sedentary lifestyle.
- Family history of heart disease.
- Stress or excessive alcohol use.

Diagnosis

- Electrocardiogram (ECG): Detects abnormal heart rhythms or electrical changes.
- Blood tests: Measure cardiac enzymes like troponin, which are released when heart muscle is damaged.
- Imaging: Echocardiogram, coronary angiography, or CT scans to assess damage and blood flow.

Treatment

- Immediate care:
  - Administering aspirin to prevent further clotting.
  - Nitroglycerin to relieve chest pain.
  - Oxygen therapy, if needed.
- Revascularization procedures:
  - Percutaneous Coronary Intervention (PCI): Balloon angioplasty and stenting to open the blocked artery.
  - Coronary Artery Bypass Grafting (CABG): Creating a bypass around the blocked artery.
- Medications:
  - Antiplatelet drugs (e.g., aspirin, clopidogrel).
  - Beta-blockers to reduce heart strain.
  - Statins to lower cholesterol.
  - ACE inhibitors to improve heart function.
  - Thrombolytics to dissolve clots.

Prevention

- Quit smoking.
- Maintain a healthy diet (low in saturated fats, high in fruits and vegetables).
- Exercise regularly.
- Control chronic conditions like hypertension, diabetes, and high cholesterol.
- Manage stress effectively.
- Limit alcohol consumption.

Early recognition and treatment are critical to minimizing damage and improving outcomes in myocardial infarction cases.

While significant progress has been made in understanding MI, challenges persist. Early symptom recognition by patients and access to timely medical intervention are critical in reducing mortality. Disparities in healthcare access continue to affect outcomes, especially in underserved populations.

The integration of artificial intelligence in diagnostic workflows has demonstrated potential in predicting MI risk and stratifying patients based on prognosis. However, ethical considerations and data privacy concerns must be addressed.

Emerging therapies, such as gene editing and regenerative medicine, could revolutionize MI treatment. Nevertheless, high costs and regulatory hurdles pose significant barriers to their widespread adoption.

Conclusions

Myocardial infarction remains a major public health issue despite advancements in diagnosis and treatment. To improve outcomes, a multi-faceted approach is essential:

Public Health Initiatives: Increase awareness of MI symptoms and the importance of prompt medical attention.

Healthcare Access: Expand affordable diagnostic and treatment facilities in low-resource settings.

Research: Prioritize studies on personalized medicine and novel therapeutic approaches.

Policy: Encourage governmental and non-governmental organizations to fund preventive and educational programs.

Continued efforts in research, prevention, and equitable healthcare delivery are crucial to mitigating the global burden of myocardial infarction.

References.

1. Mohan H. Textbook of Pathophysiology. 5th Ed. New Delhi: Jaypee Brothers medical publishers (p) ltd; 2005.
2. Robert Beaglehole, et al. The World Health Report 2004 - Changing History. World Health Organization; 2004. pp. 120–4.

3. Cause of Death - UC Atlas of Global Inequality". Center for Global, International and Regional Studies (CGIRS) at the University of California Santa Cruz; 2006 Dec 7
4. "Deaths and percentage of total death for the 10 leading causes of death: United States, National Center of Health Statistics; 2002-2003
5. Mukherjee AK. (1995). "Prediction of coronary heart disease using risk factor categories". J Indian Med Assoc 93 (8): 312–5. PMID 8713248.
6. Ghaffar A, Reddy KS and Singhi M. "Burden of non-communicable diseases in South Asia". BMJ. 2004; 328 (7443): 807–810.
7. Rastogi T, Vaz M, Spiegelman D, Reddy KS, Bharathi AV, Stampfer MJ, Willett WC and Ascherio1 A. "Physical activity and risk of coronary heart disease in India". Int. J. Epidemiol. 2004;33(4):1-9.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIMNING AHAMIYATI

Xolmatov Shokirjon Soliyevich

O'zDJTU nemis tili amaliy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: Kredit-modul tizimi, mustaqil ta'lim olish, o'quv jarayoni, o'z-o'zini baholash, o'quv material, muhim tamoyillar, mustaqil ta'lim turlari

Keywords: Credit Points System, Independent learning, Learning process, Self-assessment, Teaching material, important principles, types of independent education

Аннотация

Ushbu maqolada biz kredit-modul tizimining O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalariga kirib kelishi, uning ijobiy tomonlari va muhim tamoyillari, kredit-modul tizimida mustaqil ishlash va o'rganishning ahamiyati, mustaqil ta'limning turlari va shakllari (o'qituvchi bevosita rahbarligida, o'qituvchi rahbarligida elektron shaklda va talabanning o'zi mustaqil), mustaqil ta'limning maqsadi, mustaqil ta'lim olishda o'quvchi va o'qituvchining vazifalarini muhokama qilamiz. Bundan tashqari talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishdagi elementlar, mustaqil ishning shakllari va boshqa mavzularga ham alohida to'xtalamiz.

Abstract

In this article, we will discuss the penetration of the credit-module system into higher educational institutions of the Republic of Uzbekistan, its positive aspects and important principles, the importance of independent work and study in the credit-module system, types and forms (in electronic form under the direct guidance of the teacher, under the guidance of the teacher, and the student himself is independent) of independent education, the purpose of Independent Education, the tasks of the student and teacher in independent education. In addition, we will also touch on the elements in the organization of independent work of students, forms of independent work and other topics.

Республикамизда олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимини жорий этилиши таълим сифатини оширишга имкон яратмоқда. Бу тизимнинг жорий қилинишининг асосий мазмуни жаҳоннинг ривожланган давлатлари таълим стандартларига мослаштиришдан иборат бўлган [1,3]. Кредит-модуль тизимида нафақат фанларнинг мураккаблиги, аудитория соатлари юкламасини, балки талабанинг берилган материални ўрганиш бўйича мустақил ишлаши, шу жумладан, машғулот ва имтиҳонларга тайёргарлиги учун сарфланадиган вақтни ҳам ҳисобга олади [3,27].

An'anaviy ta'limga qaragandan talabalar kredit-modul tizimida mustaqil ishlashiga alohida e'tibor beriladi va uni amalga oshirish shakli har tomonlama

shakllantiriladi. Talabanning mustaqil ishi-bu didaktik vazifalarni mustaqil bajarishga, fanning ma'lum bir sohasidagi bilimlarni o'rganishga va kengaytirishga qiziqishga qaratilgan talabanning pedagogik faoliyatining bir turi. Talabanning mustaqil ishining mazmuni unga mantiqiy fikrlashni, ijodiy faoliyatni va o'quv materialini o'zlashtirishga ilmiy yondashuvni rivojlantirishga imkon beradigan amaliy topshiriqlarni bajarish bilan bog'liq bo'ladi.

Talabanning mustaqil ishining mazmuni fanning mohiyati, muassasaning texnik imkoniyatlari va kutubxonaning pedagogik-uslubiy ta'minoti bilan belgilanadi va innovatsion texnologiyalarga asoslangan bo'lishi kerak[3,27].

Talabanning mustaqil ishini quyidagi **guruhlarga** bo'lish mumkin:

- Talaba bevosita mobil qurilmasi/smartfoni orqali bajaradigan mustaqil ish turlari (darslarga tayyorgarlik, ma'lumot qidirish, FAQ (tez-tez so'raladigan savollar), forum, test yechimi, nazorat ishiga tayyorgarlik);

- an'anaviy shaklda o'qituvchi rahbarligida talabanning mustaqil ishi (muammoni hal qilish, Referat, kollokvium, insho, taqdimot, kurs ishlari va loyiha ishlari , statistika, grafik ishlar va boshqalar.);

- elektron shaklda o'qituvchi rahbarligida talabanning mustaqil ishi.

Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish uslubini takomillashtirish imkoniyatlari asosida tashkil etilgan mustaqil mashg'ulotlar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda va talabalarning mustaqilligi rivojlantirilmoqda [7,34]. O'z-o'zini boshqarish odatda talabalarga hal qilinadigan muammo sifatida taqdim etiladi. Talabalarga muammo shaklida mustaqil ta'lim berish, aniq muammoli vaziyatlarda sharoitlarni izlash yoki ifodalash jarayonida o'qituvchi talabalar o'rniga fanlar faoliyatini olib borayotgandek tashkil etiladi. Mustaqil tadqiqotlarda shartlar oldindan ma'lum emas. Agar talaba o'qituvchi tomonidan berilgan pedagogik mustaqil ish davomida yechim topa olmasa, u bu ishni muayyan vaziyatga duch kelib, yechim topishga imkon beradigan vaziyatga aylantira olmaydi.

Mustaqil ta'lim-bu o'z-o'zini tarbiyalashning sub'ektiv maqsadiga muvofiq o'quv jarayonlarining muntazam mustaqil faoliyatini tashkil etish, mustaqil o'qish va bilimlarni o'zlashtirish, tasavvur, tushuncha va ko'nikmalarni rivojlantirishdir. Mustaqil ta'lim omilining ilk tamoyillaridan biri ilmiy uslublar va ilg'or pedagogik tajribani intellektual egallashdir. Ilmiy bilim haqiqatni aks ettiradi. Faqat atrofdagi dunyo qonunlarini, narsalar va hodisalarning ichki muhim xususiyatlarini va ularning o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi bilimlar ilmiy hisoblanadi [6,70].

Talabalarning mustaqil ishini tashkil qilishda quyidagi **elementlarni** hisobga olish kerak:

1. O'quvchilarni guruhlarda ishlashga tayyorlash, o'quv vazifalarini aniq qo'shish, guruh ishlarini tushunish, qoidalarni o'rnatish.

2. Ta'lim vazifalarini bajarish rejasini tuzish, uni muhokama qilish. Yechimlarni aniqlash va ishni bajarish uchun o'zaro vazifalarni taqsimlash.

3. Ta'lim vazifalarini bajarish bo'yicha ishlarni tashkil qila olish.

4. Guruhda ishni tashkil qilishda ish jarayoni va a'zolari ish joylarini kuzatib boradilar va agar kerak bo'lsa yordamga kelishadi.

5. Guruhlarda topshiriqlarni bajarish natijalari to'g'risida ma'lumot berish, guruhda munozaralar o'tkazish, ish jarayonida qo'shimcha va tuzatishlar kiritish. Ish natijalari bo'yicha o'qituvchining xulosalari va xulosalarini chiqarish.

6. Guruhdagi vazifalarni bajarishda o'zaro tekshiruvlar va tekshiruvlarning bajarilishini aniqlash.

7. Har bir guruh ishi natijalarini, guruh ishini tahliliy baholash. Guruh ishining muvaffaqiyati o'qituvchining harakati va o'quv faoliyatini tashkil qila olish qobiliyatiga bog'liq. Ya'ni, bu o'qituvchining guruhda ishtirok etayotgan har bir talabaning shaxsiy faoliyatini tashkil eta olishiga, har bir talaba o'qituvchining qo'llab-quvvatlashiga va ishning borishi bilan yakuniy natijani muvaffaqiyatli ko'rsatishi mumkinligiga bog'liq. [6, 68].

Talabaning mustaqil ishidan, mavzuni o'zlashtirishidan belgilangan maqsadga erishish darajasini aniqlashtirish uchun kafedrada ishlab chiqilgan jadval asosida professor-o'qituvchilar tomonidan yakuniy nazorat o'tkaziladi. Talabalarning mustaqil ishlarini nazorat qilish turlari va ularni baholash mezonlari o'quv yilining boshida ishlab chiqiladi va fakultet ilmiy Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarning mustaqil tafakkurini rivojlantirish, ijodiy fikrlash bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishga, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan talabalarning individual ta'lim yo'llariga asoslangan [5, 44].

Agar kredit-modul tizimi to'g'ri va to'liq amalga oshirilsa, u mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga ko'plab ijobiy fazilatlarini berishi mumkin. Xususan, bu mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga jahon miqyosida tan olingan mukammal ta'lim o'lchov birligini joriy etish, universitetlar o'quv dasturlarida muvozanat va me'yorning paydo bo'lishi, universitetlarda o'qish jarayonining shaffof tashkil etilishi, iqtisodiyot ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'quv dasturlarini shakllantirishga xizmat qiladi, mehnat bozori va talabalar va universitetlarning o'quv dasturlarida muvozanat va me'yorlarni yaratadi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 824-son qarori. 31.12.2020.
2. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul' tizimini joriy etish tartibi to'g'risida nizom. 31.12.2020.

3. Baxodirova G., Kinjayeva G., Xolmatov Sh. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy qilish metodikasi va amaliyoti. o'quv qo'llanma. Tashkent. 2022.
4. O'rinov V. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: Asosiy tushunchalar va qoidalar. Qo'llanma. 2020. 64 b.
5. Usmonov B., Xabibullaev R. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2020. 120 b.
6. Xabibullayev R., Topildiyev V., Innazarov M. Kredit-modul tizimi va o'quv jarayonini tashkil etish. O'quv uslubiy majmua. BIMM. 2020. 149 b.

SYLLABLE FORMATION: PRINCIPLES AND PATTERNS IN LINGUISTICS

Shukurova Sevinch Bahodir qizi

Uzbekistan World Languages University

English Philology and Language Teaching

sevinchbahodirovna2005@gmail.com

Scientific advicer: Saydamatov Ikromjon Nazirovich

Abstract: Though the basic phonological elements are phonemes, human inter-communication is actualized in syllables. The syllable as a unit is difficult to define, though native speakers of a language are usually able to state how many syllables there are in a particular word. This article discusses the basics of syllable formation in linguistics. It explains how syllables are formed, their structure, and their roles in different languages. The paper also looks at the rules of syllable formation and their connection to sounds and word structure. This study is useful for students and researchers in linguistics.

Keywords: syllable, vowels, consonants, prefixes, suffixes, phonetics, pronunciation, syllable division.

Introduction

The syllable is a very important unit. Most people seem to believe that, even if they cannot define what a syllable is, they can count how many syllables there are in a given word or sentence. If they are asked to do this they often tap their finger as they count, which illustrates the syllable’s importance in the rhythm of speech. As a matter of fact, if one tries the experiment of asking English speakers to count the syllables in, say, a recorded sentence, there is often a considerable amount of disagreement. The syllable is a phonological entity that is very significant in phonological representations, for it is the unit in terms of which phonological systems are organized with very significant restrictions on the ordering of the elements that make them up. The Swiss linguist, Ferdinand de Saussure in his “Cours de linguistique générale” which was published in French in 1916, suggested that the syllable was based on the opening and closing of the vocal tract as the speaker moves from one sound to the next.

Main part

The syllable is a phonetic unit, which is higher than the phoneme (sometimes equal to it) and one, which centers on a vowel. This vowel represents a peak of sonority. There are two exceptions to the idea that there should be a vowel upon which the syllable is based:

1. Minimum syllables, which might consist of only a consonant (or only a vowel).

2. Syllabic consonants, which mark the syllable instead of vowels.

In addition, the number of syllables depends on the number of vowels. If we have one vowel, so there is one syllable, and so on.

A prevailing characteristic of the English syllable is that of consonant clusters or consonant sequences and vowel clusters or vowel sequences. By consonant clusters or sequences, it is meant the occurrence of more than one consonant together without an intervening vowel and vowel clusters mean the occurrence of more than one vowel without a consonant in between. Such clusters are distributed initially, medially and finally in syllables.

Let us now look in more detail at syllable onsets. If the first syllable of the word in question begins with a vowel (any vowel may occur, though *o* is rare) we say that this initial syllable has a zero onset.

When we have two or more consonants together we call them a consonant cluster. Initial two-consonant clusters are of two sorts in English. One sort is composed of *s* followed by one of a small set of consonants; examples of such clusters are found in words such as 'sting' *stin*, 'sway' *swei*, 'smoke' *sməuk*. The “*s*” in these clusters is called the pre-initial consonant and the other consonant (*t*, *w*, *m* in the above examples) the initial consonant. The other sort begins with one of a set of about fifteen consonants, followed by one of the set *l*, *r*, *w*, *j* as in. When we look at three-consonant clusters we can recognize a clear relationship between them and the two sorts of two-consonant cluster described above; examples of three-consonant initial clusters are: 'split' *split*, 'stream' *stri:m*, 'square' *skwea*. The *s* is the pre-initial consonant, the *p*, *t*, *k* that follow *s* in the three example words are the initial consonant and the *i*, *r*, *w* is post-initial. In fact, the number of possible initial three-consonant clusters is quite small and they can be set out in full.

One of the most noticeable features of English pronunciation is that some of its syllables are strong while many others are weak; this is also true of many other languages, but it is necessary to study how these weak syllables are pronounced and where they occur in English. Finally, words with "strong forms" and "weak forms" are clearly a related matter. When we compare weak syllables with strong syllables, we find the vowel in a weak syllable tends to be shorter, of lower intensity (loudness) and different in quality. For example, in the word 'data' *detto* the second syllable, which is weak, is shorter than the first, is less loud and has a vowel that cannot occur in strong syllables. In a word like 'bottle' *bot*) the weak second syllable contains no vowel at all, but consists entirely of the consonant *l*. We call this a syllabic consonant. When we compare weak syllables containing vowels with strong syllables, we find the vowel in a weak syllable tends to be shorter, of lower intensity and different in quality. For example, in the word 'father' *fa:de* the second syllable, which is weak, is shorter than the first, is less loud and has a vowel that cannot occur in strong syllables. In a word

like 'bottle' bot! the weak second syllable contains no vowel at all, but consists entirely of the consonant I. We call this a syllabic consonant. In the rest of this chapter we will look at the different types of weak syllable in more detail.

There are four ways to split up a word into its syllables:

1. Divide between two middle consonants: Split up words that have two middle consonants. For example: hap/pen, bas/ket, let/ter, sup/per, din/ner, and ten/nis. The only exceptions are the consonant digraphs. Never split up consonant digraphs as they really represent only one sound. The exceptions are "th", "sh". "ph", "th", "ch", and "wh".

2. Usually divide before a single middle consonant: When there is only one syllable, you usually divide in front of it, as in: "o/pen", "i/tem", "e/vil", and "re/port". The only exceptions are those times when the first syllable has an obvious short sound, as in "cab/in".

3. Divide before the consonant before an "-le" syllable:

When you have a word that has the old-style spelling in which the "-le" sounds like "-el", divide before the consonant, before the "- le". For example: "a/ble", "fum/ble", "rub/ble" "mum/ble" and "thi/stle". The only exception to this is "ckle" words like "tick/le".

4. Divide off any compound words, prefixes, suffixes and roots which have vowel sounds: Split off the parts of compound words like "sports/car" and "house/boat". Divide off prefixes such as "un/happy", "pre/paid", or "re/write". Also divide off suffixes as in the words "farm/er", "teach/er", "hope/less" and "care/ful". In the word "stop/ping", the suffix is actually "-ping" because this word follows the rule that when you add "-ing" to a word with one syllable, you double the last consonant and add the "-ing".|

The syllable can be a single word: chair /tʃeə/, a part of a word: English /in-ɡlɪʃ/, a part of the grammatical form of a word: later /leɪ-tə/.

The syllable can be analyzed from the acoustic and auditory, articulatory and functional points of view. The syllable can be viewed in connection with its graphic representation.

Acoustically and auditorily the syllable is characterized by the force of utterance, or accent, pitch of the voice, sonority and length, that is by prosodic features.

Acoustic properties of syllables are studied with the help of intonograph and spectrograph. Electroacoustic analysis made it possible to formulate some rules of syllable division (see below). Spectrograms of Russian IC syllabic structures show, that such syllables are characterized by some noise in the beginning of the vowel and by a vowel-like termination of the consonant: "TC", it is of great importance for syllable division. Auditorily the syllable is the smallest unit of perception: the listener identifies the whole of the syllable and only after that the sounds contained.

The articulatory energy which constitutes the syllable results from the combined action of the power, vibrator, resonator and obstructor mechanisms. Phonologically the syllable is regarded and defined in terms of its structural and functional properties.

Conclusion: The syllable is a very important unit. Most people seem to believe that, even if they cannot define what a syllable is, they can count how many syllables there are in a given word or sentence, understanding the principles and patterns of syllable formation is essential in linguistics as it provides insight into the structure and function of language. Syllables serve as fundamental building blocks of words, influencing pronunciation, stress, and rhythm across languages. By studying syllable formation, researchers can better understand linguistic diversity and the rules that govern sound patterns in various languages. This knowledge contributes significantly to the fields of phonetics, phonology, and language teaching.

References:

1. Betti, Mohammed Jasim. An Introduction to English Phonetics and Phonology. Thi-Qar: Al-Hadir, 2002.
2. Roach, P. (2009) English Phonetics and Phonology A Practical Course. 4th Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
3. Tamil Nadu Open University. Phonetics and Phonology (MAL-12). School of Humanities, Tamil Nadu Open University, 2021
4. Leontyeva, S.F. A Theoretical Course of English Phonetics. Updated and revised edition, Moskva, 1980
5. Afrrev Laligens: An International Journal of Language, Literature and Gender Studies / Vol. 2 No. 1 (2013)

BOLALAR VA O‘SMIRLAR PSIXOLOGIYASI: RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Yusupova Mardona

Angren universiteti Psixologiya va pedagogika

yo‘nalishi magistratura talabasi

mardonaergashova441@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar va o‘smirlar psixologiyasining rivojlanish bosqichlari, ularning o‘ziga xos xususiyatlari va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar tahlil qilinadi. Chaqaloqlik, ilk bolalik, maktab va o‘smirlik davrlaridagi psixologik va hissiy rivojlanish jarayonlari batafsil yoritilib, har bir bosqichdagi asosiy muammolar va ularni yengish usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola ota-onalar, tarbiyachilar va psixologlar uchun bolalar va o‘smirlarning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlashda muhim bo‘lgan yondashuvlar va qo‘llab-quvvatlash usullarini taqdim etadi.

Аннотация: В данной статье анализируются этапы развития психологии детей и подростков, их специфические особенности и возможные возникающие проблемы. Психологические и эмоциональные процессы развития в период младенчества, раннего детства, школьного возраста и подросткового периода детально описываются, с акцентом на основные проблемы на каждом этапе и способы их преодоления. Статья предоставляет важные подходы и методы поддержки для родителей, воспитателей и психологов, чтобы обеспечить здоровое развитие детей и подростков.

Abstract: This article analyzes the developmental stages of child and adolescent psychology, their specific characteristics, and the potential problems that may arise. The psychological and emotional development processes during infancy, early childhood, school age, and adolescence are thoroughly described, highlighting the main problems at each stage and ways to overcome them. The article provides important approaches and support methods for parents, educators, and psychologists to ensure the healthy development of children and adolescents.

Kalit so‘zlar: Bolalar psixologiyasi, o‘smirlar psixologiyasi, rivojlanish bosqichlari, chaqaloqlik davri, ilk bolalik davri, maktab davri, o‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, hissiy rivojlanish, ijtimoiy munosabatlar.

Ключевые слова: детская психология, психология подростков, этапы развития, младенчество, раннее детство, школьный возраст, подростковый возраст, психологическое развитие, эмоциональное развитие, социальные взаимодействия.

Keywords: Child psychology, adolescent psychology, developmental stages, infancy, early childhood, school age, adolescence, psychological development, emotional development, social interactions.

KIRISH

Bolalar va o‘smirlar psixologiyasi insonning ruhiy va hissiy rivojlanishining muhim davrlarini o‘rganadi. Ushbu mavzu nafaqat ota-onalar va tarbiyachilar uchun, balki psixologlar va pedagoglar uchun ham katta ahamiyatga ega. Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish jarayonlari turli bosqichlarda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir bosqichning o‘ziga xos muammolari va imkoniyatlari mavjud. Chaqaloqlik, ilk bolalik, maktab va o‘smirlik davrlari bolalarning psixologik va hissiy rivojlanishida muhim bosqichlar hisoblanadi. Ushbu maqolada biz bu bosqichlarning har birini batafsil ko‘rib chiqamiz va ularning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, har bir bosqichda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar hamda ularni yengish usullarini tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

1. Erikson, E. Bolalik va jamiyat

Mazmuni: Erik Eriksonning bu asari rivojlanish psixologiyasining asosiy tamoyillarini o‘z ichiga oladi. Eriksonning rivojlanish bosqichlari nazariyasi bolalar va o‘smirlarning rivojlanish jarayonlarini chuqur o‘rganishga yordam beradi.

Asosiy Fikrlari: Har bir rivojlanish bosqichi o‘ziga xos "psixosotsial" krizis bilan tavsiflanadi. Eriksonning nazariyasiga ko‘ra, ushbu krizislarni muvaffaqiyatli yengib o‘tish keyingi bosqichlarda sog‘lom rivojlanish uchun muhimdir. Masalan, chaqaloqlik davrida "ishonch va ishonchsizlik" krizisi, ilk bolalik davrida esa "mustaqillik va sharmandalik" krizisi mavjud.

Maqolaga ahamiyati: Ushbu asarda keltirilgan tamoyillar maqolada bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishda asosiy manba hisoblanadi. Eriksonning rivojlanish nazariyasi bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

2. Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish

Mazmuni: Daniil Borisovich Elkoninning bu asari bolalar psixologiyasini o‘rganishda keng qo‘llaniladigan asosiy darsliklardan biridir.

Asosiy Fikrlari: Elkonin bolalar psixologiyasining rivojlanish tamoyillari, bosqichlari va xususiyatlarini batafsil tahlil qiladi. Uning yondashuvi bolalarning rivojlanish jarayonlarini turli faoliyat turlari orqali tushunishga asoslangan. Misol uchun, o‘yin faoliyati bolalarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Maqolaga ahamiyati: Elkoninning yondashuvi bolalarning rivojlanish bosqichlarini chuqur va ilmiy asosda o‘rganishga imkon beradi. Bu asar maqolada keltirilgan ma'lumotlarning ilmiy asoslanishiga yordam beradi.

Metodlar

Maqolada bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy Adabiyotlar Tahlili

Asosiy Yondashuvlar: Maqola yozishda bolalar va o‘smirlar psixologiyasi bo‘yicha ilmiy maqolalar, kitoblar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Ushbu metod orqali mavjud adabiyotlar va nazariyalar chuqur o‘rganildi. Maqolada Erikson va Elkoninning asarlari asosiy nazariy manbalar sifatida ishlatilgan.

Qisqacha Natija: Nazariy tahlil bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlarini tushunishga yordam berdi. Ushbu nazariy manbalar maqolaning ilmiy asoslanishini ta‘minladi.

2. Amaliy Kuzatishlar

Asosiy Yondashuvlar: Bolalar va o‘smirlarning rivojlanishini kuzatish uchun amaliy kuzatishlar va intervyu usullari qo‘llanildi. Ushbu metod bolalarning turli rivojlanish bosqichlaridagi xatti-harakatlari va emotsional holatlarini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, bolalarning o‘yin faoliyatlari va ijtimoiy munosabatlari kuzatildi.

Qisqacha Natija: Kuzatishlar orqali real hayotiy misollar va tajribalar maqolada keltirilgan tahlillarni yanada boyitdi. Bu metod bolalarning rivojlanish jarayonlarini ilmiy va amaliy asosda tushunishga yordam berdi.

3. Statistik Tahlil

Asosiy Yondashuvlar: Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning psixologik xususiyatlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlar tahlil qilindi. Ushbu metod orqali maqolada keltirilgan ma‘lumotlar ilmiy asoslanib, ularning ishonchligi va haqqoniyligi ta‘minlanadi.

NATIJALAR

Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlari, shuningdek, har bir bosqichda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni tahlil qilish natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

Chaqaloqlik davri (0-2 yosh)

Xususiyatlari:

Bu davrda bolalar asosiy ehtiyojlarini qondirishadi, sensor-motor rivojlanish yuz beradi va emotsional bog‘lanish shakllanadi.

Sensor-motor rivojlanish orqali bolalar dunyoni o‘rganib, teginish, ko‘rish va eshitish orqali muhit bilan muloqot qiladi.

Emotsional bog‘lanish ota-ona yoki asosiy parvarish qiluvchilar bilan yaqin munosabatlar orqali rivojlanadi, bu esa bolalarning xavfsizlik va ishonch tuyg‘usini shakllantiradi.¹

Muammolar:

Ajratish xavfi: Ota-onadan ajratish stress va xavotir keltirishi mumkin. Bu holatda bolalar ko‘pincha yig‘lashadi, bezovta bo‘lishadi va uyquda muammolar paydo bo‘lishi mumkin.

Sog‘liq muammolari: Kasalliklar va rivojlanishdagi kechikishlar bolalarning psixologik rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bu esa bolalarning motor ko‘nikmalari va ijtimoiy o‘zaro ta‘sirilarida kechikishga olib kelishi mumkin.

Ilk bolalik davri (2-6 yosh)

Xususiyatlari:

Bu davrda til va muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi, ijtimoiy o‘yinlar va ro‘yxat o‘ynash orqali ijtimoiy ko‘nikmalar o‘rganiladi.

Mustaqillikni o‘rganish va o‘zini ifoda etish bu bosqichning muhim qismi hisoblanadi. Bolalar bu davrda ko‘proq o‘zlarini boshqarishga harakat qiladilar va turli o‘yinlar orqali dunyoni o‘rganadilar.²

Muammolar:

Jahllanish: Bolalar talablar va cheklovlar bilan to‘qnash kelganda jahllanishi mumkin. Bu holat bolalarning sabr-toqat va his-tuyg‘ularini boshqarish qobiliyatining rivojlanishiga ta‘sir qiladi.

Ijtimoiy muammolar: Boshqa bolalar bilan munosabatlarni o‘rnatishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu holat bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda to‘siqlarga olib kelishi mumkin.

MAKTAB DAVRI (6-12 YOSH)

Xususiyatlari:

Maktab davrida bolalar akademik rivojlanish (o‘qish, yozish va matematik ko‘nikmalar)ni amalga oshiradilar.

Bu davrda do‘stlik va ijtimoiy guruhlar bilan mustahkam munosabatlar o‘rnatadilar hamda mas‘uliyat va majburiyatlarni o‘rganadilar. Bolalar maktab muhitida turli fanlarni o‘rganish orqali bilimlarini kengaytiradilar.³

---

¹ Erikson, E. Bolalik va jamiyat. - SPb., 1996 yil.

² Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish // Tanlangan psixologik ishlar. -M., 1989. - b. 26-59.

³ Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish // Tanlangan psixologik ishlar. -M., 1989. - b. 26-59.

Muammolar:

Akademik stress: Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va bosim bolalarning psixologik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bu holat bolalarning o‘z-o‘ziga ishonchini kamaytirishi va depressiyaga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy muammolar: Tengdoshlar tomonidan tazyiq va zo‘ravonlik bolalarning ruhiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Bu esa bolalarning ijtimoiy munosabatlarda qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi.

O‘smirlik davri (12-18 yosh)

Xususiyatlari:

O‘smirlik davrida identifikatsiya (o‘zligini anglash va shaxsiy kimligini aniqlash) jarayoni boshlanadi.

Emotsional tebranishlar (gormonlar ta‘siri bilan bog‘liq his-tuyg‘ularning o‘zgarishi) va ijtimoiy munosabatlar (do‘stlik va romantik munosabatlar) rivojlanadi. Bu davrda o‘smirlar o‘zlarini tanib olish va o‘z o‘rnini topishga harakat qiladilar.⁴

Muammolar:

Emotsional muammolar: Depressiya, xavotir va stress o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bu holat o‘smirlarning akademik ko‘rsatkichlari va ijtimoiy munosabatlariga ta‘sir qiladi.

Ijtimoiy muammolar: Guruh bosimi, zo‘ravonlik va giyohvandlik xavfi o‘smirlik davrida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy muammolardan biridir. Bu esa o‘smirlarning ruhiy va jismoniy salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. (1-jadval)

Rivojlanish Bosqichlari va Ularning Xususiyatlari

Bosqich	Yosh oralig‘i	Xususiyatlari	Muammolar
Chaqaloqlik	0-2 yosh	Sensor-motor rivojlanish, emotsional bog‘lanish	Ajratish xavfi, sog‘liq muammolari
Ilk bolalik	2-6 yosh	Til va muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy o‘yinlar, mustaqillik	Jahllanish, ijtimoiy muammolar
Maktab davri	6-12 yosh	Akademik rivojlanish, ijtimoiy guruhlar, mas‘uliyat va	Akademik stress, ijtimoiy muammolar

⁴ Erikson, E. Bolalik va jamiyat. - SPb., 1996 yil.

		majburiyatlarni o‘rganish	
O‘smirlik	12-18 yosh	Identifikatsiya, emotsional tebranishlar, do‘stlik va romantik munosabatlarning rivojlanishi	Emotsional muammolar, ijtimoiy muammolar

1-jadval

MUHOKAMA

Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlari haqida tahlil qilganimizda, bir nechta muhim jihatlarni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Ushbu bosqichlarning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bolalar va o‘smirlarning psixologik va hissiy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu muhokama qismida ushbu xususiyatlar, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar va ularni yengish usullari haqida yanada chuqurroq fikr yuritimiz.

Chaqaloqlik davri

Chaqaloqlik davrida bolalar asosiy ehtiyojlarini qondirish orqali sensor-motor rivojlanishni boshlaydilar. Bu davrda ota-onalar yoki parvarish qiluvchilar bilan emotsional bog‘lanish shakllanadi, bu esa bolalarning xavfsizlik va ishonch tuyg‘usini rivojlantiradi. Ajratish xavfi va sog‘liq muammolari bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi. Bolalarning ajratish stressiga duchor bo‘lishi ularning hissiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi juda muhimdir.

Ilk bolalik davri

Ilk bolalik davrida bolalar til va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, ijtimoiy o‘yinlar va ro‘yxat o‘ynash orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganadilar. Bu davrda bolalar mustaqillikni o‘rganib, o‘zini ifoda etishga harakat qiladilar. Jahllanish va ijtimoiy muammolar bu davrda keng tarqalgan muammolar hisoblanadi. Bolalar talablar va cheklovlar bilan to‘qnash kelganda jahllanishi mumkin, bu esa ota-onalarning sabr-toqati va tushunchasini talab qiladi.

Maktab davri

Maktab davrida bolalar akademik rivojlanish, do‘stlik va ijtimoiy guruhlar bilan mustahkam munosabatlar o‘rnatadilar. Akademik stress va ijtimoiy muammolar bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi. Bolalar maktabdagi muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va bosim ostida bo‘lishi mumkin, bu esa ularning psixologik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Tengdoshlar tomonidan tazyiq va zo‘ravonlik ham bolalarning ruhiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Ushbu muammolarni yengish uchun akademik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish muhimdir.

O‘smirlik davri

O‘smirlik davrida identifikatsiya jarayoni boshlanadi, bu esa o‘smirlarning o‘zligini anglash va shaxsiy kimligini aniqlashda muhim bosqich hisoblanadi. Emotsional tebranishlar va ijtimoiy munosabatlar bu davrning asosiy xususiyatlaridir. Depressiya, xavotir va stress o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Guruh bosimi, zo‘ravonlik va giyohvandlik xavfi o‘smirlik davrida keng tarqalgan muammolar hisoblanadi. Ota-onalar va pedagoglar uchun o‘smirlarning hissiy qo‘llab-quvvatlashi va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirish muhimdir.

XULOSA

Bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanishi - bu murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, har bir bosqichda o‘ziga xos xususiyatlar va muammolar mavjud. Ushbu maqolada biz chaqaloqlik, ilk bolalik, maktab va o‘smirlik davrlarini tahlil qilib, har bir bosqichning asosiy xususiyatlari va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarini ko‘rib chiqdik.

Chaqaloqlik davri (0-2 yosh)

Bu davrda bolalar asosiy ehtiyojlarini qondiradi, sensor-motor rivojlanish va emotsional bog‘lanishni boshlaydilar. Ota-onalar yoki parvarish qiluvchilar bilan yaqin munosabatlar bolalarning xavfsizlik va ishonch tuyg‘usini rivojlantiradi. Ajratish xavfi va sog‘liq muammolari bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi, shuning uchun ota-onalarning doimiy qo‘llab-quvvatlashi juda muhimdir.

Ilk bolalik davri (2-6 yosh)

Til va muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi, ijtimoiy o‘yinlar va mustaqillik bu davrning asosiy xususiyatlaridir. Bolalar bu davrda jahllanish va ijtimoiy muammolarga duch kelishi mumkin. Jahllanish sabr-toqat va his-tuyg‘ularni boshqarish qobiliyatini talab qiladi, ijtimoiy muammolar esa bolalarning boshqa bolalar bilan munosabatlarini rivojlantirishda to‘siqlar bo‘lishi mumkin.

Maktab davri (6-12 yosh)

Maktab davrida bolalar akademik rivojlanish, ijtimoiy guruhlar bilan munosabatlarni o‘rnatish va mas’uliyat va majburiyatlarni o‘rganadilar. Akademik stress va ijtimoiy muammolar bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi. Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va bosim bolalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin, shuningdek, tengdoshlar tomonidan tazyiq va zo‘ravonlik bolalarning ruhiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin.

O‘smirlik davri (12-18 yosh)

O‘smirlik davrida identifikatsiya jarayoni boshlanadi, bu esa o‘smirlarning o‘zligini anglash va shaxsiy kimligini aniqlashda muhim bosqich hisoblanadi. Emotsional tebranishlar va ijtimoiy munosabatlar bu davrning asosiy xususiyatlaridir. Depressiya, xavotir va stress o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi

mumkin. Guruh bosimi, zo‘ravonlik va giyohvandlik xavfi o‘smirlik davrida keng tarqalgan muammolar hisoblanadi.

Bolalar va o‘smirlar psixologiyasining har bir rivojlanish bosqichi o‘ziga xos muammolar va imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu bosqichlarni chuqur tushunish va bolalar bilan ishlashda to‘g‘ri yondashuv va qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlash muhimdir. Ota-onalar, tarbiyachilar va psixologlar uchun bolalar va o‘smirlarning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlashda muhim bo‘lgan yondashuvlar va usullarni bilish katta ahamiyatga ega.

Bolalar va o‘smirlarning sog‘lom rivojlanishi ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari va farovonligiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, bolalarning turli rivojlanish bosqichlarida duch keladigan muammolarini yengish va ularni qo‘llab-quvvatlash uchun to‘g‘ri usullar va yondashuvlarni qo‘llash juda muhimdir. Bu orqali bolalar va o‘smirlar o‘z potentsiallarini to‘liq ro‘yobga chiqarishlari va sog‘lom, muvaffaqiyatli shaxslar bo‘lib yetishishlari mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Erikson, E. (1996). **Bolalik va jamiyat**. SPb.

Elkonin, D. B. (1989). **Bolalar psixologiyasiga kirish**. In Tanlangan psixologik ishlar (pp. 26-59). Moskva.

Abramenkova, V. V. (2000). **Bolalikning ijtimoiy psixologiyasi: bolalar submadaniyatida bolalar munosabatlarining rivojlanishi**. Moskva.

Kitoblar

Erikson, E. Bolalik va jamiyat. - SPb., 1996 yil.

Ushbu kitobda Erik Eriksonning rivojlanish psixologiyasiga oid tamoyillar va nazariyalar batafsil yoritilgan. U bolalar va o‘smirlarning psixosotsial rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda asosiy manba hisoblanadi.

Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish // Tanlangan psixologik ishlar. -M., 1989. - b. 26-59.

Daniil Borisovich Elkoninning bu kitobi bolalar psixologiyasini o‘rganishda keng qo‘llaniladigan asosiy darsliklardan biridir. Kitobda bolalar rivojlanishining turli bosqichlari va psixologik xususiyatlari batafsil tahlil qilingan.

Vebsayt

American Psychological Association (APA): <https://www.apa.org>

National Institute of Mental Health (NIMH): <https://www.nimh.nih.gov>

Child Development Institute: <https://childdevelopmentinfo.com>

WAYS TO INCREASE VOCABULARY RANGE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Mansurova Diyora Murodovna

SamSIFL student

rakhimamuradovna@gmail.com

Supervisor: Sh. A. Rustamova

ABSTRACT

Learning vocabulary is a crucial component of language acquisition that significantly enhances communication, reading comprehension, and writing skills. It is important to recognize that building a strong vocabulary takes time and consistent effort, but the long-term benefits, including improved literacy and cognitive development, make it a worthwhile pursuit. Ultimately, a rich vocabulary opens up new opportunities for personal and academic growth, highlighting the importance of continued practice and learning. This article explores the importance of vocabulary acquisition in language learning and its impact on communication, literacy, and cognitive development. It examines various strategies for learning vocabulary, including context-based learning, rote memorization, and interactive techniques, and discusses the effectiveness of each method in enhancing both receptive and productive language skills.

The article also highlights the role of vocabulary in improving reading comprehension, writing fluency, and overall language proficiency. Additionally, it addresses the challenges learners face in building their vocabulary and offers practical tips for overcoming these obstacles. Ultimately, the article emphasizes that a strong vocabulary is foundational to academic success and personal communication, advocating for consistent practice and engagement with new words to foster language mastery.

Keywords: learning vocabulary, methods, difficulty of learning it

АННОТАЦИЯ

Изучение словарного запаса — это важнейший компонент освоения языка, который значительно улучшает навыки общения, понимание прочитанного и навыки письма. Важно понимать, что создание обширного словарного запаса требует времени и постоянных усилий, однако долгосрочные преимущества, такие как улучшение грамотности и когнитивного развития, делают этот процесс ценным. В конечном итоге, богатый словарный запас открывает новые возможности для личностного и академического роста, подчеркивая важность продолжительной практики и обучения. Эта статья посвящена важности освоения словарного запаса при изучении языка и его влиянию на общение, грамотность и когнитивное развитие. В ней рассматриваются различные стратегии изучения слов, включая обучение в контексте, механическое заучивание и интерактивные методы, а также обсуждается эффективность

каждого подхода в развитии как рецептивных, так и продуктивных языковых навыков.

Кроме того, статья подчеркивает роль словарного запаса в улучшении понимания прочитанного, беглости письма и общего уровня владения языком. Также рассматриваются трудности, с которыми сталкиваются учащиеся при пополнении словарного запаса, и предлагаются практические советы по их преодолению. В завершение статья акцентирует внимание на том, что обширный словарный запас является основой академического успеха и личного общения, призывая к регулярной практике и работе с новыми словами для достижения языкового мастерства.

Ключевые слова: изучение словарь, методы, сложность ее усвоения

ANNOTATSIYA

So‘z boyligini o‘rganish til o‘rganishning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u muloqot, o‘qish tushunishi va yozish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. So‘z boyligini shakllantirish vaqt va izchil harakat talab qilishini tan olish muhim, ammo uning uzoq muddatli foydalari, jumladan, savodxonlik va kognitiv rivojlanishni yaxshilash, bu jarayonni o‘zini oqlaydigan qilishiga sabab bo‘ladi. Natijada, boy so‘z boyligi shaxsiy va akademik rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar ochadi, bu esa doimiy mashqlar va o‘rganish ahamiyatini ta’kidlaydi. Ushbu maqola til o‘rganishda so‘z boyligini o‘zlashtirishning ahamiyati va uning muloqot, savodxonlik va kognitiv rivojlanishga ta’sirini o‘rganadi. U so‘zlarni o‘rganishning turli strategiyalarini, jumladan, kontekstga asoslangan o‘rganish, mexanik yodlash va interaktiv usullarni ko‘rib chiqadi hamda har bir usulning qabul qilish va ijodiy til ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini muhokama qiladi. Maqola, shuningdek, so‘z boyligini oshirish orqali o‘qish tushunishi, yozuv ravonligi va umumiy til bilimi yaxshilanishini ko‘rsatib beradi.

Bundan tashqari, so‘z boyligini shakllantirishda o‘rganuvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni va ularni yengish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Yakunda, maqola mustahkam so‘z boyligi akademik muvaffaqiyat va shaxsiy muloqot uchun asosiy omil ekanini ta’kidlab, tilni mukammal o‘zlashtirish uchun yangi so‘zlar bilan muntazam shug‘ullanish va o‘rganishga chaqiradi.

Kalit so‘zlar: lug‘atni o‘rganish usullari, uni o‘rganish qiyinligi

Introduction

Vocabulary is considered to be the most basic factors in language learning. So, it is much more difficult to talk, read, write or understand words without knowing them. To speak in English, to express an idea fluently and intelligibly, a person must have a wealth of vocabulary.

One of the most important factors in learning English is vocabulary. But nowadays, most young people do not pay much attention to vocabulary while learning a language, one of the main reasons for this problem is laziness and dependence on modern devices. As a result of such factors, senior and junior students encounter many difficulties whilst learning because of which they stop educating without bringing the

language learning process to an end. There are several methods to learn vocabulary and avoid that kind of problems which was mentioned. Reading interesting books, listening interesting podcasts, playing games related to vocabulary can both improve our knowledge and boost our dictionary as well.

“without grammar, very little can be conveyed; without vocabulary nothing can be conveyed.” [David A. Wilkins]

The importance of vocabulary is demonstrated daily in and out the school. In classroom, the achieving students possess the most sufficient vocabulary. Researchers such as Laufer and Nation (1999), Maximo (2000), Read (2000), Gu (2003), Marion (2008) and Nation (2011) and others have realized that the acquisition of vocabulary is essential for successful second language use and plays an important role in the formation of complete spoken and written texts. In English as a second language (ESL) and English as a foreign language (EFL) learning vocabulary items plays a vital role in all language skills (i.e. listening, speaking, reading, and writing (Nation,2011).Rivers and Nunan (1991), furthermore, argue that the acquisition of an adequate vocabulary is essential for successful second language use because without an extensive vocabulary, we will be unable to use the structures and functions we may have learned for comprehensible communication. Research has shown that second language readers rely heavily on vocabulary knowledge and the lack of that knowledge is the main and the largest obstacle for L2 readers to overcome (Huckin,1995). In production, when we have a meaning or concept that we wish to express, we need to have a store of words from which we can select to express this meaning or concept. [MOFAREH ALQAHTANI; p.22]

METHODS

In order to find out the level of students knowing vocabulary, On October 19 I went to English center which is located in Samarkand. Before going there I had searched some handouts which would help me to do my research. I have chosen 2-3 groups, and started taking MOCK exam one by one. While doing speaking they were not able to produce their idea because of lack of expanded vocabulary. In the 2013 paper, “Vocabulary Knowledge and Speaking Proficiency among Second Language Learners from Novice to Intermediate Levels”, Rie Koizumi asserted “...out of five factors (i.e., accent, comprehension, fluency, grammar, and vocabulary), vocabulary was the only one that affected level differences between learners at novice and intermediate levels. For learners at intermediate levels and above, all the five factors affected level differences, but vocabulary frequently appeared as the discriminatory factor.” Some of students repeated one word for several times that’s way their scores were so low. When time was up me with my friend collected all papers and checked step by step. While my friend was checking students, I decided to analyze listening and reading with them. Most of learners skipped the answer because they did not know the words meaning and in listening all words were given with synonyms. Even though they found the answer, they were unable to write correctly. Whilst checking reading student said that that reading was so difficult for them, however after analyzing they got that the dictionary was so poor. In that time, I told them the words of Wilkins “without grammar, very little can be conveyed; without vocabulary nothing can be conveyed.”

[David A. Wilkins]. He was right because most people fail in IELTS, TOEFL, CEFR and etc. exams because while learning English they do not pay attention in vocabulary. When it comes to their writing, it was awful in view of the fact that numerous language learners are not able to create language structure and cannot emphasize in words.

In order to resolve these problems, I used some methods:

1. Via games
2. Reading articles, interesting books
3. listening podcasts

Via Games method: I gave them vocabulary as homework the following lesson I prepared cards with new word and checked their knowledge

Reading articles and interesting books. For this method we allocated 2 hours. While reading we analyzed new words translated them and learnt. If student do not read their interesting books, they may lose their concentration and they will be unwilling to read book

Listening podcasts: There are a lot of benefits of listening podcast

Considering that podcasts are all about listening, they rapidly stimulate your imagination. This is because while listening, the brain works to build pictures and enhance your visual processes so that you can easily comprehend what you’re hearing. It also helps to create imagery as opposed to when you read the material in a traditional format. Since people give podcasts more attention, they are more likely to internalize and remember the information they hear³.

The most beneficial method of learning vocabulary was this method for me. During listening podcasts, students had more improvement, they enlarged their dictionary thanks to this

We practiced these methods 1month and the result was un believably

RESULT OCTOBER19

1	NAMES	Listening	Reading	Writing	Speaking
2	Jumanov Khusan	6.5	4.0	5.0	6.0
3	Baxriddinov Javokhir	6.0	4.0	4.0	6.0
4	Muradova Rakhima	5.0	5.0	5.0	6.5
5	Saidova Samira	5.0	5.5	4.0	5.5
6	Aslamova Kamola	5.5	3.0	4.5	5.5
7	Xujayev Munis	6.0	5.5	5.0	6.5
8	Sharipov Samandar	5.5	5.5	5.5	5.5
9	Sharipova Anisa	6.0	6.5	6.0	6.0
10	Vafokulova Aisha	6.0	5.5	6.5	6.5
11	Vafokulov MuhammadRahim	5.5	4.5	4.5	5.0
12	Vafokulov Firdavs	6.5	5.0	5.0	6.5
13	Mansurov Nodirjon	5.5	5.5	5.0	6.0
14	Rahmonova Fariza	6.0	5.5	5.5	6.0
15	Solejonov Kamron	5.0	6.0	6.0	6.0
16	Solejanova Fariza	6.0	5.0	5.5	6.5
17	Soliyev Samir	6.5	6.5	6.0	6.5
18	Rafikov Abdulaziz	7.0	5.5	5.5	5.0
19	Raxmatova Dilnoza	7.0	6.0	6.0	7.0
20	Gulshanova Dilafruz	6.5	5.5	6.0	6.5

NOVEMBER19

	A	B	C	D	E
1	NAMES	Listening	Reading	Writing	Speaking
2	Jumanov Khusan	7.5	7.0	7.0	8.0
3	Baxriddinov Javokhir	8.0	7.0	6.0	7.0
4	Muradova Rakhima	8.0	8.0	7.0	8.5
5	Saidova Samira	7.0	6.0	7.0	6.5
6	Aslamova Kamola	7.0	6.0	6.5	6.5
7	Xujayev Munis	7.0	6.5	6.5	7.0
8	Sharipov Samandar	6.5	7.0	6.5	6.5
9	Sharipova Anisa	7.5	6.5	7.0	7.0
10	Vafokulova Aisha	7.0	7.0	6.5	7.0
11	Vafokulov MuhammadRahim	8.0	8.0	7.0	7.5
12	Vafokulov Firdavs	7.5	8.0	7.0	8.0
13	Mansurov Nodirjon	7.0	6.5	6.0	6.5
14	Rahmonova Fariza	6.5	7.0	6.0	7.0
15	Solejonov Kamron	6.5	6.5	6.5	6.5
16	Solejanova Fariza	7.0	7.0	6.5	6.5
17	Soliyev Samir	7.0	6.5	7.0	7.0
18	Rafikov Abdulaziz	7.0	8.0	7.5	8.5
19	Raxmatova Dilnoza	8.0	7.0	6.0	7.0
20	Gulshanova Dilafruz	8.5	6.5	6.5	7.5

CONCLUSION

To sum up, dictionary is inseparable part of language, without vocabulary learning language will be difficult, however sometimes it is challenging to find methods not only for student but also for teachers to learn or persuade to learn new words. In this article I shared the methods and results of these methods which are useful for everyone.

REFERENCE

1. Chet Tili O'qitish Bo'yicha Boshlang'ich Sinf O'quvchilarining O'z-o'zini Baholanish Kompetensiyasini Shakllantirish. ША Рустамова, ЧС Асадова, МР Бобоёрова - МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 2022
2. Amriddinova Nazira Shamsiddinovna, Senior Teacher of SamSIFL “Consistent Patterns of Semantic Variation of English Phraseologisms in Context” Article DOI: 10.21474/IJAR01/11002, DOI URL: <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/11002>
3. “New Directions of Modern Language for Young Learners” Rustamova Shahnoza Aripovna ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022 Web of Scientist: International Scientific Research Journal, <https://wos.academiascience.org> Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages 207-210 pages
4. Receptive_Vocabulary_Knowledge_or_Productive_Vocabulary_Knowledge_in_Writing_Skill,_Which_One_Important.pdf
5. <https://textinspector.com/vocabulary-in-language-learning/>
6. “Vocabulary Knowledge and Speaking Proficiency among Second Language Learners from Novice to Intermediate Levels”
7. Posted by Jeff Dolan on January 10, 2023, <https://wavve.co/benefits-of-listening-to-podcasts-you-need-to-check-out/>
8. О сдвиге имени собственного в разряд нарицательных слов во фразеологии английского языка ГХ Обруева - Вестник Челябинского государственного ..., 2010

**BITIRUVCHI SINIF O’QUVCHILARIDA INGLIZ TILIDA
YOZA OLISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH METODLARI**

Ilmiy rahbar: Zaripova Shaxnoza Shaxobiddinovna

Xushvaxtova Nigina Shuxratovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Ingliz tili 1 fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yonalishi

2-bosqich 2306-guruh talabasi

xushvaxtovanigina@gmail.com

+998906031047

ANNOTATSIYA

Darhaqiqat, ingliz tilida 4 ko’nikmalar muhim ahamiyatga ega. Lekin ulardan eng murakkabi bu yozish mahorati hisoblanadi. Hozirgi jadallashib borayotgan davrda bitiruvchi sinf o’quvchilari har xil chet el universitetlariga o’qishga topshirish maqsadida turli xil sertifikatlar olishga harakat qilishmoqda. Buning uchun esa ular ko’proq yozish mahoratini rivojlantirishlari maqsadga muvofiq. Buning sababi aynan yozish ko’nikmasi eng qiyin hamda o’rganish uchun ko’p vaqt sarflashni talab qiladigan qism hisoblanadi. Ushbu o’rganish jarayonini osonlashtirishning bir qancha usullari bor. Va biz aynan ushbu usullardan 2xil turini amalda o’quvchilarda sinadik. Bu metodlar “erkin yozish” va “ko’p o’qi va 1marta yoz”deya nom olgan. Bu metodlar 15 nafar 11-sinf o’quvchilarida 15kun davomida qo’llandi. Shuni ta’kidlash kerakki, natijalar yomon emas chunki, deyarli 13 yoki 14nafar o’quvchilarda 2xil metod asosida ham rivojlanish kuzatildi. Ularda g’oyalarning yetishmasligi asosiy to’siqlardan biri bo’lgan. Lekin ularda metod qo’llanishi boshlangandan keyin g’oyalar oqimining kengayishi va avtomatik tarzda fikrlash va yoza olish qobiliyatlari yanada rivojlandi. Ular endi to’xtamasdan ham biror bir mavzuda fikrlab yoza olishlari mumkin. Bunday qobiliyatlar aynan imtihon paytida, insho yozish vaqtida ularga juda katta yordam beradi degan umiddamiz.

Kalit so'zlar: yozish mahorati, rivojlantirish, metodlar, o’rganish jarayonini osonlashtirish.

ABSTRACT

In fact, 4 skills are important in English. But one of the most difficult one is writing skill. In the current fast-paced era, students of the graduating classes at schools are trying to get various certificates in order to apply to various foreign universities. In this case, it is advisable for them to develop more writing skill. Because writing is considered to be most difficult and time-consuming part to learn. There are several ways to facilitate this learning process. And we tested the

students with 2 types of such kind of methods. These methods are called "free writing" and "read a lot and write once". These methods were applied to 15 students of the 11th grade for 15 days. It should be admitted that, the results are not bad, because almost 13 or 14 students showed improvement based on 2 different methods. For them lack of ideas was one of the main complications. But after the start of implying the method for them, the flow of their ideas expanded and their ability of thinking and writing automatically developed. They can now think about any topic and write without stopping. We hope that such skills will be practical for them during the exam, when writing an essay.

Keywords: writing skill, develop, methods, facilitate learning process.

АННОТАЦИЯ

На самом деле, в английском языке важны 4 навыка. Но самое сложное из них – это навыки письма. В современную быстро развивающуюся эпоху выпускники стараются получить различные сертификаты, чтобы поступить в различные зарубежные университеты. Для этого им следует развивать навыки письма. Это потому, что письмо — самый трудный и трудоёмкий навык для изучения. Есть несколько способов облегчить этот процесс обучения. И мы опробовали на студентах 2 вида этих методов. Эти методы называются «свободное письмо» и «читай больше и пиши один раз». Данные методы были применены к 15 ученикам 11- класса в течение 15 дней. Следует отметить, что результаты неплохие, поскольку почти 13 или 14 студентов показали улучшение по 2 разным методам. Отсутствие идей было одним из главных препятствий для них. Но после того, как они начали использовать метод, поток идей расширился и автоматически развилась способность думать и писать. Теперь они могут писать, не переставая думать о теме. Надеемся, что такие навыки окажут им большую помощь во время экзамена, при написании эссе.

Ключевые слова: навыки письма, развивать, методы, облегчить процесс обучения.

KIRISH

Avvalo, ingliz tilini o'rganishda asosiy 4ta yo'nalish farqlanadi. Ushbu yo'nalishlar: so'zlashish, tinglab tushunish, o'qish, va yozish qobiliyatlari. Ushbu 4 ko'nikmalardan eng murakkabi va hozirgi kunda deyarli barcha o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'diradigani bu yozish qobiliyati hisoblanadi. Hozirgi zamonaviy va jadallashib borayotgan davrda yoshlarning ko'pchiligi aynan ushbu qobiliyatni rivojlantirishda bir qancha muammolarga duch kelishmoqda. Yozish ko'nikmasi murakkab jarayonlardan biri bo'lishi bilan birgalikda, u o'quvchilardan fikrlarini bir joyga jamlashlarini va bir qolibga solishlarini talab qiladi [4,59]. Hammamizga ma'lumki buni bajarish hammaning ham qo'lidan kelavermaydi. Ingliz tilida insho

yoziş uchun o‘quvchilar birinchi navbatda ingliz tilida fikrlay olishlari, fikrlarini to‘g‘ri va aniq bir tartib asosida bayon qilishlari lozimdir. Bu jarayon esa albatta o‘quvchilardan katta miqdorda vaqt va energiya sarflashlarini talab qiladi. Ushbu jarayonni ossonlashtirish va o‘quvchilarda yoziş mahoratini rivojlantirishda bir qancha usullar mavjud va ushbu maqola shunday metodlar bilan tanishtirishni maqsad qilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ingliz tilida yoziş ko‘nikmasini rivojlantirish bo‘yicha bir qancha mashhur olimlar o‘zlarining fikrlarini bildirib o‘tganlar. William Zinsserning fikriga ko‘ra, insho yozişda soddalik va ravonlik muhim faktorlar hisoblanadi. Insho yoziş jarayonida yozuvchilar o‘z fikrlarini to‘g‘ri va aniq shaklda ifodalashlari kerak. Shuningdek, insho yozişda original g‘oyalar muhim [1,67].Ko‘pchilik o‘quvchilar insho yoziş jarayonlarida ko‘proq o‘zlari bilmagan insonlarning fikrlaridan foydalanishni afzal ko‘rishadi. Bu esa natijada ularning yoziş qobiliyati imtihon qilinayotgan paytda inshodagi mazmun va insho mavzusidagi mazmunning bir-biriga to‘g‘ri kelmasligiga olib keladi va inshoga qo‘yiladigan ballning pasayishiga olib keladi. Shu tufayli, imtihonga tayyorgarlik ko‘rayotgan o‘quvchilar ko‘proq insho yozayotgan paytda o‘z fikrlaridan foydalanishlari kerak. Bu esa inshoning soddalik va ravonlik jihatdan yaxshilanishiga yordam beradi.

Donald Morrison Murrayning fikriga ko‘ra esa, insho yoziş bu fikrlarni terish jaroyoni hisoblanadi. Insho yozişni rivojlantirish uchun fikrlarni tartibga solish va inshoni yozişdan oldin taxminiy fikrlar ro‘yxatini tuzib olish muhimdir [2,42]. Hammamizga ma‘lumki, ingliz tilida insho yoziş o‘zbek tilida insho yozişdan ancha murakkab vazifa hisoblanadi. O‘zbek tilida insho yoziş uchun o‘quvchilar o‘zlarining fikrlarini bemalol yoziş jarayonida ham ifodalab bera olishadi. Ammo ingliz tilida buni amalga oshirish juda ham murakkab jarayon hisoblanadi. Shu tufayli o‘quvchilar insho yozişayotganda birinchi navbatda insho yozişni boshlashdan oldin insho nima haqida bōladi, asosiy band qismlarida qanday g‘oyalardan foydalaniladi va inshoni yanada tushunarli qilish uchun qanday so‘zlar, iboralardan foydalanish haqida qisqacha reja tuzib olishlari lozim. Bu qisqacha reja o‘quvchini vaqtini unumli foydalanishiga va chalg‘ib qolmasligiga yordam beradi.

“Yoziş qobiliyatini rivojlantirishning men biladigan eng yaxshi usuli bu erkin yoziş mashqi hisoblanadi. Erkin yoziş mashqi haftada kamida 3 marta qilinishi kerak bo‘lgan mashqdir. Bu mashq ba‘zida avtomatik yoziş deb ham ataladi. Bu mashqning asosi oddiy, har kun 10 minutdan nimadir haqida yoziş. Mashq qilayotgan paytda hech narsaga chalg‘imasdan, so‘zlarning qanday talaffuz qilinishi yoki qanday so‘zlarni ishlatish haqida fikr yuritmasdan yoziş kerak. Shuningdek, to‘xtab qolish kerak emas”-dedi Peter Elbow [3,7]. Bu mashq nafaqat o‘quvchilarning yoziş mahoratini rivojlantirishga yordam beradi, balki, erkin yoziş mashqi o‘quvchilarning

dunyoqarashini shakllanishini, hech narsaga qaramasdan ham biror nima haqida erkin fikrlab yoza olishlarini ta'minlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Hamмамizga ma'lumki, ingliz tili fani maktablarda hozirgi kunda 1-sinfdan o'qitish tadbiri qilingan. Ushbu fan o'quvchilarda 1-sinfdan boshlab 11-sinfgacha o'qitiladi. Shuni ta'kidlab o'tishimiz kerakki, har bir sinf bosqichida o'ziga xos tarzda va o'quvchilarning yoshlarini inobatga olgan holda kitoblar joriy qilingan. Har bir sinf kitoblarida o'quvchilarning bilimni qabul qilish darajalariga qarab mashqlar tuzilgan. Hozirda biz 2-bosqich talabalari sifatida butun guruhimiz bilan Samarqand shahrida joylashgan 16-sonli maktabga malakaviy amaliyot o'tash uchun yo'naltirilganmiz. Va men aynan bitiruvchi sinflari bo'lmish 10chi va 11chi sinf o'quvchilarni kuzatishni zimmasiga oldim. Amaliyot davomida shuni bilish mumkinki ingliz tili darsi yuqori sinf o'quvchilarida haftada 1 yoki 2 marotaba o'tkaziladi va har bir darsda to'rt xil ko'nikmalar qaysiki o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish mahoratlarini rivojlantirish maqsad qilingan.

Ushbu tadqiqot 2024-2025 o'quv yilining 1-choragida 16-maktabda o'tkazildi. Tadqiqot ob'ekti sifatida 11-“A”sinf o'quvchilari tanlandi. Ushbu sinfdagi o'quvchilarning bilim darajalari turlicha. Tadqiqotni boshlashdan oldin aynan yozish mahorati murakkab bo'lganligi va o'quvchilarni aynan yozish ko'nikmasini tekshirish uchun ulardan ingliz tilida qisqacha tasviriy insho yozishlari so'raldi. Va shu aniqlandiki, aynan ushbu o'quvchilarda insho yozish uchun g'oyalarning yetishmasligi, so'z boyligining kamligi asosiy to'siqlardir. Ularning yozish ko'nikmasini rivojlantirish uchun 2 xil metodlarni dars davomida qo'llab, birgalikda rivojlanishni maqsad qilindi. Ushbu metodlar quyidagilar:

1. “Ko'p o'qi va bir marotaba yoz” metodi (eng kamida 15 marta 1 ta namunani o'qish).

2. “Erkin yozish” metodi (har kuni 10 daqiqadan erkin mavzuda qisqacha fikrlar to'plamini yozish).

Ushbu tadqiqot metodlarini amalda qo'llashda 11-“A”sinfining 15 nafar o'quvchilar jalb etildi va tadqiqot 15 kun davomida olib borildi. Haftada 2 kun ingliz tili fani borligi sababli yuqorida ta'kidlab o'tilgan 2 xil metod har kuni almashinib qo'llandi. Bir kun 1-metod va ikkinchi kun 2-metod. Buning asosiy sababi maktablarda darslar 45 daqiqa davom etganidir. 1-metodni qo'llashda o'quvchilar Simon IELTS insholar to'plamidan foydalanishdi. Dars boshida har kuni o'quvchilarga turli xil mazmunda Simon tomonidan yozilgan insho namunasi berildi va ulardan 15 daqiqa davomida inshoni eng kamida 15 marotaba yaxshilab o'qish, inshodagi asosiy g'oyalarni aniqlash va yodda saqlash kabi asosiy vazifalar topshirildi. 15 daqiqa tugagandan so'ng esa namunalar ulardan terib olinar edi va o'quvchilardan eslarida saqlanib qolgan g'oyalarni yozishlari talab qilinardi. Va bu metod haftada bir marta

qo'llandi. Navbat 2-metodga. 2-metod unchalik ham qiyin bo'lmagan metodlar turidan hisoblanadi. Har kuni darsni boshida o'quvchilardan ularning shaxsiy mobil aaloqa vositalari, barcha distraktorlarni bir joyga yig'ish so'raldi. Shundan so'ng turli xildagi mavzular berildi. O'quvchilar ushbu mavzularda 10 daqiqa davomida o'zlarining fikrlarini bayon qilishlari lozim edi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

1-metod tahliliga o'tsak. Albatta shuni ta'kidlash kerakki, metoddan foydalanishning ilk muddati o'quvchilar uchun oson kechmadi va bu tabiiy hol hisoblanadi. Metodning ilk 3kunida o'quvchilarda bir qancha muammolar yuzaga keldi. Boshida ular o'qish jarayonidan so'ng hech narsa eslarida qolmaganligini bildirishdi va noroziliklar yuzaga keldi. Lekin 7 yoki 8chi kundan boshlab o'quvchilarda adaptatsiya hosil bo'ldi va ular ushbu har kunlik metodga o'rganishni boshladilar. Ilk kunlarda ularda asosan g'oyalarni yozishayotganda o'zlari biladigan oddiy so'zlar bilan yozish holati kuzatildi. Lekin vaqt o'tishi bilan ular insho namunasida qanday murakkab so'zlardan ishlatilgan bo'lsa ulardan foydalanishni boshlashdi. Shuningdek, har bir qismdagi gaplar qay strukturada foydalanilishi, qiyin so'zlarning gap ichida, inshoda qaysi tarzda foydalanilishi haqida o'quvchilar ongida fikrlar paydo bo'la boshladi. Va tadqiqot metodining oxirgi kunlarida 15 nafar o'quvchilardan 10 nafarida yaxshi natija bo'lganligi aniqlandi. Ularda butkul inshoni 5marotaba o'qish orqali xuddi namunadagidek insho yoza olishlari kuzatildi. Demak, insho namuanisini qayta-qayta o'qish va undagi asosiy g'oyalarni olish orqali ham o'quvchilarda yozish kōnikmasini rivojlantirish mumkin.

2-metod tahlili. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, “erkin yozish” oson lekin samarali usul bo'lib, o'quvchilar uchun ham unchalik qiyinchiliklar tug'dirmadi. Har kuni dars boshlanishi bilan o'quvchilardan 2bet varaq olishlari talab etiladi edi. Bundan so'ng esa o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga erkin mavzular berilar edi. O'quvchilar ushbu mavzular haqida o'z fikrlarini 10 daqiqa davomida yozishlari kerak. Ammo ular hech narsaga qaramay, so'zlarning qanday talaffuz qilinishi, qanday so'zlar ishlatilishi haqida hech narsaga chalg'imasdan yozishlari kerak. Albatta metod qo'llanishining boshida o'quvchilarda to'xtab qolish kabi muammolar mavjud edi. Lekin metodning 12 yoki 13chi kunlaridan boshlab o'quvchilarda avtomatik ravishda yozish rivojlandi. Ushbu metod 15 nafar o'quvchilardan 12 nafarida yaxshi avtomatik yoza olish qobiliyatining shakllanishiga sabab bo'ldi.

XULOSA

Yozish ingliz tilini o'rganishda muhim rol o'ynaydigan qismlardan biri hisoblanadi. Ushbu qobiliyat nafaqat maktab o'quvchilari balki, barcha ingliz tilini o'rganuvchilar uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu qobiliyat o'quvchilar hayotida, ta'lim faoliyatida ular uchun kerakli qobiliyatdir. Biz ushbu maqolani yozish jarayonida aynan yozish mahoratini o'quvchilarda rivojlantirish va o'rganish

jarayonini rivojlantirishda olib boriladigan 2xil metod turini amalda qo'lladik. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu 2 turdagi metodlarning har biri o'quvchilarda samaradorlikni oshirishga o'z hissasini ko'rsatdi. Metodlar qo'llangandan so'ng o'quvchilarda avtomatik tarzda biron bir mavzuda mustaqil fikrlash va yoza olish qobiliyatlari yanada shakllandi. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yoshlar kelajakda o'zlariga kerakli va muhim bo'lgan yozish qobiliyatlarini samarali rivojlantirishda ushbu 2 metodni qo'llashlari va yaxshi natijalarga erishishlari mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. William Zinsser. On Writing Well. Published in 1976 . page-67
2. Donald Morrison Murray. A Writer Teaches Writing. Published in 1968 page-42
3. Peter Elbow. Writing Without Teachers. New York: Oxford UP. Published in 1973 page -7
4. InScience. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – / ISSN 2181-1415. 2023/05. page-59

TA'LIM TIZIMIDA BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI BAHONING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

*125-DMTT Direktori Ro'ziyeva Dilafuz Abdullayevna
Toshkent Shahar Yakkasaroy tumani*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ta'lim tizimida bolalar rivojlanishidagi Bahoning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati haqida batafsil yoritilgan

Kalit so'zlar: etod, tarbiya, muloqot, kommunikativ, kreativlik, munosabat, krezis.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik tarbiyasida ularga baho berish, rag'batlantirish nihoyatda muhim jarayondir. Ularga to'g'ri ta'lim va tarbiya berishda bahoning yuksaltiruvchi munosabati bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridir. O'zbekiston mustaqilligining keyingi yillaridanoq mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tashkiloti va bolalar masalalari kabi dolzarb vazifalarga katta e'tibor berib kelinmoqda. Jumladan bolalar rivojlanishidagi barcha jihatlarni keng qamrab olgan Prezidentimizning "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda 802-son qarori, "O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlaishiga qo'yiladigan Davlat talablarini tasdiqlash hadqida"gi (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020-yil 4-dekabrda ro'yxatdan o'tkazildi.) buyrug'ini keltirishimiz mumkin. Bu kabi bir qancha chora va tadbirlar so'nggi yillarda ko'plab qabul qilinmoqda.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'limi va tarbiyasining muvaffaqiyati motivatsiyaga, stimullar (rag'batlar) mavjudligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lishi bir qancha psixologik va pedagogik nazariyalardan yaxshi ma'lum hisoblanadi. Chunki bolalar ta'limi va tarbiyasida namoyon bo'ladigan motivlar va qiziqishlar rag'batlantirish va jazolash tizimiga olib keladi. Rag'batlantirish ijobiy hislatlarni vujudga keltirsa, jazolash salbiy hislatlarning paydo bo'lishiga to'sqinlik qiladi va biz kutgan natijani beradi. Bolalarga baho berish munosabati o'zida rag'batlantirish va jazolashni birlashtirgan pedagogik stimullar hisoblanadi: yaxshi baho rag'batlantiradi, yomon baho jazolash uchun xizmat qiladi. Shuni esda tutish lozim-ki, eng minimum baho ham, eng maksimum baho ham bolani rivojlantiruvchi vazifani bajarmaydi. «Men» tizimi – erta bolalikda (L.I Bojovich) paydo bo'luvchi markaziy hodisadir. Bola o'zini kattalardan ajratishni o'rganadi, o'ziga nisbatan mustaqil «men» sifatida munosabatda bo'la boshlaydi, ya'ni unda o'zini anglashning boshlang'ich shakli paydo bo'ladi.

Rivojlanishdagi muvaffaqiyatlar bola xulq-atvorini o'ziga xos tarzda o'zgartiradi. Kattalar avvalgidek yetakchi o'rin tutsa-da, bola o'z amaliy hayotining tor muhiti va u

qadar katta bo‘lmagan imkoniyatlari doirasida kattalar yordamisiz harakat qilishga intiladi. Yangi tendensiyalar bola faolligini («men o‘zim») kuchaytiradi va kattalar bilan yangi munosabatlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Bu davr tanqidiy davr («uch yosh krizisi») deb ataladi, ya’ni kattalar bolalar bilan munosabatda yangi qiyinchiliklarga duch kela boshlaydilar. Bunda bola o‘zining negativizmi va qaysarligi bilan bardosh berib bo‘lmas darajaga etishi mumkin.

Uch yosh krizisi o‘tkinchi hodisa, lekin uning natijasi – boshqalardan o‘zini ajrata bilish, boshqa odamlar bilan o‘zini taqqoslash bolaning psixik rivojlanishida muhim qadamdir. Kattalardek bo‘lishga intilish faqat o‘yin shaklidagina nisbatan to‘liq yechimini topishi mumkin (faqat o‘yinda bola do‘konga borishi, tushlik tayyorlashi, raketada kosmosga ucha olishi mumkin). Shuning uchun ham uch yosh krizisi bolaning o‘yin faoliyatiga o‘tishi bilan hal etiladi. Lekin bu krizis bola shaxsining ma’lum bir darajada rivojlanganligi va kattalar bajaradigan xatti-harakatlarni qila olmayotganligini anglash natijasi hisoblanadi. Krizis davrida yuzaga keladigan xususiyatlar iroda, layoqat va boshqa xususiyatlar uni shaxs bo‘lib shakllanishiga tayyorlaydi. O‘z-o‘zini anglash layoqati sekin – astalik bilan rivojlanib, avval u qanday bo‘lganini va kelajakda qanday bo‘lishini fikrlab ko‘rishga harakat qiladi. Bu esa bolalar beradigan “Men kichkina paytimda qanday bo‘lgan edim?”, “Men katta bo‘lganimda kim bo‘laman?” singari savollarda ko‘rinadi. Kelajak haqida fikr yuritib, bolalar kelgusida kuchli, jasur, aqlli va boshqa qimmatli insoniy fazilatlariga ega bo‘lishga harakat qiladilar.[3]

Bolada tengdoshlari bilan ma’lum bir munosabatlarning yuzaga kelishi, «bolalar jamiyati»ning shakllanishi maktabgacha yoshning muhim xususiyati bo‘lib hisoblanadi. Ayniqsa, ikkinchi signal sistemasi jadal rivojlanib, sensor idrok, ayniqsa, ko‘rish va eshitish orqali qabul qilish sezilarli rivojlanadi. Bolada oddiy majburiyatlar majmui paydo bo‘ladi, ongli ravishda rasm chizadi va musiqiy faoliyatda ishtirok eta boshlaydi. U unga qanday surat yoki musiqa yoqishini, qaysilari yoqmasligini aytishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolaning boshqa odamlarga ichki pozisiyasi o‘z «men»i va o‘z harakatlari ahamiyatini tobora anglab borishi, kattalar dunyosiga, ularning faoliyati va o‘zaro munosabatiga katta qiziqishi bilan xarakterlanadi.

Mavjud hisob-kitoblar shuni ko‘rsatadiki, past va o‘rta daromadli mamlakatlardagi 5 yoshgacha bo‘lgan bolalarning 43 foizi rivojlanish potentsialiga erisha olmaslik xavfi ostidadir. Miya plastisitivligi va neyrogenenezning yuqori darajasi tufayli 0-5 yoshdan boshlab erta bolalik uzoq muddatli kognitiv va psixososyal rivojlanish uchun juda muhim davrdir.[2]

Bolalar bilan o‘ynash, o‘qish va qo‘shiq aytish kabi oddiy mashg‘ulotlar erta bolalikni rag‘batlantirishning (ECS) asosiy komponentlari hisoblanadi. ECS yosh bolalarning fikrlash, muloqot qilish va boshqalar bilan aloqa qilish qobiliyatini yaxshilashi mumkin. Biroq, ko‘plab bolalar ushbu muhim davrda yetarlicha rag‘batlantirmaydilar. Eng keng tarqalgan ECS dasturlaridan ba’zilari tarbiyachilarni

bolalar bilan o‘ynashga undashga qaratilgan: ko‘ngillilar yoki jamoat tibbiyot xodimlari o‘z uylarida g'amxo‘rlik qiluvchilarga tashrif buyurishadi yoki tibbiy klinikalarda, uylarda yoki boshqa jamoat joylarida guruh mashg'ulotlarini o‘tkazadilar. [7]

“11 ta past va o‘rta daromadli mamlakatlardan olingan 17 ta tasodifiy baholashni ko‘rib chiqish 1 0-3 yoshdagi bolalar bilan tarbiyachilarni ECSni qo‘llashga o‘rgatuvchi va rag‘batlantiradigan dasturlar bolalarning uy sharoitida o‘yin sifati va miqdorini yaxshilashi hamda bolalarning kognitiv qobiliyatlarini yaxshilashi mumkinligini aniqladi. Yamaykada o‘tkazilgan kichik miqyosdagi tadqiqot ishtirokchilarni 20 yil davomida kuzatishga muvaffaq bo‘ldi: u dastlabki yillarda uyda rag‘batlantirishning kuchayishi bilish, akademik yutuqlar, bandlik, ruhiy salomatlik va kattalar daromadida uzoq muddatli yutuqlarga olib kelishini aniqladi”[6].

Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o‘qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligiga ham bog‘liq. Maktabga o‘qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeini - turli majburiyatlari va huquqlari bo‘lgan va unga turlitalablar qo‘yiladigan - o‘quvchi mavqeini olish uchun tayyor bo‘lmog‘i lozim. Katta bog‘cha yoshdagi bolalar asosan maktabda o‘qish uchun ehtiyoj sezadilar, lekin bu xohish va ehtiyoj motivi turlicha bo‘lishi mumkin. “Menga chiroyli forma va daftar, qalam, ruchkalar sotib olibberishadi”, “Maktabda o‘rtoqlarim ko‘p bo‘ladi va men ular bilan mazza qilib o‘ynayman”, “Maktabda uxlatishmaydi” kabi. Maktab tashqi atributlari shubhasiz bolalarni juda qiziqtiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o‘qish uchun asosiy motiv bo‘la olmaydi. “Men otamga o‘xshagan bo‘lishim uchun o‘qishim kerak”, “Yozishni juda yaxshi ko‘raman”, “O‘qishni o‘rganaman”, “Maktabda qiyin misollarni yechishni o‘rganaman” ushbu xohish va harakat bolaning maktabda muvaffaqiyatli o‘qishi uchun tabiiy ravishda asos bo‘la oladi. Bolaning endi o‘zini katta bo‘lganini, bog‘cha bolasi emas, balki ma‘lum bir majburiyatlari bor bo‘lgan o‘quvchi bo‘lishini anglashi, jiddiy faoliyat bilan shug‘ullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi. Maktabga shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik bolalarda tengdoshlari, o‘qituvchilari bilan munosabatga kirisha olish xususiyatini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Har bir bola jamoaga qo‘shila olishi, ular bilan hamkorlikda harakat qila olishi, ba’zi vaziyatlarda ularga yon bosib, boshqa vaziyatlarda yon bosmaslikka erisha olishi zarur. Ushbu xususiyatlar bolaning maktabdagi yangi sharoitlarga tez moslasha olishini ta‘minlab beradi. 6-7 yoshli bolalar o‘qishdagi asosiy qiyinchilik shundan iboratki, ko‘pincha bu yoshdagi bolalar o‘qituvchini uzoq vaqt davomida eshita olmaydilar. O‘quv harakatlariga uzoq vaqt diqqatlarini qarata olmaydilar. Bunga sabab faqat shu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning rivojlanmaganligida emas, balki bolaning kattalar bilan muloqotga kirisha olishi xususiyatiga ham to‘la bog‘liq. Chunki shu xususiyati rivojlangan bolalar erkin

muloqotga kirisha oladilar, qiziqtirgan narsalar haqida so‘ray oladilar. Natijada ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishlari ortadi va o‘qituvchi gapirayotgan narsalarni diqqat bilan uzoq vaqt eshita oladilar. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi vamuvaffaqiyatli o‘qishida shaxsiy va ijtimoiy psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta.

“Men” konsepsiyasi yoki o‘z-o‘zini anglash va baholash tushunchasi:

Kattalar yordamida o‘z kamchiliklarini bartaraf qilish, jamoada o‘zini tuta bilish;

O‘zini, o‘z mavqeini va kamchiligini anglashga intilish, o‘zlarini kattalarning baholashi bilan solishtirish, o‘z familiyasini, ismini, yoshini, manzilini, oila a‘zolarini bilish, boshqalarning xohishini hurmat qilish. O‘zlari to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lish, o‘zining shaxsiy ahloqiy sifatlarini baholay va angalay olish, qaysi shaharda yashaydi, o‘zi to‘g‘risida, boshqa bolalar to‘g‘risidagi ma‘lumot bilan almasha olish. O‘zini hurmat qilish, o‘z qadr-qimmatini bilish, o‘zini tanqidiy baholash, o‘z milliy an‘analarini va madaniy qadriyatlarini bilish, ular bilan mag‘rurlana olish (milliy kiyim, o‘yin, urf-odatini hamda tarixini bilishga intiladi).

Hissiy ifodalash. Kattalarga va tengdoshlariga nisbatan o‘zaro hurmat bilan qarash.

Saxiylik, yaxshilik va rahmdillik ko‘rsatish, o‘z kayfiyati va boshqalarning kayfiyatini tushunish.

Kattalar va tengdoshlariga samimiy munosabat bildirish.

O‘z hissiyotlarini so‘z bilan ifodalay olish, o‘zini va boshqalarning holatlarini taqqoslash va baholash.

Katta maktabgacha yoshdagi bolaning guruh umumiy manfaatlarni his etishi, boshqalarning huquqlari bilan hisoblashishi, umumiy yutuqlardan quvonishi, yordam ko‘rsatishi, umum foydasi uchun mehnat qilishi, ijtimoiy mulkka o‘yinchoqlar, kitoblar, qo‘llanmalar, qo‘g‘irchoqlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishida o‘z ifodasini topadi. Bolalarda jamoatchilikni tarbiyalash individuallikning rivojlanishini ko‘zda tutadi: guruhda bolaning tashabbusi rag‘batlantiriladi, qizquvchanlik, zehni o‘tkirlik, individual qiziqishlar, did, mayllar qo‘llab-quvvatlanadi. guruh o‘yinlarni rag‘batlantirish individual o‘yinlarga yordam berish bilan qo‘shib olib boriladi.

Tarbiyachi ish boshlanishidan oldin bolalar bilan suhbatlanib, umumiy mehnatning va har bir bola faoliyatinnig muhimligini ta’kidlaydi. Pedagog ishning taqsimlanishi masalalarini muhokama qilar ekan, bir-birini xafa qilmasdan, navbatchilarga talabchanlikni ham murakkablashtirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotilari bolalarini axloqiy tarbiyalash asosiy bosqichlaridan biridir. Bu davrda bolalarda axloqiy fazilatlar tarkib topib boradi. Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarida irodaviy sifatlar shakllana boradi, xarakter xislatlari barqarorlashadi, bolada mustaqillikka nisbatan intilish tuyg‘usi paydo

bo‘ladi. Shuningdek, tayyorlov guruhi bilan bola maktabda o‘qishga tayyorgarlik ko‘ra boshlaydi.

Bu davrda maktabgacha yoshidagi bolalar o‘z ko‘chalariga ishonch hosil bo‘lsa, ular muvaffaqiyat, faollikni rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatadi. Tayyorlov guruhi bolalarida kattalar va tengdoshlar bilan muloqot jarayonida madaniy va uyushgan xulq-atvor ko‘nikmalari va odatlarning shakllanishi davom etadi. Bolalar xulq-atvoriga ularning tengdoshlari bilan munosabatlari murakkablashadi. Tarbiyachi Maktabgacha ta’lim tashkilotisi qoidalarining ongli va majburiy, bolalarda o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, tashqi ko‘rinishi, harakatlari, predmetlarga munosabati, tejamkorlik, buyumlarini tartibga keltirish madaniyatini shakllantirishga, kattalar va tengdoshlari bilan munosabatga xushmuomalalik madaniyatini tarbiyalashga alohida e’tibor berishadi.

MTT psixologlari ish ma’lumotlari va metodikalari asosida bola shaxsi o‘zini-o‘zi anglash komponentlarining shakllanish darajasini aniqlashlari hamda ularga individual yondashib tegishli ko‘rsatmalar berishlari lozim.

3-5 yoshli bolalarda o‘z-o‘zini anglashda o‘ziga va boshqalarga nisbatan munosabatni baholash asosiy ko‘rsatgich hisoblanadi. Bolaning o‘zining kelajakdagi qiyofasi haqida ijobiy tasavvuri birinchi marotaba bolaning o‘ziga o‘zining kamchiliklariga nisbatan tanqidiy jihatidan munosabatda bo‘lishga va kattalar yordamida bu kamchiliklarni bartaraf qilishga yordam beradi.

Bolaning o‘zining kelajakdagi qiyofasi haqida ijobiy tasavvuri birinchi marotaba bolaning o‘ziga o‘zining kamchiliklariga nisbatan tanqidiy jihatidan munosabatda bo‘lishga va kattalar yordamida bu kamchiliklarni bartaraf qilishga harakat qilishadi.

Vaholanki o‘z-o‘zini baholash maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida o‘ta muhim ahamiyatga ega. Baholash va rag‘bat A.S. Makarenkoning ta’kidlashicha, tarbiya - to‘g‘ri xatti-harakatga o‘rgatuvchi mashqdan boshqa narsa emas. Baholash - bolalar hayotini oqilona bir maqsadga qaratiladi, har taraflama faoliyatini jamiyatda qabul qilingan normalar va qoidalarga muvofiq, tashkil etishdir. Rag‘bat muayyan harakatlar va ishlarni ko‘p marta takrorlashni o‘z ichiga oladi.[57]

Bola uchun baholash - ongli ijodiy jarayondir. Baholash natijasida malaka va ko‘nikmalar, odatlar, yangi bilimlar hosil qilinadi, aqliy qobiliyat rivojlantiriladi.

—Rag‘bat sinchkovlik va qiziquvchanlik olovini o‘t oldiruvchi uchqundir", - degan V.A. Suxomlinskiy. Tarbiyalanuvchilar hayotida, ayniqsa boshlang‘ich tarbiyalanuvchi bolalarning hayotida baholash psixologiyasi faoliyati katta o‘rin tutadi.

"Bola uchun baholash, rag‘batlantirish – voqelik, - deb yozgan edi K.D. Ushinskiy, - binobarin, uning tevarak atrofidagi voqelikdan ko‘ra qiziqarliroq voqelikdir. U bolaga, xususan tushunarli bo‘lgani uchun qiziqdir, rag‘bat bolaga shuning uchun tushunarli, unda bolaning o‘zi yaratgan mehnatining mahsuli bor".

Bola baholash jarayonida qanday bo‘lsa, u katta bo‘lganida ishda ham ko‘p hollarda shunday bo‘ladi, deb bildirgan.

Makarenkoning so‘zlarida katta pedagogik mazmun bor. Baholash - bolalar jamosini jipslashtiradigan va rivojlantiradigan faoliyat turlaridan biridir. Bolalar baholanishiga e‘tibor bilan razm solinsa, ularning ko‘zlarida kattalar dunyosi qanday aks etishini qanday bilib olayotganliklarini ko‘rish mumkin.[57]

Bola uchun baholash - ongli, ijodiy jarayondir. Baholar, rag‘batlar natijasida malaka va ko‘nikmalar, odatlar, (tajriba) bilimlar hosil qilinadi, aqliy qobiliyat rivojlantiriladi. K.D. Ushinskiy tarbiyaning vazifasi xarakterni shakllantirishdan hamda hayotda hosil qilingan e‘tiqod va odatlardan tarkib toptirish deb hisoblagan. Odat, Ushinskiyning fikricha, e‘tiqodni maylga aylantiradigan va fikrni ishga aylantiradigan jarayondir. Odat - odamning ikkinchi tabiati, lekin tarbiya san‘atiga bo‘ysunadigan tabiatdir.

Avestoda esa «Bolalar yoshlik paytlaridanoq daraxt ko‘chati o‘tqazish, uy-ro‘zg‘or qurilmalarini yasash, yerga ishlov berish va chorva bilan shug‘ullanishga o‘rgatish va buning uchun rag‘batlantirilishi kerakligini» - ta‘kidlagan. Yaxshilik va ezgulik yaratish uchun kishi mehnat qilishi, o‘z qo‘llari bilan moddiy noz-ne‘matlar yaratishi va buning uchun baholanishi lozim.

Bolalarga baholash quvonchi, o‘qishdagi yutuq quvonchini berish ular qalbida faxrlanish hissini, o‘z izzat-nafsi hissini uyg‘otish – bu tarbiyaning eng asosiy birinchi vazifasidir, degan Suxomlinskiy.

Shunga qaramasdan bunday tajribani o‘tkaza olish individual jarayon, u muayyan qonunlarga bo‘ysunish kerakli demakdir:

1. Shaxsni shakllantirish va baholash uchun asos sifatida ta‘limni tan olish; Ta‘lim - kerakli shaxsiy parametrlarni shakllantirish uchun shaxsiy xususiyatlarga fortsk asosidagi ta‘siri. Shaxsda sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar tarbiyaning natijasi bo‘ladi va baholanishga olib keladi. Ta‘lim jarayonisiz, ma‘naviy o‘zgarishlar, urf-odatlariga rioya qilish, xulq-atvor va baholash normalarini ishlab chiqish, ya‘ni shaxsning sifatli o‘zgarishi mumkin emas.

2. Bolani o‘quv va o‘quv jarayoni mavzusi bilan tan olish va baholash; Bolaning mustaqil faoliyati dunyoga bo‘lgan munosabatning xususiyatlaridan biridir. Bu shuni anglatadiki, faqat shaxsiy istak, biron bir harakatning shaxsiy istagi ijobiy natijaga olib keladi va ijobiy rag‘bat hosil qiladi. Shaxsiy faoliyatsiz, shaxsiyatni shakllantirish va baholash jarayoni juda samarasiz. Shu sababli, rivojlanish ob‘ekti sifatida insonning rivojlanayotgan shaxsiga bo‘lgan munosabat kerakli natijalarga, baholarga olib kelmaydi. O‘qituvchi bola faoliyatini shunday xohlaganiga ishonishi kerakligini yodda tutishi kerak. O‘qituvchisining roli, noyob, faqat tashkiliy sharoitda va bolaning mustaqil faoliyat natijalarini nazorat qilishda hamda baholashda.

3. Bolaning motiv va maishiy sektorini kiritish;

Har qanday mavjudotning hayotiy faoliyatida ehtiyoj katta rol o‘ynaydi. Tabiiy ehtiyojlarga qo‘shimcha ravishda ijtimoiy ahamiyatga ega. Muayyan ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarning kelib chiqishi, manfaatlar va ichki hazmni shakllantirgan. Shaxsning sifatini shakllantirgan tangliklarning qaramligini hisobga olgan holda, motivlarni amaliy ravishda amalga oshirish uchun asos bu baholashdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarda to‘g‘ri baholash, rag‘batlantirish orqali intellektini oshirish, bolalarning ta’lim-tarbiya jarayoniga faol ishtirokini ta’minlash, bolalarni to‘g‘ri baholash o‘id turli amaliy bo‘lgan muammolarni o‘rganish va ularni bartaraf etish usullarni, texnologiyalarni, ilmiy-metodologik usullarni yaratish. Bolalar rivojlanishida baho munosabati asosida o‘rgatish metodlardan foydalanib ta’lim jarayonlarini tashkil etish. Tadqiqot natijalari va xulosalaridan maktabgacha ta’lim tashkilotlarining uslubchi, tarbiyachilari, pedagogika oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, dastur va darsliklar mualliflari, tadqiqotchilar, yosh mutaxassislar o‘z faoliyatlarini takomillashtirishda samarali foydalanishlari mumkin. Yuqoridagi barcha olimlarning nazariyalari bolalarda baho munosabatining nazariy va amaliy jihatlarini, o‘z asarlarida yoritib o‘tishgan.

Bolalarni tarbiyalashda rag‘batlantirishning o‘rni katta. Rag‘batlantirish bolaning ruhini, kayfiyatini ko‘taradi, ularni tetiklantiradi, g‘ayratiga g‘ayrat qo‘shadi, o‘z kuchiga ishonchini orttiradi. Maktabgacha ta’lim tajribasida rag‘batlantirishning turli shakllari qo‘llaniladi: ma’qullash, ko‘ngilni ko‘tarish, ishonch bildirish, maqtash, yozma tashakkur, mukofotlash kabi turlari samarali.

Bundan tashqari jamoada rag‘batlantirish shakllari ham mavjud. Bularga: ma’qullash: boshni qimirlatib ma’qullash, yuz va qo‘l harakatlari bilan "balli", "barakalla", "rahmat", "juda soz" kabi so‘zlar orqali ham rag‘batlantirilsa maktabgacha yosh uchun mahsuldor bo‘ladi.

Ko‘ngilni ko‘tarish, dalda berish ba’zan tarbiyaviy faoliyatda yoki uyda muvaffaqiyatsizlikka uchragan paytda bolalar ko‘nglini ko‘tarish va dalda berish kerak bo‘ladi. Bunday vaziyatda esa ishonch bildirish. Bolani kuchi yetadigan biror vazifani topshirish va uni rag‘batlantirish, ko‘nglini ko‘tarish yo‘llarini qo‘llash kerak.

«Maqtash. Kishini maqtash juda foydali»- deydi M. Gorkiy, - chunki bu narsa uning o‘ziga bo‘lgan hurmatini oshiradi, o‘z kuchiga ishonchni orttiradi.[43]

Bu bolani nimaga undashi mumkin?

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, aslida, bolalar uchun ma’qullash shakllari mavjud, bu aniq vaziyatlarga nisbatan samarali ishlamoqda. Psixologlar maqtashning qanday usullari tavsiya etishadi? Oddiy ta’sir ko‘rsatadigan, keng tarqalgan va rag‘batlantirishning usuli bu dalda hisoblanadi. Oddiy qilib aytganda, bolani maqtashning usuli uning yaxshi xatti-harakatlari, yaxshi xulqi uchun ota-onalari tomonidan qo‘llab-quvvatlanishlari nazarda tutiladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Maktabgacha pedagogika" jurnali / Ota-ona va bola munosabatlari masalasida oilaviy kompetensiyani psixologik qo'llab-quvvatlash. Lebedeva N. B. 2008 yil oktyabr, 55 b.
2. "Halqa" jurnali / Onam har doim to'g'ri. Kuzmishina T. 2007 yil № 5, 12s.
3. Qayumova N. Maktabgacha pedagogika.
4. Hasanboyeva O, Sariboev X, Hasanboev J, Niyazov T, Usmonboeva M «Pedagogika» (-T.: Fan, 2006)
5. Yusupova P «Maktabgacha pedagogika» (-T.: O'qituvchi,1996)
6. Loginova V.I. va Samorukova P.G «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» (-T.: O'qituvchi, 1991)
7. Shodmonova Sh «Maktabgacha pedagogika» (-T.: Fan va texnologiya, 2005) kabi darslik va o'quv qo'llanma.
8. Mirziyoyev Sh. M. Ta'lim-tarbiya tizimi: taraqqiyotning yangi bosqichi muhokama qilindi –T:Yangi O'zbekiston. 30 Oktabr 2020
9. Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”.-Toshkent, O'qituvchi,1992y.
10. А.С.Мюреню «Хяожественная литература о воспитании детейю»\\Пед. соч.М 1986ю Т.7.30-бет.
11. Karimov I.A. “Barkamol avlod orzusi”.-T:O'zbekiston Milliy insklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000y
12. “Pedagogika” fanidan izohli lug'at - T, 2010 534-535 betlar.
13. Beruniy. Ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. -T., 1992.
14. Mavlonova R, To'rayeva O, Xoliqberdiyev K. Pedagogika. -T.: O'qituvchi,2001.

**YOSHLAR TARBIYASIDA OILA, MAHALLA, MAKTAB HAMKORLIGI
KONSEPSIYASINING TARG'IB ETISHNING TARBIYAVIY JIHATLARI**

EDUCATIONAL ASPECTS OF PROMOTING THE CONCEPT OF FAMILY,
NEIGHBORHOOD, SCHOOL COOPERATION IN YOUTH EDUCATION
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОДВИЖЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ
СЕМЕЙНОГО, СОСЕДСКОГО, ШКОЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В
ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ

S. Qulmurodova

O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti o'qituvchisi

Annatsiya: Ushbu maqolada, milliylik, xalq, odob-axloq, jamiyat, mahalla, ta'lim-tarbiya, jamoa, oila, orzu, maqsad, konsepsiya haqida so'z boradi.

Annotation: This article about nationality, people, manners, society, neighborhood, education, community, family, dream, goal, concept.

Аннотация: В этой статье, о национальности, людях, нравах, обществе, соседстве, образовании, сообществе, семье, мечте, цели, концепции.

Kalit so'zlar: Tarbiya, ta'lim, milliylik, ota-ona, mahalla, jamoa, oila, maqsad.

Key words: Education, education, nationality, parents, neighborhood, community, family, purpose.

Ключевые слова: Образование, воспитание, национальность, родители, соседство, сообщество, семья, цель.

O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ularni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqimizning milliy madaniy, tarixiy an'analariga, hamda umumbashariy qadriyatlariga asoslangan samarali zamonaviy shaxsni tarbiyalash ota-onalar, maktab, mahallalarning oldida turgan ma'suliyatli vazifalarning eng asosiysi sanaladi.

Milliy mafkuramiz va qadriyatlarimiz xalqimizning maqsad muddaolarni ifodalaydi, tarix sinovlaridan o'tishda uning ruhini ko'tarib, suyanch va tayanch bo'ladi. Shu millat, shu jamiyat duch keladigan ko'plab hayotiy muammolariga javob izlaydi.

Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu kichik jamoa orasida anglaydi.

Milliy istiqbol mafkurasini yoshlar ongiga singdirishda ta'lim-tarbiya muassasalari va oilaning ro'li ayniqsa muhimdir.

Ta'lim – tarbiya muassasalari oila va mahalla qo'mitalari ijtimoiy institutlarning asosiy vazifasi milliy istiqbol g'oyamizni yurtimizda yashayotgan barcha kishilarning

dunyoqarashiga ma’naviy boyligini aylanishiga singdirishni ko’maklashish, uning mohiyatini keng jamoatchilikka har tamonlama tushuntirishdan iborat.

Ta’lim-tarbiya jarayoning asosiy maqsadi va vazifasi barkamol yetuk shaxslarni tarbiyalabgina qolmasdan ya’ni komil insonni yetkazish-shakllantirishdan iboratdir. Shunday ekan biz ta’lim-tarbiya samaradorligini o’quvchilarning qay darajada bilim, ko’nikma malakaga ega ekanliklari tajriba yangilik darajalari, mustaqil bilim olishga, hayotda o’z o’rinlarini toppish uchun qanday tayyorgarligi bilan o’lchashimiz, baho berishimiz lozimligini bilishimiz shart.1.(23 b.)

Anashu maqsadda tarbiya jarayoni ishtirokchilari sa’yi-harakatlarini birlashtirish maqsadida 1993 yilda ishlab chiqilgan “Oila, mahalla, maktab hamkorligi” Konsepsiyasi yoshlarni istiqloq g’oyalariga sadoqatli, ma’naviy barkamol, vatanparvar etib tarbiyalashda keng jamoatchilik faoliyatini muvofiqlashtirish borasida muhim dasturi amal bo’ldi. Mazkur Konsepsiyada taraqqiyotimizning ma’naviy-axloqiy negizi milliy va umuman insoniy qadriyatlar uyg’unligi ekanligi e’tiof etiladi. Yurtimizda yuz berayotgan o’zgarishlar “Oila, mahalla, maktab hamkorligi” yo’nalishida bola tarbiyasida oila, ota-ona, mahalla, maktabning asosiy vazifalarini mazmunan yangilab hayotga tatbiq etishni taqozo etadi.

Bolalarga ta’lim-tarbiya berishda maktab va pedagoglarning asosiy vazifalari O’zbekiston Respublikasining Oliy majlisi tomonidan qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunning “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” va respublika rahbariyatining dasturiy fikrlari mazmunidan kelib chiqqan bo’lishi kerak.

Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy inson kamolotga yolg’iz o’zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo’lish, ularning ko’maklashuvchi yoki munosabatlariga muhtoj bo’ladi. Uning fikricha tarbiya jarayoni tajribali pedagog, o’qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o’zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o’qituvchi lozim.

Bunga Forobiy ta’lim – tarbiyani to’g’ri yo’lga qo’yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta’lim – tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to’g’ri bilib oladi va hayotda to’g’ri yo’l tutadi, boshqalar bilan to’g’ri munosabatda bo’ladi, jamiyat tartib qoidalariga rioya etadi. Forobiy ta’lim va tarbiyaga birinchi marta ta’rif bergan olim sanaladi. Ta’lim – degan so’z insonga o’qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya – nazariy fazilatni, ma’lum hunarni egallash uchun zarur bo’lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o’rgatishdir, deydi olim.

Demak, Forobiy ta’lim – tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Komillikni orzu qilmagan, barkamol avlodni voyaga yetkazish haqida qayg'urmagan halqning, millatning kelajagi yo'q. Bunday xalq millat tanazzuliga mahkum. Komilni ta'mal toshi sifatini biz tarbiyada ko'ramiz.

Tarbiya jamiyatdagi hodisa sifatida o'sib kelayotgan avlodning jamiyat hayotida turmushi, ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyati ijodi va ma'naviyligida ishtirok etish murakkab qarama-qarshi ijtimoiy tarixiy jarayon hisblanadi. 2(290)b

Oila, mahalla, maktab hamkorligining asosiy omili oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy va va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tamonlama o'rnak bo'lishi, farzandlarning ota-onasiga vataniga muhabbat to'g'risidagi shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lishini, farzandlariga chuqur dunyoviy bilimlar asoslarini berish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib yetishishlarini ta'minlash, bolalarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi..

”Bir bolaga yetti mahalla ota –ona” degan naqildan kelib chiqib kelajak avlodni tarbiyalash va unga ta'lim-tarbiya berish jarayonini amalgam oshirish borasida kichik vatan bo'lmish mahallaning oldida qator vazifalar turadi. Dastlab mahalla faollari tomonidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalgam oshirilishi kerak bo'lgan masalalarni muhokama qilishda va ularni oqilona yechimlarini topishda faollik ko'rsatish o'z hududidagi ijtimoiy-iqtisodiy oilalarni aniqlab ularni qo'llab-quvvatlab o'sha oila farzandlarni bilim va tarbiya olishiga boshqosh bo'ladi.

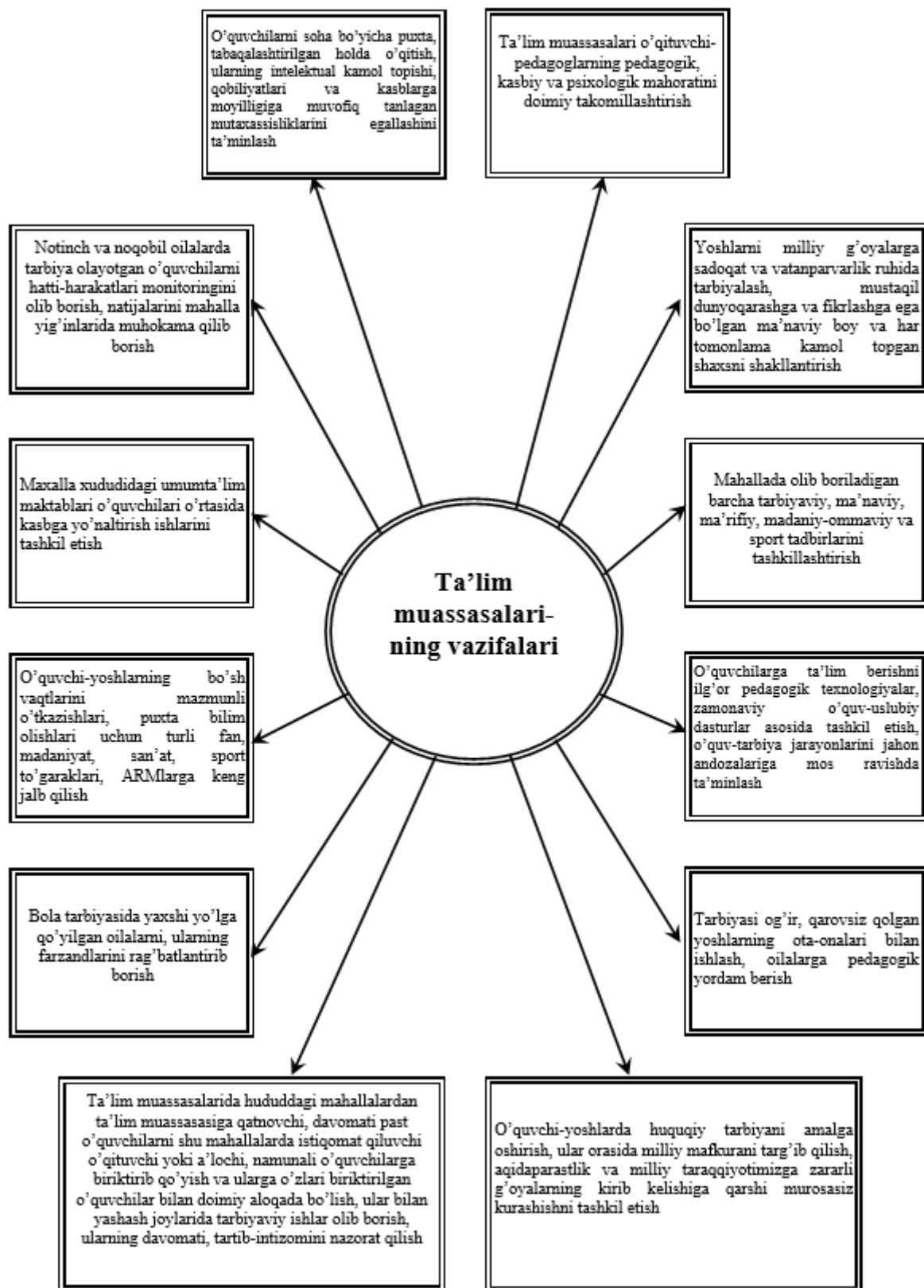
Ota-onalarning yetarli darajada bilim va ko'nikmalari yetishmasligi bois oilaviy tarbiyada ko'plab xatolar yuzaga keladi, bunday muommolar yechimini maktab ma'muriyati ota-onalar bilan izchil ishlar amalga oshirilishi talab etiladi. Ota-onalar tarbiyaviy ta'sirini izchil emasligi onda-sonda farzandining tarbiya jarayonini nazorat qilish, biror nojo'ya ish uchun jazolash va hokozalar bolaning emotsional holatiga kuchli ta'sir etadi.

Ayrim ota-onalarning bolalari ulg'ayib borishi bilan tarbiyaviy faollikni susaytirib yuborishlari oqibatida bolalarning ota-onalardan uzoqlashuviga, nazoratni kuchli tarzda olib bormasligidan, maktabga bo'lgan qiziqishlarini so'nishi, o'zi istiqomat qilib turgan mahalladagi bo'layotgan o'zgarishlarga bo'lgan qiziqishlari asta-sekin so'nib boraveradi. Albatta bunday qo'pol xatolarni kelib chiqishiga birinchi o'rinda ota-onalar, undan keyin mahalla maskanlari, shuning borabarda maktab ma'muriyati ham ayibdor sanaladi.

Mahalla guzarlarida mahalladagi yoshlarni bo'sh vaqtlarini turli to'garaklar bilan band etish qog'ozda emas amalda bo'lsa, yoshlar bilan dolzarb masalalar yuzasidan ularning fikrlarini bilash ham yoshlarimizni ruhlantirishning bir timsoli sanaladi. Shunday mahallalar ham borki unda istiqomat qilayotgan yoshlarimiz o'z mahallalarini qayerda joylashganliklarni bilishadi xolos. Ulardan mahallaning

vazifalarini so’rasha ikki-yoki uchta so’z bilan kifoyalanadi. Albatta bu juda achinarli holat sanaladi, bunday kamchiliklarni barta’raf etish uchun Konsepsiyamizda keltirilgan barcha qoidalarga amal qilsak maqsadga muvofiq bo’lar edi.

Ana shunday kamchiliklarni barta’raf etish maqsadida ta’lim muassasalarida olib boradigan ish faoliyatiga e’tibor qaratsak:

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pedagogika sixologiya.X.I.Ibragimov,U.A.Yo'ldashev.X,Bobomirzayev.Toshkent -2009.
2. Mahalla fuqorolar o'zini-o'zi boshqarishning huquqiy asoslari(Mahallalar faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari to'plami) Toshkent-2003
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi R.Movlonova, N.Voxidova, N.Raxmonqulova Toshkent-2010.

РАЗВИТИЕ СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДА В ЛИНГВИСТИКЕ XIX ВЕКА

К.п.н профессор Бердиева Мукаррама Анваровна

Туйчиев Жасур Максим огли

Ташкентский международный университет Кимё

История лингвистика

Аннотация: В данной статье рассматриваются развитие сравнительно-исторического метода в языкознании XIX века, основные методы исследования сравнительно-исторического метода, основополагающие труды сравнительно-исторического языкознания, понятия, необходимые для лингвистических теорий и методы научного исследования лингвистики язык полностью описан.

Ключевые слова: языкознание, сравнительно-исторический метод, изоморфизм, алломорфизм, этимологические словари, морфема.

Введение:

Сравнительно-историческое языкознание, сопоставительное языкознание, компаративистика — раздел языкознания, изучающий родственные языки, то есть генетически родственные языки, определяющий взаимоотношения между ними, описывающий их постепенное развитие во времени и пространстве. Определение происхождения языковых семей, отдельных языков и элементов в этих системах, в том числе генетического родства между языками - происходят ли они из одного источника, - входит в задачи сравнительно-исторического языкознания.

Литературный анализ и методология:

Основные методы исследования сравнительно-исторического метода, применяемые в сравнительно-историческом языкознании, состоят из следующих: 1) сравнительно-исторический метод во внешнем- поиск генетически равных, сходных слов и морфем в родственных языках и определение их результатов в родственных языках создание правил восстановления морфем; заключается в определении системы соответствий между сравниваемыми языками и определении родства языков по этому признаку; 2) событий и взаимодействий, явно свидетельствующих о наличии выявления определенных элементов на различных этапах истории этого языка в данной языковой системе; сравнение древнейших форм с новейшими формами в некоторых языках; 3) извлечение информации из анализа родных слов.

Использует сравнительно-исторический метод как основной инструмент исследования в реконструкции истории сравнительно-исторического

языкознания узбекских лингвистов; наиболее общей формой исследования является создание сравнительно-исторических грамматик и этимологических словарей. Сравнительно-историческое языкознание противопоставляет и отвергает описательное или синхроническое языкознание, нормативное и общее языкознание; в то же время в ряде вопросов она взаимодействует как с описательной лингвистикой, так и с общей лингвистикой.

Результаты:

Возникновение сравнительно-исторического языкознания, прежде всего сравнительно-исторической грамматики, составлявшей ее ядро, принято считать следствием знакомства европейских лингвистов с санскритом в конце XVII в. Работы немецкого лингвиста Ф. Боппа «О словоизменительной системе санскрита и ее сравнении с флективной системой греческого, латинского, персидского и германского языков» «Сравнительная грамматика санскрита, занда, армянского, греко-латинского, литовского языков», старославянский, готский и немецкий языки». Установление взаимоотношений между языками основано на сочетании лексики, грамматики и фонетики. Родство языков проявляется в их структурно-материальном сходстве, т. е. в этих языках морфемы и словесные показатели изучаются в сходстве структурированного материала, точнее, в связи с закономерными звуковыми адаптациями.

Обсуждение:

Сравнительно-исторический метод – предложен в начале XIX века, задача этого метода – определение закономерностей родственных языков. С помощью этого метода была предпринята попытка восстановить слова и их формы в древнейших родственных языках. Например, слово «два» — это латинское duo, греческое duo, валлийское dau, английское two, исландское tveir, голландское twee. Исторический метод часто отличают от сравнительно-исторического метода. Особенно это проявляется при внутренней реконструкции слов и их форм. В исторической лингвистике фонетическое и семантическое сходство слов и их форм определяются методом внутренней реконструкции и предполагается, что они произошли от одного корня.

Заключение:

В заключение следует сказать, что метод описания объясняет различные события и информацию в языке, его уровень и единицы. С помощью этого метода объясняется фонетика и стилистика разных языков. Сравнительный метод – без учета родства языков определяет сходство и различия. Основная задача этого метода — сравнение системы и структуры двух и более языков на разных языковых уровнях. Иногда этот метод называют сравнительно-типологическим, гибридным, контрастным, конфронтационным. Фактически сравнительный метод является частью типологического изучения языков.

Список литературы:

1. Реформатский А.А. Введение в лингвистику. - М.: Аспект-пресс, 2007.
2. Гамидов З. История лексикографии и рукописных словарей. - Ташкент: Адолат, 2004.
3. Миртожиев М. Лексикология и лексикография узбекского языка. - Т., 2000.
4. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. - Минск, 2004.
5. Сафаров Ш. Когнитивная лингвистика. Джизак. «Сангзор» – 2006.
6. Юсупов У.К. Проблемы сопоставительной лингвистики. - Т.: Фан, 2007.

ВЛИЯНИЕ ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

*К.п.н профессор Бердиева Мукаррама Анваровна
Хабибуллаев Дилмурод Хабибулла огли
Ташкентский международный университет Кимё
Этнолингвистика*

Аннотация: В статье рассматривается влияние этнолингвистических факторов на геополитическую стабильность в постсоветском регионе. Особое внимание уделено политизации языковой политики, роли этнолингвистических различий в формировании национальной идентичности, а также использованию этих факторов внешними игроками, такими как Россия и страны Запада. Анализ показывает, что этнолингвистические факторы не только усложняют внутреннюю политику стран региона, но и повышают их уязвимость к внешним воздействиям.

Ключевые слова: этнолингвистика, постсоветское пространство, языковая политика, национальная идентичность, геополитическая стабильность, международное влияние.

Введение:

После распада Советского Союза постсоветский регион стал полем сложных этнополитических процессов, существенно повлиявших на геополитическую стабильность региона. Этнолингвистические факторы, в том числе языковая политика, национальная идентичность и межэтнические отношения, играют важную роль в формировании политических и социальных структур стран, получивших независимость. Эти факторы, в свою очередь, влияют на международные отношения, особенно в контексте отношений постсоветских республик с Россией, а также с Западом. Учет этнолингвистических аспектов позволяет лучше понять природу конфликтов в регионе и оценить перспективы их разрешения.

Литературный анализ и методология:

Одним из наиболее заметных аспектов является языковая политика, которая часто становится предметом политизации. В ряде постсоветских стран наблюдается стремление снизить влияние русского языка как символа советского прошлого и укрепить позиции национальных языков. Например, в странах Балтии, Украине, Молдове и Грузии принятие законов, ограничивающих использование русского языка в образовании, средствах массовой информации

и общественной сфере, сопровождалось ростом конфликтности между титульной нацией и русскоязычными. Это, в свою очередь, вызвало критику со стороны России, которая позиционирует себя как защитник русскоязычных сообществ за рубежом. Таким образом, языковая политика становится не только внутренним вопросом, но и элементом международной повестки дня, способным усилить геополитическое противостояние.

Результаты:

Этнолингвистические различия также играют ключевую роль в формировании национальной идентичности. После распада СССР многие страны начали активно формировать свою историческую и культурную идентичность на основе советского наследия. В этом процессе этнические и языковые группы, связанные с советским прошлым, зачастую оказывались маргинализированными. Например, в Украине конфликт на востоке страны в основном связан с этнолингвистическим разделением между украиноязычным и русскоязычным населением. Аналогичные процессы наблюдаются и в Молдове, где этнические и языковые различия между румынами и русскими способствовали замороженному конфликту в Приднестровье. Таким образом, этнолингвистические факторы играют не только культурную, но и стратегическую роль в определении союзников и врагов на геополитической арене.

Обсуждение:

Менее важен вопрос внешнего влияния на этнолингвистическую политику постсоветских стран. Будучи правопреемницей СССР, Россия активно использует этнолингвистический фактор для поддержания своего влияния в регионе. Инструменты «мягкой силы», такие как продвижение русского языка и культуры через образовательные программы, средства массовой информации и религиозные организации, дополняются политической и военной поддержкой русскоязычных сообществ. В то же время страны Запада предлагают альтернативные модели интеграции, основанные на демократических ценностях и правах меньшинств, что создает конкуренцию между Россией и Западом за влияние в регионе. В таких условиях этнолингвистические факторы становятся инструментом геополитической борьбы, осложняющим процесс стабилизации региона.

Заключение:

В заключение можно сказать, что этнолингвистические факторы являются важным элементом геополитической динамики постсоветского региона. Они не только способствуют внутренним конфликтам, но и усиливают внешнее давление на страны региона, превращая их в арену противостояния мировых держав. Для обеспечения стабильности необходимо учитывать сложный

характер этнолингвистических взаимодействий, проводить взвешенную языковую политику и искать компромиссы в полиэтничных обществах. Только комплексный подход, сочетающий внутренние реформы и международное сотрудничество, позволит снизить напряженность и создать основу для долгосрочного мира в регионе.

Список литературы:

1. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001,
2. Тархов С. А. Изменение административно-территориального деления России за последние 300 лет//География. 2000.
3. Этнокультурная трансформация постсоветского пространства : факторы, тренды, перспективы: монография / под ред. А. Г. Манакова. — Псков : Псковский государственный университет, 2022.
4. Балич Н. Л., Харитонов И. Н. Этническое самосознание и практики национальных общностей Беларуси //Социологический альманах. 2018.
5. Дирин Д. А. Геокультурное пространство: понятие, структура, основные свойства и факторы дифференциации // География и природопользование Сибири. 2015.
6. Золян С. Т. Русский язык и культурно-цивилизационное пространство СНГ // Слово.ру: балтийский акцент. 2012.

METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FORMING STUDENTS' INFORMATION CULTURE

Sobirov Dilshod Solayevich - researcher of UrSU

Annotation: Today, information technology in the field of education is one of the important factors of imparting knowledge to students and young people. This article provides information on methodological features of forming students' information culture.

Keywords: Information technologies, information culture, video, graphics, animation, sound effects, hypertext, electronic library, multimedia, information.

Introduction

The structure of information culture is aimed at the development of students' cognitive functions. This is done by: stimulating the mental activity of students, determining the goals of learning the educational material, and directing students to the interactive environment of the computer. The teacher develops and expands the ability of self-learning based on the deepening of technologies. Organizing lectures using multimedia technologies allows you to save time. The influence of "Informatics and information technologies" on the interest of students is so great that they can create a learning environment through games from their thoughts.

Literature analysis and methods

"Development of professional communicative competences of students by means of information and communication technologies, which are considered an integral part of the educational process in higher education institutions, are activities carried out individually by students without the participation of the teacher or under the indirect management, and in this case, both sides in the student and pedagogic team have information- they should also understand that learning through communication technologies is for their benefit. That is, it is more effective to learn the knowledge acquired by the student with the help of information and communication technologies and that he is responsible for the result, that the work he is learning and doing with the help of information and communication technologies is not for the pedagogue, but for himself. he should understand that he should be considered as a factor that ensures his future success, and the pedagogue should understand that the correct use of information and communication technologies will ensure the effectiveness of his work and facilitate his work"[1].

Evaluating the effectiveness of using modern teaching technologies, especially information technologies, in the educational process is one of the latest professional tasks of professors and teachers. For these purposes, it is necessary to justify and select

the criteria of didactic efficiency, which will allow the implementation of appropriate pedagogical measurements. This is confirmed by the analysis of interpretations of definitions such as "criteria of didactic efficiency" and "didactic efficiency" in modern scientific and pedagogical literature [2].

Results and discussion

The use of multimedia technologies in lessons allows not only visual presentation of the curriculum, but also saves time. At the same time, additional requirements are placed on the preparation of multimedia materials and the organization of classes.

The introduction of information and multimedia technologies into the educational process increases its effectiveness. But there will be difficulties and mistakes along the way, and there is no way to get rid of them in the future. But the most important achievement is the students' interest, creative readiness, desire to learn new things and sense of personal responsibility. Information technologies ensure the uniqueness of each lesson. New information always increases the desire to learn. The most powerful of all information channels is visual, so its use in the field of education through multimedia means has been developed somewhat. But this does not negate the importance of other media. For example, setting a musical accompaniment to each multimedia textbook also serves the efficiency of mastering the material.

The following main methodological features of the formation of modern information culture of students can be suggested:

- 1) the use of multimedia presentations in classes, automated educational systems, the operation of various programs is carried out with the help of video recordings;
- 2) in practical work, each student should be allocated a separate computer, create a separate folder there, write the student's surname, first name, course and encrypt it;
- 3) wide use of individual training programs, correct use of multi-level task databases (in practical and laboratory work);
- 4) a significant part of practical work should be performed in the form of a game according to the purpose, graduates should be given multi-variable tasks that they will encounter in their professional activities;
- 5) it is necessary to use the project method that preserves the principles of consistency on a large scale, that is, one global task is systematically performed, supplemented and expanded in all practical (laboratory) and graphic work, becoming a closed system;
- 6) it is necessary to take into account in advance the possibility of studying the main sections of the program in parallel, which allows students to get in-depth knowledge of each section;
- 7) wider use of the problem-based method of teaching, it is necessary to take into account in advance the processing of specific programs (documents, tables, databases) used in the learning process;

The use of multimedia technologies in education has the following advantages over traditional teaching:

- allows the use of colorful graphics, animation, sound effects, hypertext;
  - the possibility of constant updating;
  - the possibility of placing interactive web elements, for example, tests or workbooks;
  - hyperlinks to additional literature from electronic libraries or educational sites;
- The experience of using multimedia technologies shows that:
- increases students’ interest and activity in work;
  - the algorithmic style of students’ thinking skills is developed;
  - the ability to make consistent decisions is formed;

Conclusion

Coordinated movement of the keyboard and mouse in multimedia textbooks is another advantage of educational technology. It is based on a slight development of the memory of manual exercises. Undoubtedly, multimedia technologies enrich the educational process, directly affect the emotional components of the student and increase labor productivity. In our opinion, the interactive use of multimedia technologies in the educational process makes up 75% of the studied material. Multimedia technologies have transformed the visual from a static textbook to a dynamic one. Previously, only educational television had this opportunity, but there was no interactive aspect in this field. Creating a model of processes that develop over time and interactively changing the parameters of these processes is an important didactic advantage of the multimedia educational system.

List of references

1. Nizamov G.M. Development of professional communicative competences of students by means of information and communication technologies. Abstract of Doctor of Philosophy (PhD) Dissertation in Pedagogical Sciences. -Tashkent, 2023. -B.12.
2. Кодиров К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с. 46 с.

AGROSANOAT ZANJIRIDA QISHLOQ XO‘JALIGI KOOPERATIVLARINING O‘RNI VA AHAMIYATI

*Ablazov Shohruh Abduqaxxorovich,
AQXAI tayanch doktoranti
shokh.ablazov@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kooperatsiyaga birlashish orqali agrosanoat majmuasida zamonaviy texnika va tejamkor texnologiyalar bilan ta‘minlashni jadallashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini tejash va tejamkor innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkoniyati, mahalliy oziq-ovqat va boshqa iste‘mol tovarlari ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyati o‘rganib chiqilgan hamda qishloq xo‘jaligi kooperativlarini rivojlantirish bo‘yicha o‘rganilgan va tadqiqot jarayonida olingan natijalari xususida so‘z yuritilgan, shuningdek, o‘rganish natijalari asosida fikr va mulohazalar berilgan.

Kalit so‘zlar: globallasuv, eksport, xalqaro standartlar, Organic, Global G.A.P. talablari, ko‘p tuzilmali iqtisodiyot, qo‘shma tadbirkorlik, sifatli qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, ishlab chiqarish vositalari, narxlarning nomutanosibligi, qishloq xo‘jaligi kooperativlari, yangi avlod kooperativlari.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida bozorbob mahsulotlar yetishtirish, yetishtirilayotgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari sifatini yaxshilash, eksportbob mahsulot ishlab chiqarishda xalqaro standartlashtirilgan qishloq xo‘jaligi amaliyoti ORGANIC, GLOBAL G.A.P. talablari doirasida sertifikatlashni joriy qilish va eksport hajmini muntazam oshirib borish, ishlab chiqaruvchilarning iste‘molchilar ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilganligini oshirish hamda ilg‘or xorijiy davlatlar tajribalarini faol qo‘llashni taqazo etmoqda.

Bunday sharoitda iqtisodiy tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashning muhim omili sifatida hududiy tabiiy-iqlim va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga asoslangan xo‘jalik yuritishning turli shakllaridan samarali foydalanish muhim bo‘lib hisoblanadi.

Ko‘p tuzilmali iqtisodiyotga o‘tish, shaxsiy va qo‘shma tadbirkorlik tamoyillari bo‘yicha turli xil xo‘jalik yuritish shakllarining mavjudligiga teng huquqlarning qonun hujjatlarida mustahkamlanishi iqtisodiy faoliyatning shartlari va shakllarini erkin tanlash imkoniyatini ochib beradi. Jamiyatni sifat jihatidan o‘zgartirishning umumiy zanjirida qishloq xo‘jaligi kooperatsiyasining turli shakllari muhim o‘rin tutadi. Qishloq xo‘jaligida ish haqining past darajasi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va ishlab chiqarish vositalari narxlarining nomutanosibligi qishloq aholisini shaxsiy yordamchi

xo‘jaliklarida ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga turtki bo‘ldi, bu qishloq xo‘jaligi kooperativlarini shakllanishiga turtki berdi.

Kooperativlar ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning tarixan vujudga kelgan va doimiy ravishda takomillashib boradigan shakli sifatida ijtimoiy taraqqiyotning turli bosqichlarida jamiyatning iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish usulidir.

Qo‘shma Shtatlar (AQSh) Milliy kooperativ biznes uyushmasi boshqa (investorlarga yo‘naltirilgan) korxonalariga nisbatan kooperativlarning o‘ziga xos xususiyatlarini ta’kidlaydi:

➤ Kooperativlar o‘zlarining a‘zolari tomonidan (ya‘ni kooperativning xizmatlaridan foydalanuvchi yoki uning mahsulotlarini sotib oladigan) tashqi investorlarning emas, balki o‘z a‘zolari tomonidan demokratik tarzda boshqariladi. A‘zolar o‘zlarining direktorlar kengashini o‘z saflaridan saylaydilar. Asosiy siyosiy qarorlar har bir a‘zoning kooperativga kiritgan sarmoyasidan qat‘i nazar, bitta a‘zoga, bitta ovozga asoslangan tamoyilga asoslanadi;

➤ Kooperativlar ortiqcha daromadni (xarajatlar va investitsiyalardan keladigan daromad) ulardan foydalanish yoki homiylik qilishlariga mutanosib ravishda a‘zolariga qaytaradilar, lekin ularning investitsiyalari yoki egaligi ulushiga mutanosib emas;

➤ Kooperativlar foyda bilan emas, balki a‘zolarining arzon va sifatli tovarlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat ko‘rsatadi;

➤ Kooperativlar o‘z a‘zolariga xizmat ko‘rsatish uchun mavjud;

➤ Kooperativlar investitsiya va zaxiralar uchun saqlanib qolgan daromaddan soliq to‘laydilar¹.

Kooperativ- (lot. hamkorlik) – mahsulotni hamkorlikda ishlab chiqarish va sotish, tovar yoki xizmatlarni sotib olish va iste‘mol qilish, uylarini qurish va ekspluatatsiya qilish va boshqa maqsaddagi shaxslar birlashmasidir.

Kooperativ – ixtiyoriy tashabbuskor va o‘z-o‘zini boshqaruvchijamoat tashkiloti bo‘lib, o‘z oldiga a‘zolarining hayot va mehnat sharoitlarini yaxshilashga ko‘maklashish maqsadini qo‘yadi va jamoa (guruh) mulkiga asoslangan korxonalar shaklida ijtimoiy-ommaviy faoliyatko‘rsatish bilan birga yuridik shaxs sifatida harakat qiladi.

Kooperatsiyaga birlashish orqali agrosanoat majmuasida zamonaviy texnika va tejamkor texnologiyalar bilan ta‘minlashni jadallashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini tejash va tejamkor innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkoniyati, mahalliy oziq-ovqat va boshqa iste‘mol tovarlari ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyati

---

¹ GF Ortmann & RP King. Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems//Agrekon, Vol 46, No 1 (March 2007)// <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi>

tug‘iladi². Qishloq xo‘jaligida kooperatsiya 4 xil yo‘nalishda mavjudligini aytish mumkin:

1. Kooperatsiya ishlab chiqaruvchi firma (korxonalar) shaklida mavjud bo‘lib, bunda korxonalar (kooperativ) a‘zolarini aniq maqsad yo‘lida birlashtirgan bo‘lib, u a‘zolarining birgalikdagi mehnatiga asoslanadi. Natijada ularning manfaatlari va foyda olishlarini ko‘zlaydi.

2. Qishloq xo‘jaligida kooperatsiya munosabatlari vertikal integratsiyaga asoslanadi. Bunda qishloq xo‘jaligi korxonalar, ularni saqlovchi va qayta ishlovchi korxonalarining o‘zaro kelishuvi asosida tashkil etiladi va faoliyat yuritadi. Bunda korxonalarining mustaqilligi saqlanib qoladi.

3. Hamkorlikda ishlaydigan korxonalar (xo‘jalik) va firmalarning ittifoqi (koalitsiyasi) shaklida faoliyat yuritadi.

4. Qishloq xo‘jaligi korxonalar va unga aloqador tashkilotlar bilan shartnomaviy munosabatlar asosida faoliyat yuritishi tushuniladi.

Jahon iqtisodiyotining globallashtirish jarayoni kooperativ tashkilotlarning davlat, manfaatli tashkilotlar hamda xususiy sektorning hamkorligini kengaytirish; xo‘jaliklar faoliyatini diversifikatsiyalash va boshqaruvni takomillashtirish zarurligini keltirib chiqaradi.

Yangi avlod kooperativlarida mulkchilik huquqi yetkazib berish huquqi shaklida ya‘ni a‘zo-mijoz guruhi o‘rtasida sotib bo‘ladigan darajada bo‘ladi. Mulchilik huquqida kooperativ birashmasi a‘zolari (ishtirokchilari) chegaralangan bo‘ladi, a‘zolik yopiq ko‘rinishda, a‘zolariga “yetkazib berish huquqi”ga proporsional tarzda investitsiyalariga kiritishi talab etiladi. Va ta‘minot bozor kelishuvlari asosida nazorat qilinadi. Asosiy afzalligi shundaki, bu model risk kapitalini kooperativga berish orqali a‘zolarini rag‘batlantirishni takomillashtiradi.

Bizning fikrimizcha, kooperativ – bir gurux insonlarning ixtiyoriy tashabbuskor va o‘z-o‘zini boshqaruvchi jamoat tashkiloti bo‘lib, ular o‘z oldiga a‘zolarining hayot va mehnat sharoitlarini yaxshilashga ko‘maklashish maqsadini qo‘yadi va sheriklik mulkiga asoslangan korxonalar shaklida ijtimoiy-ommaviy faoliyat ko‘rsatish bilan birga yuridik shaxs sifatida harakat qiladi.

Kooperativ – tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun o‘zlarining teng (**bir xil va teng miqdorda qo‘shgan ulush hisobiga shakllantirilgan bo‘lishi shart**) pay ulushlari asosida shaxslarning ixtiyoriy birlashuvi orqali tashkil etiladi va o‘z-o‘zini moliyalashtirish asosida faoliyat ko‘rsatadi.

---

² Туйчиев, А.Г. (2019). Международные и региональные тенденции и проблемы финансирования инноваций и их трансферта в малый бизнес. Финансовый менеджмент, (5), 62-71

Shu bilan birga kooperatsiyalashgan xo‘jaliklarning o‘zlari o‘z faoliyatining huquqiy shaklini oqilonalik mezonini bo‘yicha tanlaydi.

Shu sababli, bizning fikrimizcha, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotining alohida muammosi zamonaviy sharoitda qishloq xo‘jaliklarining kooperativ birlashmalarining shakllanishi va faoliyati bilan bog‘liq masalalarning yetarli darajada nazariy va uslubiy jihatdan o‘rganilmaganligi bo‘lib, bu ko‘pincha ularning rolini yetarlicha baholamaslik yoki ortiqcha baholashga olib keladi. Qishloq xo‘jaligida kooperatsiya asosida faoliyat yurituvchi qishloq xo‘jaligi kooperativlarning o‘rni va rolini, ularni shakllantirish va yanada rivojlantirish yo‘llarini o‘rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori PQ-4863-son 15.10.2020 y
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 15 martdagi “Ichki iste’mol bozorini asosiy turdagi oziq-ovqat maxsulotlari bilan kafolatli ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi №135 qarori.
3. Mirziyoyev Sh.M. Meva-sabzavotchilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish va eksportini oshirish, aholi tomorqalaridan samarali foydalanishni ta’minlash masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi. 05.11.2019. www.xabar.uz.
4. Modeli upravleniya nauchno-innovatsionnoy deyatelnostyu vuza”/ avtorы mejdunarodnoy kollektivnoy monografii: Sh.Sh. Shoxa’zamiy, D.V. Puzankov, A.V. Vaxobov, V.M. Kutuzov, A.V. Muravev, M.Yu. Shestopalov, N.G. Rijov, I.S. Terenteva. - T.: Iqtisod-moliya, 2006. – 242 s.
5. Shoxa’zamiy Sh.Sh. Traktat o smart tsifrovoy respublike. Monografiya. -T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. -352 s.
6. Туйчиев, А.Г. (2019). Международные и региональные тенденции и проблемы финансирования инноваций и их трансферта в малый бизнес. Финансовый менеджмент, (5), 62-71

**TERMIZ SHAHRI ATROF-MUHITNING IFLOSLANISHINING
INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI**

Sharipova Farida Salimdjanovna

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

*Termiz filiali Tibbiy biologiya va
gistologiya kafedrasida katta o'qituvchisi*

E-mail: sharipovafarida781@gmail.com

Jalilova Sarvinoz

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Termiz filiali 1-son davolash fakulteti

1- bosqich talabasi

E-mail: sardorjalilov296@gmail.com

Annotatsiya: Termiz shahri, O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan, Shaharda aholi sonining ortishi, sanoatning rivojlanishi va transport tizimining kengayishi bilan birga atrof-muhitning ifloslanishi ham kuchaymoqda. Atrof-muhit ifloslanishi nafaqat tabiatga, balki inson salomatligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu maqolada Termiz shahri atrof-muhitining ifloslanishining inson salomatligiga ta'siri tahlil qilinadi va ushbu muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan choralar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: muhit, aholi, Termiz, Transport, Partikulyar moddalar, Yurak-qon tomir tizimi, Toksik moddalar va saraton kasalliklari

Mavzunig dolzarbligi Termiz shahri, O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan, Surxondaryo viloyatining muhim iqtisodiy markazlaridan biridir. Shaharda aholi sonining ortishi, sanoatning rivojlanishi va transport tizimining kengayishi bilan birga atrof-muhitning ifloslanishi ham kuchaymoqda. Atrof-muhit ifloslanishi nafaqat tabiatga, balki inson salomatligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Atrof-muhit ifloslanishining asosiy turlari Termiz shahri va uning atrofidagi hududlar turli ifloslantiruvchi omillar bilan yuzlashmoqda. Bunga quyidagilar kiradi:

1.Havo ifloslanishi: Transport vositalari va sanoat korxonalarida chiqindilari havo sifatini yomonlashtirmoqda. Asosan ko'mir va avtomobil yoqilg'ilaridan chiqayotgan zararli gazlar, shu jumladan karbon dioksid (CO₂), azot oksidlari (NO_x) va boshqa zaharli moddalar havo ifloslanishining asosiy manbalaridir.

2.Suv ifloslanishi: Termiz shahri yaqinidagi suv havzalari, ayniqsa, Amudaryo daryolarining ba'zi qismlarida sanoat chiqindilari va mahalliy kanalizatsiya tizimlaridan tushadigan ifloslovchi moddalar suv resurslarini ifloslantirmoqda.

3. **Zarrachalar (Partikulyar moddalar):** Sanoat chiqindilari, qurilish va transport faoliyati natijasida havoda yirik va mayda zarrachalar hosil bo‘ladi. Bu zarrachalar nafas olish yo‘llari orqali inson organizmiga kirib, turli sog‘liq muammolariga olib keladi.

4. **Shovqin ifloslanishi:** Transport vositalarining sonining ko‘payishi va sanoat korxonalarining faoliyati shovqin darajasini oshiradi. Bu, o‘z navbatida, stress, uyqusizlik va boshqa psixologik muammolarga sabab bo‘lishi mumkin.

Atrof-muhit ifloslanishining inson salomatligiga ta'siri

Atrof-muhit ifloslanishi inson salomatligiga turli yo‘llar bilan ta'sir ko‘rsatadi. Termiz shahri misolida, bu ta'sirlar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. **Nafas olish tizimi kasalliklari:** Havo ifloslanishi tufayli nafas olish tizimida jiddiy muammolar yuzaga keladi. Zarrachalar va toksik gazlar o‘pka kasalliklariga, bronxial astma, surunkali bronxit kabi kasalliklarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, bolalar va qariyalarda havo ifloslanishidan og‘irroq ta'sirlar kuzatiladi.

2. **Yurak-qon tomir tizimi kasalliklari:** Havo ifloslanishining yurak va qon tomir tizimiga ta'siri ham jiddiy hisoblanadi. Uzoq muddatli ifloslanish natijasida yurak xuruji, gipertenziya va insult xavfi ortadi.

3. **Toksik moddalar va saraton kasalliklari:** Atrof-muhitdagi kimyoviy moddalar, masalan, og‘ir metallar va sanoat chiqindilari, saraton kasalliklarining rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin. Bu moddalar suv va oziq-ovqat bilan organizmga kirib, uning sog‘lig‘iga salbiy ta'sir qiladi.

4. **Psixologik salomatlik:** Shovqin ifloslanishi, ayniqsa, shaharlarda, inson ruhiyatiga ham ta'sir qiladi. Yuqori shovqin darajasi stressni oshiradi, uyqusizlikka olib keladi va umumiy kayfiyatni yomonlashtiradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar

Termiz shahri atrof-muhitini ifloslanishdan himoya qilish va salomatlikni yaxshilash uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

1. **Ekologik ta'lim va xabardorlik:** Ahli orasida atrof-muhitni muhofaza qilish haqida keng targ‘ibot ishlarini olib borish kerak. Bu, ayniqsa, ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga va chiqindilarni to‘g‘ri tasniflashga e’tibor qaratishni o‘z ichiga oladi.

2. **Yangi energiya manbalarini joriy etish:** Ko‘mir va neftga asoslangan energiya manbalaridan foydalanishni kamaytirish, quyosh va shamol energiyasiga asoslangan texnologiyalarni rivojlantirish zarur. Bu, nafaqat atrof-muhitni ifloslanishini kamaytiradi, balki energiya sarfini ham tejaydi.

3. **Transport tizimini takomillashtirish:** Transport vositalari chiqindilarining kamayishi uchun yangi ekologik jihatdan toza avtoulavlarni ishlab

chiqarish va mavjud transport infratuzilmasini yaxshilash kerak. O‘ta shovqinli transport vositalarini cheklash ham foydali bo‘ladi.

4. **Suv resurslarini tejash va tozalash:** Sanoat chiqindilari va kanalizatsiya tizimining to‘g‘ri ishlashini ta‘minlash, shuningdek, suv havzalarini ifloslanishdan himoya qilish uchun samarali suv tozalash tizimlarini joriy etish zarur.

5. **Shovqin darajasini kamaytirish:** Shahar infratuzilmasi va sanoatni shovqin darajasini kamaytirish maqsadida optimallashtirish, shuningdek, yashash joylarining shovqindan himoya qilinishini ta‘minlash zarur.

Xulosa Termiz shahri atrof-muhitining ifloslanishi, uning aholisining salomatligiga jiddiy tahdid solmoqda. Havo, suv, shovqin va kimyoviy moddalar kabi ifloslanish turlari inson salomatligi va umumiy farovonlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Biroq, samarali atrof-muhitni muhofaza qilish strategiyalari va chora-tadbirlar bilan bu muammoni bartaraf etish mumkin. Ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi qonunlarni kuchaytirish va aholini ekologik ta‘lim bilan ta‘minlash orqali Termiz shahri va uning atrofidagi hududlarni yashil va sog‘lom muhitga aylantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. S. Vorobev "Atrof-muhitni himoya qilish" o‘quv qo‘llanma 2012 y
2. Sharipova F. S., Kong‘irotova A. I. PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL SIGNIFICANCE OF TEACHING MEDICAL BIOLOGY IN HIGHER MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2023. – T. 3. – №. 12. – C. 27-32.
3. Sharipova F. S., Nosirova B. M. BIOLOGY AND MEASURES TO COMBAT TRIANULE GELMENTS IN CHILDREN //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 7-9.
4. Sharipova F. S. et al. Study of the essential oil of *Ajania fastigiata* //Chemistry of Natural Compounds. – 1974. – T. 10. – №. 1. – C. 104-105.

**TERMIZ SHAHRI ATROF-MUHITNING IFLOSLANISHINING
INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI**

Sharipova Farida Salimdjanovna

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

*Termiz filiali Tibbiy biologiya va
gistologiya kafedrasida katta o'qituvchisi*

E-mail: sharipovafarida781@gmail.com

Jalilova Sarvinoz

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi

Termiz filiali 1-son davolash fakulteti

1- bosqich talabasi

E-mail: sardorjalilov296@gmail.com

Annotatsiya: Termiz shahri, O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan, Shaharda aholi sonining ortishi, sanoatning rivojlanishi va transport tizimining kengayishi bilan birga atrof-muhitning ifloslanishi ham kuchaymoqda. Atrof-muhit ifloslanishi nafaqat tabiatga, balki inson salomatligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu maqolada Termiz shahri atrof-muhitining ifloslanishining inson salomatligiga ta'siri tahlil qilinadi va ushbu muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan choralar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: muhit, aholi, Termiz, Transport, Partikulyar moddalar, Yurak-qon tomir tizimi, Toksik moddalar va saraton kasalliklari

Mavzunig dolzarbligi Termiz shahri, O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan, Surxondaryo viloyatining muhim iqtisodiy markazlaridan biridir. Shaharda aholi sonining ortishi, sanoatning rivojlanishi va transport tizimining kengayishi bilan birga atrof-muhitning ifloslanishi ham kuchaymoqda. Atrof-muhit ifloslanishi nafaqat tabiatga, balki inson salomatligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Atrof-muhit ifloslanishining asosiy turlari Termiz shahri va uning atrofidagi hududlar turli ifloslantiruvchi omillar bilan yuzlashmoqda. Bunga quyidagilar kiradi:

1. **Havo ifloslanishi:** Transport vositalari va sanoat korxonalarida chiqindilari havo sifatini yomonlashtirmoqda. Asosan ko'mir va avtomobil yoqilg'ilaridan chiqayotgan zararli gazlar, shu jumladan karbon dioksid (CO₂), azot oksidlari (NO_x) va boshqa zaharli moddalar havo ifloslanishining asosiy manbalaridir.

2. **Suv ifloslanishi:** Termiz shahri yaqinidagi suv havzalari, ayniqsa, Amudaryo daryolarining ba'zi qismlarida sanoat chiqindilari va mahalliy kanalizatsiya tizimlaridan tushadigan ifloslovchi moddalar suv resurslarini ifloslantirmoqda.

3. **Zarrachalar (Partikulyar moddalar):** Sanoat chiqindilari, qurilish va transport faoliyati natijasida havoda yirik va mayda zarrachalar hosil bo‘ladi. Bu zarrachalar nafas olish yo‘llari orqali inson organizmiga kirib, turli sog‘liq muammolariga olib keladi.

4. **Shovqin ifloslanishi:** Transport vositalarining sonining ko‘payishi va sanoat korxonalarining faoliyati shovqin darajasini oshiradi. Bu, o‘z navbatida, stress, uyqusizlik va boshqa psixologik muammolarga sabab bo‘lishi mumkin.

Atrof-muhit ifloslanishining inson salomatligiga ta'siri

Atrof-muhit ifloslanishi inson salomatligiga turli yo‘llar bilan ta'sir ko‘rsatadi. Termiz shahri misolida, bu ta'sirlar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. **Nafas olish tizimi kasalliklari:** Havo ifloslanishi tufayli nafas olish tizimida jiddiy muammolar yuzaga keladi. Zarrachalar va toksik gazlar o‘pka kasalliklariga, bronxial astma, surunkali bronxit kabi kasalliklarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, bolalar va qariyalarda havo ifloslanishidan og‘irroq ta'sirlar kuzatiladi.

2. **Yurak-qon tomir tizimi kasalliklari:** Havo ifloslanishining yurak va qon tomir tizimiga ta'siri ham jiddiy hisoblanadi. Uzoq muddatli ifloslanish natijasida yurak xuruji, gipertenziya va insult xavfi ortadi.

3. **Toksik moddalar va saraton kasalliklari:** Atrof-muhitdagi kimyoviy moddalar, masalan, og‘ir metallar va sanoat chiqindilari, saraton kasalliklarining rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin. Bu moddalar suv va oziq-ovqat bilan organizmga kirib, uning sog‘lig‘iga salbiy ta'sir qiladi.

4. **Psixologik salomatlik:** Shovqin ifloslanishi, ayniqsa, shaharlarda, inson ruhiyatiga ham ta'sir qiladi. Yuqori shovqin darajasi stressni oshiradi, uyqusizlikka olib keladi va umumiy kayfiyatni yomonlashtiradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar

Termiz shahri atrof-muhitini ifloslanishdan himoya qilish va salomatlikni yaxshilash uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

1. **Ekologik ta'lim va xabardorlik:** Ahli orasida atrof-muhitni muhofaza qilish haqida keng targ‘ibot ishlarini olib borish kerak. Bu, ayniqsa, ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga va chiqindilarni to‘g‘ri tasniflashga e’tibor qaratishni o‘z ichiga oladi.

2. **Yangi energiya manbalarini joriy etish:** Ko‘mir va neftga asoslangan energiya manbalaridan foydalanishni kamaytirish, quyosh va shamol energiyasiga asoslangan texnologiyalarni rivojlantirish zarur. Bu, nafaqat atrof-muhitni ifloslanishini kamaytiradi, balki energiya sarfini ham tejaydi.

3. **Transport tizimini takomillashtirish:** Transport vositalari chiqindilarining kamayishi uchun yangi ekologik jihatdan toza avtoulavlarni ishlab

chiqarish va mavjud transport infratuzilmasini yaxshilash kerak. O‘ta shovqinli transport vositalarini cheklash ham foydali bo‘ladi.

4. **Suv resurslarini tejash va tozalash:** Sanoat chiqindilari va kanalizatsiya tizimining to‘g‘ri ishlashini ta‘minlash, shuningdek, suv havzalarini ifloslanishdan himoya qilish uchun samarali suv tozalash tizimlarini joriy etish zarur.

5. **Shovqin darajasini kamaytirish:** Shahar infratuzilmasi va sanoatni shovqin darajasini kamaytirish maqsadida optimallashtirish, shuningdek, yashash joylarining shovqindan himoya qilinishini ta‘minlash zarur.

Xulosa Termiz shahri atrof-muhitining ifloslanishi, uning aholisining salomatligiga jiddiy tahdid solmoqda. Havo, suv, shovqin va kimyoviy moddalar kabi ifloslanish turlari inson salomatligi va umumiy farovonlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Biroq, samarali atrof-muhitni muhofaza qilish strategiyalari va chora-tadbirlar bilan bu muammoni bartaraf etish mumkin. Ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi qonunlarni kuchaytirish va aholini ekologik ta‘lim bilan ta‘minlash orqali Termiz shahri va uning atrofidagi hududlarni yashil va sog‘lom muhitga aylantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. S. Vorobev "Atrof-muhitni himoya qilish" o‘quv qo‘llanma 2012 y
2. Sharipova F. S., Kong'irotova A. I. PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL SIGNIFICANCE OF TEACHING MEDICAL BIOLOGY IN HIGHER MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2023. – T. 3. – №. 12. – C. 27-32.
3. Sharipova F. S., Nosirova B. M. BIOLOGY AND MEASURES TO COMBAT TRIANULE GELMENTS IN CHILDREN //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 7-9.
4. Sharipova F. S. et al. Study of the essential oil of *Ajania fastigiata* //Chemistry of Natural Compounds. – 1974. – T. 10. – №. 1. – C. 104-105.

НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ЁШЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙУНАЛТИРИШ

Болтаева Саидахон Лутфуллаевна

Наманган вилояти Чуст туман 2-сон касб-хунар мактаби

"Тиллар" кафедраси мудири,

Она тили ва адабиёти фани уқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада суз мулкининг султони, улуг бобомиз Алишер Навоий асарларида ёшларни касб-хунарга йуналтириш ҳақида суз юритилади.

Калит сузлар: суз мулкининг султони, улуг бобомиз, маънавий, ахлоқий, жисмоний, руҳий эҳтиёжлар, лаёқат, мойиллик, иқтидор, истеъдод, қобилият, қизиқиш, руҳий ҳолат, тушунча, тасаввур, кайфият, орзу-умид, майл ва қизиқишлар.

1997 - йилдаги Олий Мажлиснинг IX-сессиясида биринчи президентимиз И.А.Каримовнинг сўзлаган: «Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдеворидир» мавзусидаги маърузаси таълим тизими олдида турган улкан вазифаларни белгилаб берди. Ушбу сессияда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ўтказилаётган туб ислохотларнинг устувор йўналишини белгилаб беришда алоҳида ўрин тутади. Шу боисдан ёшларнинг маънавий, ахлоқий, жисмоний, руҳий эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда уларни ҳар томонлама касб-хунар танлашга мустақил тайёрлаш долзарб муаммодир.

Келажагимиз булган ёшларни касб-хунар танлашга тайёрлашда ҳар бир ўғил-қиз шахсидаги индивидуал хусусиятлар мажмуасини назарда тутиб, уларнинг руҳиятидаги туғма имкониятлар, ҳаёт давомида таркиб топган ва мустақамланиб, характериға айланиб қолган маълум бир касб-хунарға нисбатан бўлган лаёқат, мойиллик, иқтидор, истеъдод, қобилият, қизиқиш ва ақл-заковат устунликларига қараб касб-хунар танлашга йўналтириш бугунги кунимизнинг характерли белгиларидир.

Бугун мактабнинг вазифаси билимли ўқувчилар тайёрлаш билан бирга маънавий ва ахлоқий баркамол шахсларни шакллантиришдан ҳам иборат. Бундай ижтимоий аҳамиятли умуммиллий вазифани бажаришда ўқувчиларға мумтоз адабиётнинг ўлмас намуналари билан яқинроқдан танишиш имкониятини яратиш муҳим дидактик зарурат ҳисобланади.

Адабиёт фани умумтаълим мактабларида ўқитиладиган фанлар орасида ўқувчиларда эзгу маънавий сифатларни шакллантиришда етакчи мавқеда туради. Ушбу фан инсон маънавий қиёфасини ташкил этадиган руҳий ҳолат,

тушунча, тасаввур, кайфият, орзу-умид, майл ва қизиқишларни юзага келтиришнинг беқиёс имкониятларига эгадир. У ўқувчилар маънавий дунёсини қарор топтиришнинг чегарасиз майдонидир. Бунга эришиш учун адабиёт ўқитиш жараёнида ўрганиладиган бадиий асарнинг жанри, табиати, бадиий хусусиятларига мос метод ва усуллар танланиши керак бўлади.

Халқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил этадиган буюк шахс, миллий адабиётимизнинг тенгсиз намояндаси, миллатимизнинг ғурури, шаъну шарафини дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъаткори деганда Алишер Навоий куз унгимизда гавдаланади. У кишининг тарбияга оид қарашларини уммон каби чексиз шеърлятида, “Хамса” каби йирик юксак бадиий, “Маҳбуб улқулуб” сингари тенгсиз ахлоқий асарларида, шунингдек, “Муножот”, “Вақфия”, “Мажолис ун-нафоис” каби битикларида ифода этади.

Навоий комил инсон тимсолларини ўзининг эпик асарларида яратиб, миллий адабиётни жаҳон бадиий тафаккури меҳварига кўтарган бўлса, таълимий-ахлоқий асарларида комил инсонни шакллантиришнинг мазмун ва усуллари ҳақида фикрлайди. Навоий “Маҳбуб ул- қулуб” асарида илм ўқиб, уни ишлатмаган кишини шудгор қилиб, деҳқончилик қилмаган ёки уруғ сочиб, ҳосил кўтармаган кишига ўхшатади:

Илм ўқиб, қилмагон амал мақбул,
Дона сочиб, кўтармади маҳсул.

Алишер Навоийнинг комил инсонни шакллантиришга оид фикрлари, таълимий-ахлоқий қарашлари миллий педагогик фикр тараққиётида муҳим аҳамият касб этади. Алломанинг қарашлари ўзидан олдин ўтган салафларнинг бу борадаги илғор таълимотларига асосланади.

Ижодкор эпик асарлари оламига ўқувчи чуқур киргани сари ўзида шахслик сифатларини кашф эта боради. Чунки эпик асарлар ўқувчиларда меҳр, ҳурмат, ота-онага, ватанга садоқат каби инсоний фазилатларни уйғотади. Персонажлар воқеалар қуршовида эпик асарларда тасвирланади ва уларнинг табиатларига хос хусусиятлар, воқеа-ҳодисалар, кишиларнинг алоқа муносабатлари тасвири асносида намоён бўла боради. Маълумки, адабий таълимнинг муҳим вазифаси таҳлил асосида ўқувчиларга асарнинг бадиий қимматини туйдиришдан иборат.

Адабиёт дарсларида ўрганиш учун дастурга киритилган қатор эпик асарларнинг ҳажман йирик эканлиги, уларни кўпинча лирик асарлар сингари бир зарб билан ўқиб чиқиб бўлмаслиги, бинобарин, бир ўқув соати ичида ҳам матн билан танишиш, ҳам таҳлил қилиш имконсиз эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Эпик асарларни таҳлил қилишнинг ўзига хослигини келтириб чиқарган омиллардан бири ҳам айна шу ҳажм масаласига бориб тақалади.

Эпик асарларда муаллифнинг кечинмаси, туйғуси лирикадаги каби очик ва ошкора тасвирга тортилаверилмайди. Бу тур асарларда ҳиссиёт воқеалар қаърига беркитилган бўлади. Қаҳрамонларни ҳаётини воқеалар замирида кўрсатиш хусусияти эпик асарларда инсоний кечинмаларни тасвирлар жараёнига жойлаш имконини беради ва ўқувчидан бу сезимларни илғаб олиш талаб қилинади.

Адабиёт ўқитувчиси ўз ўқувчиларида эпик асар замиридаги бадиий маънони илғай олиши ва мантикий хулосага кела билиш малакасини шакллантириши муҳим вазифа ҳисобланади. Эпик асарларни таҳлил қилишда ўқувчилар ёш хусусиятлари, уларнинг адабий тайёргарлигини тўғри ҳисобга олиш муҳим ўрин тутди. Умумтаълим мактаблари 5-6-синфларида асосан эпик турнинг кичик жанрлари: эртак, ҳикоя, қиссалар, айрим дostonлар ўрганилади. Йирик эпик асарларни ўрганишни юқори синфларда, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида амалга ошириш режалаштирилган. Уларнинг ҳар бирини ўрганишда ўзига хос усул ва шакллардан фойдаланишга тўғри келади.

Навоий асарлари, умуман, мумтоз эпик асарларни таҳлил қилиш мушкул. Айниқса, эскирган, форс ва арабий сўзлар кўплиги, ўша давр бадиий талаблари, адиб услуби билан боғлиқ ҳолатлар шулар жумласидандир.

Умумтаълим мактабларида Алишер Навоийнинг эпик асарларини ўқитишнинг ҳолати кузатилганда, ўқувчи-ёшлар эпик асарларни қандай қилиб самарали ўзлаштиради, деган савол ҳамон ўз жавобини тўлиқ топмаганлиги кўзга ташланади. Улуғ шоирнинг эпик асарларини ўргатишда қуйидаги камчиликларга оммавий тарзда йўл қўйилади:

- ўқувчилар томонидан Алишер Навоий эпик асарларининг бадиий-эстетик моҳияти етарли даражада ўзлаштирилмаётгани;

- Навоийнинг эпик асарларини бадиий-ғоявий жиҳатдан ҳис қилиш, англаш ва улардан таъсирланиш борасида ўқувчилар талабга етарлича жавоб беролмаётганлиги;

- ўқувчилар ўқитувчининг тайёр кўрсатмаларини бажариш ёки ижодий хусусиятларга эга бўлмаган иншолар ёзиш, дарсликдаги маълумотларни ўзлаштириш билан чекланиб қолаётгани;

- ўқувчиларнинг “Хамса” асари юзасидан дарсликларда келтирилган матндан ташқари манбаларни қидириш ва танишишга қизиқишлари сустлиги каби ҳолатлар Алишер Навоий эпик асарлари, хусусан, “Хамса” асарининг ўқитилишига замонавий усуллардан фойдаланиб ёндашиш лозимлигини тақозо қилади. Илмий манбаларнинг таҳлили асосида шаклланган назарий қарашлар ва ўтказилган тажриба-синов ишларининг натижаларига таянган ҳолда қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

- Алишер Навоий эпик асарларини умумтаълим мактабларида ўргатиш бугунги талаблар даражасида ташкил этилмаган, замонавий ўқитиш усул ва

воситаларини қўллаш ўқувчиларда Навоийнинг эпик асарларига қизиқиш уйғотади;

- замонавий ўқитиш усуллари ўқувчиларни таълим жараёнининг иштирокчи ва ижрочисига айлантира олганлиги боис улар адабий таълим самарадорлигини оширади;

- мактаб адабиёти ўқувчиларнинг рухияти, қалби, хиссиётлари оламини шакллантиришни кўзда тутар экан, унинг ўқитилишида ҳам ана шу ҳолат диққат марказида туриши керак;

- адабий таълим жараёни замонавий ёндашувлар асосида ташкил этилганда эпик асарларга нисбатан ўқувчининг шахсий фикри, хулосаси, муносабати пайдо бўлишига, яъни ижодийликка имконият яратилади.

Юқоридагилардан хулоса килиб айтганда, ёшларга билим бериш, уларни касб-ҳунарга ўргатиш масалаларига айниқса ота-оналар масъулият билан ёндашишлари зарурлиги бугунги кун талабидир. Шунингдек, ўқувчи эгаллаётган билими, ўзлаштираётган кўникма ва малакаларидан ташқари, ўзида инсоний фазилатларни эпик асарлар орқали шакллантириб борсагина, баркамол шахс бўлиб тарбияланиши мумкин.

Зеро касб танлаш – жиддий ва масъулиятли ишдир. Ўз ҳаёт йўлини жиддий суръатда белгилаб олиш осон иш эмас. Бунинг учун узоқ вақт маҳсус тайёргарлик кўриш талаб этилади. Ўқувчи ёшларнинг касб-ҳунарга лаёқатини ўрганиш учун уларнинг ақлий, жисмоний қобилиятларини билиш, малака ва кўникмаларини ўрганиш лозим.

Ўқувчиларга таъсир кўрсатиш, касбга йўналтириш ишларини муваффақиятли ўтказиш учун мактаб психологи туман ташхис маркази билан ҳамкорликда иш олиб борса, айти муддао бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. XIV том. “Маҳбуб ул- қулуб”, “Муншаот”, “Вақфия”), –Т.: “Фан”, 1998. – 302 б.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. XIII том. –Т.: “Фан”, 1997. –284 б.
3. Алишер Навоий “Маҳбуб ул- қулуб”. -Т.: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. 106-б.
4. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. –Т.: “Ўқитувчи”, 1996. 126-127 б.
5. Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2006. 72-б
6. Зуннунов А. Адабиёт ўқитиш методикаси. - Т.: “Ўқитувчи”, 1992. 16-б.
7. Х. Алиқулов. Жалолиддин Давоний.- Т.: Ўзбекистон, 1992, 30-бет.
8. У.Маҳкамов. Одоб-ахлоқ сабоқлари. – Т.: Фан, 1995. 84-бет.

УДК 78.072

ИСТОКИ УЗБЕКСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА: ТРАДИЦИИ И НАСЛЕДИЕ

Арабов И. - доцент кафедры

«Маком исполнительства на музыкальных инструментах»

Национальный институт музыкального искусства

имени Юнуса Раджаби

Аннотация Узбекское музыкальное искусство – это яркое отражение культуры и духовной жизни народа. В статье анализируются истоки музыкального наследия Узбекистана, развитие традиционных жанров и инструментов, а также влияние исторических и культурных факторов на формирование уникальной музыкальной традиции.

Ключевые слова: узбекская музыка, макомы, фольклор, национальное наследие, музыкальные традиции.

ORIGINS OF UZBEK MUSICAL ART: TRADITIONS AND HERITAGE

Arabov I.

Associate Professor of the Department of "Maqom Performance on

Musical Instruments" National Institute of Musical Arts

named after Yunus Rajabi

Abstract Uzbek musical art is a vivid reflection of the culture and spiritual life of the people. This article analyzes the origins of Uzbekistan's musical heritage, the development of traditional genres and instruments, and the impact of historical and cultural factors on the formation of a unique musical tradition.

Keywords: Uzbek music, maqams, folklore, national heritage, musical traditions.

Узбекское музыкальное искусство имеет глубокие исторические корни, уходящие во времена существования древних цивилизаций Центральной Азии. В его основе лежат макомы, народные песни, танцы и инструментальная музыка, которые на протяжении столетий формировали уникальный культурный облик Узбекистана.

В статье рассматриваются ключевые аспекты традиционной музыки Узбекистана, такие как развитие макомов, фольклорных жанров и роль национальных инструментов. Особое внимание уделяется значению музыкального искусства в сохранении национальной идентичности и передачи культурных ценностей.

Исторические корни узбекской музыки

Истоки узбекской музыки связаны с традициями, которые формировались под влиянием различных культурных и религиозных факторов. Древние музыкальные обряды, связанные с земледельческими культурами, постепенно трансформировались в сложные жанры, такие как макамы и терма.

Макомы как основа узбекского музыкального искусства

Макомы являются уникальным жанром узбекской профессиональной музыки. Они представляют собой сложные музыкально-поэтические композиции, которые исполняются в сопровождении традиционных инструментов – дутар, рубаб и доира.

- **История макамов:** Формирование жанра происходило под влиянием персидской и арабской культур, но со временем он приобрёл самобытные черты.

- **Современное развитие:** Сегодня макамы являются не только частью культурного наследия, но и объектом изучения и популяризации на международной арене.

Роль народных песен и обрядов

Народные песни, такие как лапары, термы и ашулы, занимают важное место в жизни узбеков. Они исполняются на свадьбах, в бытовых ситуациях и на праздниках, таких как Навруз. Тексты песен отражают радости, трудности и философию жизни узбекского народа.

Инструментальная музыка

Узбекская инструментальная музыка богата своим разнообразием. Основные инструменты:

- **Дутар** – струнный инструмент с мелодичным звучанием.
- **Рубаб** – инструмент, который сочетает богатую мелодическую палитру и ритмическую основу.
- **Доира** – ударный инструмент, который задаёт ритм в музыкальных композициях.

Эти инструменты играют важную роль как в народной, так и в профессиональной музыке.

Влияние ислама на музыкальное искусство

Принятие ислама оказало значительное влияние на музыкальные традиции региона. Многие песни приобрели религиозное содержание, а музыкальное искусство стало частью духовных практик.

Современное состояние узбекской музыки

Сегодня узбекская музыка сохраняет свои традиции, но при этом активно развивается, интегрируясь в мировой культурный процесс. Современные композиторы и исполнители используют элементы народной музыки в создании новых произведений.

Заклучение

Узбекское музыкальное искусство является неотъемлемой частью культурного наследия Узбекистана. Макомы, народные песни и инструментальная музыка сохраняют свою значимость как в традиционной, так и в современной культуре.

Изучение истоков узбекской музыки позволяет глубже понять её вклад в мировую культуру, а также способствует популяризации этого уникального искусства за пределами страны.

Использованные источники

1. Rifatilla Qosimov (2023). SERQIRRA, YIRIK MUSIQASHUNOS OLIM.... *Oriental Art and Culture*, 4 (5), 436-445.

2. Абдуазимов, Фаррух (2023). ЧОЛГУ ИЖРОЧИЛИНИ ЎҚИТИШ БЎЙИЧА ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ ЁНДАШУВЛАР. *Oriental Art and Culture*, 4(2), 510-514.

3. Arabov, Ilyos (2023). O‘ZBEK MILLIY MAQOM SAN’ATIDA ALISHER NAVOIY G ‘AZALLARINING O‘RNI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 170-173.

4. Холхужаев Шухрат Абдухоликович (2023). ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА О МУЗЫКАЛЬНОМ ИНСТРУМЕНТЕ ТАНБУР. *Проблемы современной науки и образования*, (9 (187)), 68-71.

5. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2 (8), 5-7.

6. Olimboy ogli, S. J. . (2023). Pedagogical and Psychological Features of Cognitive Perception of Educational Tasks of Artistic and Aesthetic Content. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(9), 134–137. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/580>

7. Abdullaev Lochinbek Tolipovich. (2023). THE SIGNIFICANCE OF THE WEIGHT OF THE COMPLAINT IN THE PERFORMANCE OF AUTHORITIES. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 138–140. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1311>

8. Isaqov Abrorbek. (2023). THE ART POLISHED BY KINGS. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 144–147. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1314>

9. Ilyos Arabov Stages of the Formation of the SHASHMAQOM MUSHKILOT (INSTRUMENTAL) SECTION // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 10 - 11. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1235-stages-of-the-formation-of-the-shashmaqom-mus>

10. Ilyos Arabov TWELVE (DUVOZDAKH) MAKAM SYSTEM AND SHASHMAKAM // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 12 - 14. URL:

<https://ppublishing.org/archive/publication/1236-twelve-duvozdakh-makam-system-and-shashmakam>

11. Akmalov, Dilshod Rahmatxonovich. "OLIY MUSIQA TA'LIMI MUASSASALARIDA MAKTAB REPERTUARINI O'RGANISH MASALALARI." *Oriental Art and Culture* 3.2 (2022): 607-611.

12. Арабов, Илёс “МУЗЫКАЛЬНАЯ ВОСПИТАНИЕ — ЭТО ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕКА”. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, vol. 4, no. 12, Dec. 2024, pp. 77-79, <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/2113>

13. Ibragimova, Sitora Sunnat qizi. “MUSIQA VA SAN’AT OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FORTEPIANO O’QITISHNING AHAMIYATI” *Oriental Art and Culture* 5.5 (2024): 392-396.

14. Akmalov, Dilshod Rahmatxonovich. “CHANG CHOLG ‘USI VA MAQOM ANSAMBLARI” *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 3.29 (2024): 140-144.

15. Ситора Ибрагимова. "ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 132-134.

16. Ibragimova, S. . «IMPORTANCE OF PIANO TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS». Решение социальных проблем в управлении и экономике, т. 3, вып. 10, октябрь 2024 г., сс. 43-45, <https://inlibrary.uz/index.php/sspme/article/view/53392>.

17. Ибрагимова, Ситора Суннат кизи “ЎЗБЕКИСТОНДА ОПЕРА САНЪАТИНИНГ ЎРНИ” *Oriental Art and Culture* 5.3 (2024): 598-601.

18. Akmalov, Dilshod Rahmatxonovich “AN’ANAVIY CHANG CHOLG’USINI TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI” *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES* 3.30 (2024): 481-482.

19. Xaydarova, R. (2024). O’ZBEK MILLIY MUSIQA CHOLG’ULARI RIVOJLANISH JARAYONI. *Talqin Va Tadqiqotlar*. извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/2641>

20. AKMALOV, D. (2024). O’QUVCHILARDA IJROCHILIK KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI (CHANG CHOLG’USI MISOLIDA). *Journal of Culture and Art*, 2(3), 20–24. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/1262>

21. ZAKIROV, N. (2024). MUMTOZ MUSIQA MEROSI RIVOJIDA ETNOGRAFLARNING O’RNI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(3), 33–37. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jopaps/article/view/1112>

22. X. K Aripov. (2024). NAY CHOLG'USI SAN'ATI TARIXI VA IJROCHILIK MASALALARI. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 16(1), 97–99. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/3445>
23. KADIROV, U. (2024). CHOLG'U IJROCHILIK MAHORATI: MUAMMO VA YECHIMLAR. *Journal of Culture and Art*, 2(1), 106–112. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/971>
24. Ibragimova Sitara Sunnat Qizi (2024). TALABALARNING FORTEPIANO CHOLG'USIDA IJRO ETISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH VA TOVUSHNI TINIQ, RAVSHAN IJROSI TEXNIKASI USTIDA ISHLASH. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (6-1), 143-147. doi:10.5281/zenodo.11650613
25. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2 (8), 5-7.
26. Usmanov Sirojiddin Maxamadaliyevich (2024). CHANG MUSIQIY CHOLG'USINI O'RGANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (8), 20-25. doi: 10.5281/zenodo.13317926
27. G'ulomov, S. O., & Yunusov, R. Y. (2023). “O 'ZBEK XALQ MUZIKASI”, YUNUS RAJABIY TO 'PLAB NOTAGA OLGAN 1-KITOV XUSUSIDA. *O 'zbek musiqiy merosining ta'lim tizimidagi o 'rni va ahamiyati*, 1(1), 63-67.
28. Арабов Илёс (2021). ТОП 10 ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ ИСПОЛНЕНИЯ НА ДУТАРЕ. *Проблемы современной науки и образования*, (5-1 (162)), 71-73.
29. Ситора Ибрагимова (2021). ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ. *Oriental Art and Culture*, (7), 132-134.
30. Dilshod Rahmatxonovich Akmalov (2023). CHANG CHOLG'USINING BUGUNGACHA BO'LGAN TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI. *Oriental Art and Culture*, 4 (3), 98-101.

УДК 78.072

**ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МУЗЫКА В УЗБЕКСКОЙ ТРАДИЦИИ:
РАЗВИТИЕ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

Арабов И. - доцент кафедры

«Маком исполнительства на музыкальных инструментах»

Национальный институт музыкального искусства

имени Юнуса Раджаби

Аннотация Инструментальная музыка занимает важное место в узбекской музыкальной культуре, объединяя богатые традиции и современные интерпретации. В статье рассматривается развитие инструментальной музыки в Узбекистане, её основные жанры, историческая эволюция и значение в современной культурной жизни.

Ключевые слова: инструментальная музыка, узбекская традиция, домбра, рубаб, карнай, развитие музыки.

**INSTRUMENTAL MUSIC IN THE UZBEK TRADITION:
DEVELOPMENT AND MODERNITY**

Arabov I.

*Associate Professor of the Department of "Maqom Performance on
Musical Instruments" National Institute of Musical Arts named
after Yunus Rajabi*

Abstract Instrumental music holds a significant place in Uzbek musical culture, blending rich traditions with modern interpretations. The article explores the development of instrumental music in Uzbekistan, its main genres, historical evolution, and its role in contemporary cultural life.

Keywords: instrumental music, Uzbek tradition, dutar, rubab, karnay, musical development.

Инструментальная музыка всегда была важной частью музыкального наследия Узбекистана. Её корни уходят в глубину веков, когда мелодии и ритмы отражали жизнь, обычаи и духовные устремления народа. Разнообразие музыкальных инструментов, таких как домбра, рубаб, карнай и най, позволяет передавать самые тонкие оттенки человеческих эмоций и переживаний.

Узбекская инструментальная музыка — это не только средство художественного выражения, но и важный элемент обрядов, праздников и

повседневной жизни. Её звучание можно услышать как в торжественных церемониях, так и в спокойных домашних встречах.

Сегодня инструментальная музыка продолжает развиваться, сохраняя связь с традициями, но адаптируясь к требованиям современной сцены. Узбекские музыканты активно участвуют в международных фестивалях, представляют свою культуру за рубежом и создают новые произведения, вдохновлённые национальным наследием.

Историческое развитие инструментальной музыки

Узбекская инструментальная музыка имеет древние корни. Уже в эпоху государств Саманидов и Тимуридов инструментальная музыка занимала важное место в культурной жизни региона. Письменные источники и миниатюры того времени свидетельствуют о популярности таких инструментов, как домбра, чанги и карнай.

1. Домбра и рубаб

Домбра — символ узбекской музыкальной традиции. Её двухструнное звучание передаёт как лирическую, так и героическую атмосферу. Рубаб, с его мягким и глубоким звучанием, стал инструментом, сопровождающим как сольные выступления, так и ансамбли.

2. Карнай и сурнай

Эти духовые инструменты традиционно использовались для сопровождения торжественных мероприятий, таких как свадьбы и народные праздники. Их громкое и яркое звучание добавляет драматичности и величия событиям.

3. Най и чанги

Най — инструмент с богатой историей, чьё звучание ассоциируется с философскими размышлениями и духовными поисками. Чанги, представляющий собой арфу, дополняет ансамбли своей мелодичностью и лёгкостью.

Современное состояние инструментальной музыки

В современном Узбекистане инструментальная музыка активно развивается. Существуют оркестры народных инструментов, которые исполняют как традиционные, так и современные произведения. Такие коллективы, как Национальный ансамбль народных инструментов, популяризируют узбекскую культуру как внутри страны, так и за её пределами.

1. Популяризация национальных инструментов

Современные музыканты экспериментируют с жанрами, сочетая национальные мелодии с элементами джаза, классической музыки и даже электронной музыки. Это позволяет привлечь внимание молодёжи и сохранить интерес к национальному наследию.

2. Образовательная деятельность

В музыкальных училищах и консерваториях Узбекистана большое внимание уделяется изучению и преподаванию игры на национальных инструментах. Студенты изучают не только технику игры, но и исторические аспекты музыкального искусства.

3. Международные связи

Узбекская инструментальная музыка всё чаще звучит на международных фестивалях. Такие события, как "Шарк Тароналари", способствуют укреплению культурных связей между странами.

Роль инструментальной музыки в узбекской культуре

Инструментальная музыка играет важную роль в сохранении национальной идентичности. Она объединяет поколения, передавая культурные ценности и традиции. Музыкальные произведения становятся связующим звеном между прошлым и настоящим, помогая узбекскому народу сохранять свою уникальность в условиях глобализации.

Заключение

Инструментальная музыка Узбекистана — это яркое свидетельство богатства и разнообразия национальной культуры. Её развитие отражает стремление народа сохранить свои традиции и одновременно адаптироваться к современным реалиям.

Будущее инструментальной музыки в Узбекистане зависит от усилий по её популяризации, образованию и культурному обмену. Только в этом случае она сможет продолжать вдохновлять новые поколения музыкантов и слушателей, оставаясь важным элементом национального наследия.

Использованные источники

1. Akmalov, Dilshod Raxmatxonovich. "OLIY MUSIQA TA'LIMI MUASSASALARIDA MAKTAB REPERTUARINI O'RGANISH MASALALARI." *Oriental Art and Culture* 3.2 (2022): 607-611.
2. Арабов, Илёс "МУЗЫКАЛЬНАЯ ВОСПИТАНИЕ — ЭТО ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕКА". *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, vol. 4, no. 12, Dec. 2024, pp. 77-79, <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/2113>
3. Ibragimova, Sitara Sunnat qizi. "MUSIQA VA SAN'AT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA FORTEPIANO O'QITISHNING AHAMIYATI" *Oriental Art and Culture* 5.5 (2024): 392-396.
4. Akmalov, Dilshod Raxmatxonovich. "CHANG CHOLG 'USI VA MAQOM ANSAMBLARI" *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 3.29 (2024): 140-144.
5. Ситора Ибрагимова. "ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ

- АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ” *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 132-134.
6. Ibragimova , S. . «IMPORTANCE OF PIANO TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS». Решение социальных проблем в управлении и экономике, т. 3, вып. 10, октябрь 2024 г., сс. 43-45, <https://inlibrary.uz/index.php/sspme/article/view/53392>.
  7. Ибрагимова, Ситора Суннат кизи “ЎЗБЕКИСТОНДА ОПЕРА САНЪАТИНИНГ ЎРНИ” *Oriental Art and Culture* 5.3 (2024): 598-601.
  8. Akmalov, Dilshod Raxmatxonovich “AN’ANAVIY CHANG CHOLG’USINI TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI” *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES* 3.30 (2024): 481-482.
  9. Haydarova, R. (2024). O’ZBEK MILLIY MUSIQA CHOLG’ULARI RIVOJLANISH JARAYONI. *Talqin Va Tadqiqotlar*. извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/2641>
  10. AKMALOV , D. (2024). O’QUVCHILARDA IJROCHILIK KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI (CHANG CHOLG’USI MISOLIDA). *Journal of Culture and Art*, 2(3), 20–24. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/1262>
  11. ZAKIROV, N. (2024). MUMTOZ MUSIQA MEROSI RIVOJIDA ETNOGRAFLARNING O’RNI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(3), 33–37. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jopaps/article/view/1112>
  12. X. K Aripov. (2024). NAY CHOLG’USI SAN’ATI TARIXI VA IJROCHILIK MASALALARI. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 16(1), 97–99. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/3445>
  13. KADIROV, U. (2024). CHOLG’U IJROCHILIK MAHORATI: MUAMMO VA YECHIMLAR. *Journal of Culture and Art*, 2(1), 106–112. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/971>
  14. Ibragimova Sitara Sunnat Qizi (2024). TALABALARNING FORTEPIANO CHOLG’USIDA IJRO ETISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH VA TOVUSHNI TINIQ, RAVSHAN IJROSI TEXNIKASI USTIDA ISHLASH. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (6-1), 143-147. doi:10.5281/zenodo.11650613
  15. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2 (8), 5-7.
  16. Usmanov Sirojiddin Maxamadaliyevich (2024). CHANG MUSIQIY CHOLG’USINI O’RGANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (8), 20-25. doi: 10.5281/zenodo.13317926
  17. G’ulomov, S. O., & Yunusov, R. Y. (2023). “O ‘ZBEK XALQ MUZIKASI”, YUNUS RAJABIY TO ‘PLAB NOTAGA OLGAN 1-KITOB XUSUSIDA. *O ‘zbek musiqiy merosining ta’lim tizimidagi o ‘rni va ahamiyati*, 1(1), 63-67.

18. Арабов Илёс (2021). ТОП 10 ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ ИСПОЛНЕНИЯ НА ДУТАРЕ. Проблемы современной науки и образования, (5-1 (162)), 71-73.
19. Ситора Ибрагимова (2021). ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ. *Oriental Art and Culture*, (7), 132-134.
20. Dilshod Rahmatxonovich Akmalov (2023). CHANG CHOLG‘USINING BUGUNGACHA BO‘LGAN TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI. *Oriental Art and Culture*, 4 (3), 98-101.
21. Rifatilla Qosimov (2023). SERQIRRA, YIRIK MUSIQASHUNOS OLIM.... *Oriental Art and Culture*, 4 (5), 436-445.
22. Абдуазимов, Фаррух (2023). ЧОЛГУ ИЖРОЧИЛИНИ ЎҚИТИШ БЎЙИЧА ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ ЁНДАШУВЛАР. *Oriental Art and Culture*, 4(2), 510-514.
23. Arabov, Piyos (2023). O‘ZBEK MILLIY MAQOM SAN’ATIDA ALISHER NAVOIY G ‘AZALLARINING O‘RNI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 170-173.
24. Холхужаев Шухрат Абдухоликович (2023). ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА О МУЗЫКАЛЬНОМ ИНСТРУМЕНТЕ ТАНБУР. Проблемы современной науки и образования, (9 (187)), 68-71.
25. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 2 (8), 5-7.
26. Olimboy ogli, S. J. . (2023). Pedagogical and Psychological Features of Cognitive Perception of Educational Tasks of Artistic and Aesthetic Content. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(9), 134–137. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/580>
27. Abdullaev Lochinbek Tolipovich. (2023). THE SIGNIFICANCE OF THE WEIGHT OF THE COMPLAINT IN THE PERFORMANCE OF AUTHORITIES. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 138–140. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1311>
28. Isaqov Abrorbek. (2023). THE ART POLISHED BY KINGS. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 144–147. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1314>
29. Piyos Arabov Stages of the Formation of the SHASHMAQOM MUSHKILOT (INSTRUMENTAL) SECTION // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 10 - 11. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1235-stages-of-the-formation-of-the-shashmaqom-mus>
30. Piyos Arabov TWELVE (DUVOZDAKH) MAKAM SYSTEM AND SHASHMAKAM // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 12 - 14. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1236-twelve-duvozdakh-makam-system-and-shashmakam>

УДК 78.072

НАЦИОНАЛЬНАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАРАКАЛПАКОВ И ЕЁ МЕСТО В УЗБЕКИСТАНЕ

Зокиров Н.

*Преподаватель кафедры композиции и общего фортепиано
Национальный институт музыкального искусства
имени Юнуса Раджаби*

Аннотация Каракалпакская музыкальная культура является важным элементом национального наследия Узбекистана. В статье рассматриваются основные черты каракалпакской музыки, её традиционные жанры, инструменты и роль в культурной жизни страны. Также подчёркивается значение каракалпакской музыки как части многокультурного пространства Узбекистана.

Ключевые слова: каракалпакская музыка, традиционные жанры, музыкальные инструменты, культура Узбекистана.

NATIONAL MUSICAL CULTURE OF KARAKALPAK AND ITS PLACE IN UZBEKISTAN

Zokirov N.

*Lecturer in the Department of Composition and General Piano
Yunus Rajabi National Institute of Musical Arts*

Abstract Karakalpak musical culture is an important element of Uzbekistan's national heritage. The article examines the main features of Karakalpak music, its traditional genres, instruments, and its role in the cultural life of the country. It also emphasizes the significance of Karakalpak music as part of Uzbekistan's multicultural space.

Keywords: Karakalpak music, traditional genres, musical instruments, culture of Uzbekistan.

Каракалпакская музыкальная культура занимает особое место в истории и культуре Узбекистана. Народ каракалпаков, проживающий в Каракалпакстане — автономной республике в составе Узбекистана, внес значительный вклад в развитие национальной музыкальной традиции страны.

Музыка каракалпаков уникальна и многогранна. Она отражает историю, быт, мировоззрение и эстетические представления народа. Традиционные жанры, такие как эпические песни (жыр), инструментальные мелодии и обрядовая музыка, формируют основу музыкального наследия каракалпаков.

Каракалпакская музыка играет важную роль в укреплении национальной идентичности и в культурном обмене между народами Узбекистана. Её изучение способствует сохранению этого богатого наследия и его популяризации на национальном и международном уровнях.

Традиционные жанры каракалпакской музыки

Каракалпакская музыка включает в себя множество жанров, которые сохраняют свою значимость в современной культуре.

1. Жыр (эпическая песня):

Эпические песни занимают центральное место в музыкальной культуре каракалпаков. Они передаются из поколения в поколение, сохраняя в себе исторические и культурные ценности. Жыр исполняется акынами (певцами) и сопровождается игрой на домбре.

2. Инструментальная музыка:

Музыкальные произведения для домбры и кобыза отличаются мелодической выразительностью и философским содержанием. Эти инструменты используются как для сольных выступлений, так и для сопровождения песен и танцев.

3. Обрядовая музыка:

Музыкальное сопровождение традиционных обрядов, таких как свадьбы, рождения и похоронные церемонии, играет важную роль в жизни каракалпаков. Музыка сопровождает как радостные, так и трагические моменты, создавая эмоциональную связь между участниками ритуалов.

Музыкальные инструменты каракалпаков

• **Домбра:** Главный инструмент каракалпакской музыки. Используется как для аккомпанемента, так и для сольного исполнения.

• **Кобыз:** Древний инструмент, имеющий богатое звучание, используется в эпической и духовной музыке.

• **Гармоника:** Включена в музыкальный арсенал в более поздний период, но занимает важное место в современных исполнениях.

Роль каракалпакской музыки в Узбекистане

Каракалпакская музыкальная культура является важной частью культурного пространства Узбекистана:

• **Сохранение традиций:** Государственные и культурные организации работают над сохранением и развитием каракалпакской музыки.

• **Популяризация:** Каракалпакская музыка звучит на национальных фестивалях, конкурсах и концертах.

• **Вклад в многокультурность:** Музыка каракалпаков способствует укреплению культурных связей между народами Узбекистана.

Заключение

Каракалпакская музыкальная культура является неотъемлемой частью богатого наследия Узбекистана. Её уникальные жанры, инструменты и традиции отражают историю и духовный мир каракалпакского народа.

Сохранение и популяризация этой культуры важны как для укрепления национальной идентичности каракалпаков, так и для обогащения многокультурного пространства Узбекистана. Внимание к изучению и развитию каракалпакской музыки способствует укреплению культурного единства и взаимопонимания в обществе.

Использованные источники

1. Akmalov, Dilshod Rahmatxonovich. "OLIY MUSIQA TA'LIMI MUASSASALARIDA MAKTAB REPERTUARINI O'RGANISH MASALALARI." *Oriental Art and Culture* 3.2 (2022): 607-611.
2. Арабов, Илёс “МУЗЫКАЛЬНАЯ ВОСПИТАНИЕ — ЭТО ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕКА”. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, vol. 4, no. 12, Dec. 2024, pp. 77-79, <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/2113>
3. Ibragimova, Sitora Sunnat qizi. “MUSIQA VA SAN’AT OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FORTEPIANO O’QITISHNING AHAMIYATI” *Oriental Art and Culture* 5.5 (2024): 392-396.
4. Akmalov, Dilshod Rahmatxonovich. “CHANG CHOLG ‘USI VA MAQOM ANSAMBLARI” *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 3.29 (2024): 140-144.
5. Ситора Ибрагимова. "ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 132-134.
6. Ibragimova, S. . «IMPORTANCE OF PIANO TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS». Решение социальных проблем в управлении и экономике, т. 3, вып. 10, октябрь 2024 г., сс. 43-45, <https://inlibrary.uz/index.php/sspme/article/view/53392>.
7. Ибрагимова, Ситора Суннат қизи “ЎЗБЕКИСТОНДА ОПЕРА САНЪАТИНИНГ ЎРНИ” *Oriental Art and Culture* 5.3 (2024): 598-601.
8. Akmalov, Dilshod Rahmatxonovich “AN’ANAVIY CHANG CHOLG’USINI TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI” *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES* 3.30 (2024): 481-482.

9. Xaydarova, R. (2024). O‘ZBEK MILLIY MUSIQA CHOLG‘ULARI RIVOJLANISH JARAYONI. *Talqin Va Tadqiqotlar*. извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/2641>
10. AKMALOV , D. (2024). O‘QUVCHILARDA IJROCHILIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI (CHANG CHOLG‘USI MISOLIDA). *Journal of Culture and Art*, 2(3), 20–24. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/1262>
11. ZAKIROV, N. (2024). MUMTOZ MUSIQA MEROSI RIVOJIDA ETNOGRAFLARNING O‘RNI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(3), 33–37. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jopaps/article/view/1112>
12. X. K Aripov. (2024). NAY CHOLG‘USI SAN‘ATI TARIXI VA IJROCHILIK MASALALARI. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 16(1), 97–99. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/3445>
13. KADIROV, U. (2024). CHOLG‘U IJROCHILIK MAHORATI: MUAMMO VA YECHIMLAR. *Journal of Culture and Art*, 2(1), 106–112. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/971>
14. Ibragimova Sitora Sunnat Qizi (2024). TALABALARNING FORTEPIANO CHOLG‘USIDA IJRO ETISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH VA TOVUSHNI TINIQ, RAVSHAN IJROSI TEXNIKASI USTIDA ISHLASH. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (6-1), 143-147. doi:10.5281/zenodo.11650613
15. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2 (8), 5-7.
16. Usmanov Sirojiddin Maxamadaliyevich (2024). CHANG MUSIQIY CHOLG‘USINI O‘RGANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (8), 20-25. doi: 10.5281/zenodo.13317926
17. G‘ulomov, S. O., & Yunusov, R. Y. (2023). “O ‘ZBEK XALQ MUZIKASI”, YUNUS RAJABIY TO ‘PLAV NOTAGA OLGAN 1-KITOV XUSUSIDA. *O ‘zbek musiqiy merosining ta’lim tizimidagi o ‘rni va ahamiyati*, 1(1), 63-67.
18. Арабов Илѐс (2021). ТОП 10 ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ ИСПОЛНЕНИЯ НА ДУТАРЕ. *Проблемы современной науки и образования*, (5-1 (162)), 71-73.
19. Ситора Ибрагимова (2021). ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ. *Oriental Art and Culture*, (7), 132-134.

20. Dilshod Raxmatxonovich Akmalov (2023). CHANG CHOLG‘USINING BUGUNGACHA BO‘LGAN TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI. *Oriental Art and Culture*, 4 (3), 98-101.
21. Rifatilla Qosimov (2023). SERQIRRA, YIRIK MUSIQASHUNOS OLIM... *Oriental Art and Culture*, 4 (5), 436-445.
22. Абдуазимов, Фаррух (2023). ЧОЛГУ ИЖРОЧИЛИНИ ЎҚИТИШ БЎЙИЧА ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ ЁНДАШУВЛАР. *Oriental Art and Culture*, 4(2), 510-514.
23. Arabov, Ilyos (2023). O‘ZBEK MILLIY MAQOM SAN‘ATIDA ALISHER NAVOIY G ‘AZALLARINING O‘RNI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 170-173.
24. Холхужаев Шухрат Абдухоликович (2023). ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА О МУЗЫКАЛЬНОМ ИНСТРУМЕНТЕ ТАНБУР. *Проблемы современной науки и образования*, (9 (187)), 68-71.
25. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2 (8), 5-7.
26. Olimboy ogli, S. J. . (2023). Pedagogical and Psychological Features of Cognitive Perception of Educational Tasks of Artistic and Aesthetic Content. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(9), 134–137. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/580>
27. Abdullaev Lochinbek Tolipovich. (2023). THE SIGNIFICANCE OF THE WEIGHT OF THE COMPLAINT IN THE PERFORMANCE OF AUTHORITIES. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 138–140. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1311>
28. Isaqov Abrorbek. (2023). THE ART POLISHED BY KINGS. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 144–147. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1314>
29. Ilyos Arabov Stages of the Formation of the SHASHMAQOM MUSHKILOT (INSTRUMENTAL) SECTION // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 10 - 11. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1235-stages-of-the-formation-of-the-shashmaqom-mus>
30. Ilyos Arabov TWELVE (DUVOZDAKH) MAKAM SYSTEM AND SHASHMAKAM // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 12 - 14. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1236-twelve-duvozdakh-makam-system-and-shashmakam>

УДК 78.085.3

ЖЕНСКИЙ ВОКАЛ В УЗБЕКСКОЙ НАРОДНОЙ МУЗЫКЕ

Ибрагимова С.

Преподаватель кафедры композиции и общего фортепиано

Национальный институт музыкального искусства

имени Юнуса Раджаби

Аннотация Женский вокал играет значимую роль в узбекской народной музыке, передавая тонкие эмоциональные оттенки и культурные традиции. В статье рассматриваются особенности женского вокала, его место в народной музыке Узбекистана, связь с национальной идентичностью и вклад в развитие музыкального искусства.

Ключевые слова: женский вокал, узбекская музыка, народные традиции, культура, исполнительское искусство.

FEMALE VOCALS IN UZBEK FOLK MUSIC

Ibragimova S.

Lecturer in the Department of Composition and General Piano

Yunus Rajabi National Institute of Musical Arts

Abstract Female vocals hold an important place in Uzbek folk music, conveying delicate emotional nuances and cultural traditions. This article examines the characteristics of female vocals, their role in Uzbekistan’s folk music, their connection to national identity, and their contribution to the development of musical art.

Keywords: female vocals, Uzbek music, folk traditions, culture, performing art.

Женский вокал занимает особое место в музыкальной культуре Узбекистана. Его уникальная красота и выразительность раскрывают не только художественные аспекты музыки, но и национальный характер, обычаи и обряды узбекского народа. Народные песни, исполняемые женщинами, издавна являлись частью повседневной жизни, сопровождая важные события: свадьбы, семейные праздники, ритуалы и народные собрания.

Особенностью женского вокала является мягкость тембра, тонкость исполнения и глубокая эмоциональность. В узбекской народной музыке женский голос часто передаёт лирические переживания, выражает любовь, тоску, радость или грусть. В репертуаре узбекских певиц можно выделить как сольные песни, так и ансамблевое исполнение, сопровождаемое традиционными инструментами, такими как домбра, рубаб, най.

Однако роль женского вокала не ограничивается лишь музыкальной сферой. Он служит связующим звеном между поколениями, передавая богатое наследие предков и воспитывая новые поколения в духе уважения к традициям.

Историческое развитие женского вокала

Женский вокал в узбекской музыке имеет глубокие исторические корни. Уже в древние времена женщины-исполнительницы играли важную роль в сохранении и передаче народного творчества. В традиционных песнях, таких как "ялла" и "лапар", женский вокал был неотъемлемой частью обрядов и торжеств.

1. Традиционные жанры женского вокала

В узбекской культуре женский вокал ярко представлен в таких жанрах, как:

- **Ашуля** — лирические песни, исполняемые женщинами в сопровождении домбры. Тексты ашуля часто посвящены любви, семейным ценностям, природе.
- **Лапар** — диалоговые песни, где женский голос выступает в контрасте с мужским, создавая своеобразный музыкальный диалог.
- **Йигит-кыз** — песни-диалоги, исполняемые молодыми людьми, которые символизируют связь между поколениями.

2. Исполнительские особенности

Женский вокал отличается тонкой орнаментикой, использованием мелизматического пения и умением передать эмоциональные оттенки через интонацию. Исполнительницы уделяют большое внимание артикуляции, чтобы каждое слово звучало ясно и выразительно.

Женский вокал в современной узбекской культуре

Современные исполнительницы продолжают развивать и популяризировать женский вокал, сохраняя связь с традицией.

1. Популяризация народных песен

В последние десятилетия женский вокал получил широкое распространение благодаря радио, телевидению и участию в международных музыкальных фестивалях. Певицы, такие как Мунира Мухтарова и Ойгуль Каюмова, внесли значительный вклад в популяризацию народного вокала.

2. Женский вокал в современной музыке

Многие современные композиторы вдохновляются народным вокалом, создавая произведения, в которых женский голос играет центральную роль. Такие эксперименты помогают сохранить традиции, одновременно делая их актуальными для молодого поколения.

3. Образование и подготовка

Музыкальные училища и консерватории Узбекистана уделяют большое внимание обучению женскому вокалу. Студенты изучают технику пения, традиционные жанры и элементы сценического мастерства.

Влияние женского вокала на национальную идентичность

Женский вокал отражает богатство узбекской культуры и служит важным элементом её национальной идентичности. Через песни передаются жизненные ценности, мудрость предков и красота родного языка. Женский голос становится символом эмоциональной глубины узбекской музыки, её силы и нежности.

Заключение

Женский вокал в узбекской народной музыке — это уникальное явление, которое сочетает художественную красоту и глубокую связь с традициями. Его историческое развитие, богатство жанров и исполнительские особенности делают его важной частью национальной культуры.

Современные исполнительницы продолжают сохранять и развивать эту традицию, внося вклад в популяризацию узбекской музыки в мировом масштабе. Благодаря их усилиям женский вокал остаётся живым наследием, способным вдохновлять новые поколения музыкантов и слушателей.

Использованные источники

1. Akmalov, Dilshod Raxmatxonovich. "OLIY MUSIQA TA'LIMI MUASSASALARIDA MAKTAB REPERTUARINI O'RGANISH MASALALARI." *Oriental Art and Culture* 3.2 (2022): 607-611.
2. Арабов, Илёс “МУЗЫКАЛЬНАЯ ВОСПИТАНИЕ — ЭТО ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕКА”. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, vol. 4, no. 12, Dec. 2024, pp. 77-79, <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/2113>
3. Ibragimova, Sitora Sunnat qizi. “MUSIQA VA SAN’AT OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FORTEPIANO O’QITISHNING ANAMIYATI” *Oriental Art and Culture* 5.5 (2024): 392-396.
4. Akmalov, Dilshod Raxmatxonovich. “CHANG CHOLG ‘USI VA MAQOM ANSAMBLARI” *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 3.29 (2024): 140-144.
5. Ситора Ибрагимова. "ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 132-134.
6. Ibragimova , S. . «IMPORTANCE OF PIANO TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS». Решение социальных проблем в управлении и экономике, т. 3, вып. 10, октябрь 2024 г., сс. 43-45, <https://inlibrary.uz/index.php/sspme/article/view/53392>.
7. Ибрагимова, Ситора Суннат кизи “ЎЗБЕКИСТОНДА ОПЕРА САНЪАТИНИНГ ЎРНИ” *Oriental Art and Culture* 5.3 (2024): 598-601.
8. Akmalov, Dilshod Raxmatxonovich “AN’ANAVIY CHANG CHOLG’USINI TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI” *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES* 3.30 (2024): 481-482.

9. Xaydarova, R. (2024). O‘ZBEK MILLIY MUSIQA CHOLG‘ULARI RIVOJLANISH JARAYONI. *Talqin Va Tadqiqotlar*. извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/2641>
10. AKMALOV , D. (2024). O‘QUVCHILARDA IJROCHILIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI (CHANG CHOLG‘USI MISOLIDA). *Journal of Culture and Art*, 2(3), 20–24. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/1262>
11. ZAKIROV, N. (2024). MUMTOZ MUSIQA MEROSI RIVOJIDA ETNOGRAFLARNING O‘RNI. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(3), 33–37. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jopaps/article/view/1112>
12. X. K Aripov. (2024). NAY CHOLG‘USI SAN‘ATI TARIXI VA IJROCHILIK MASALALARI. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 16(1), 97–99. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/3445>
13. KADIROV, U. (2024). CHOLG‘U IJROCHILIK MAHORATI: MUAMMO VA YECHIMLAR. *Journal of Culture and Art*, 2(1), 106–112. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jocaa/article/view/971>
14. Ibragimova Sitora Sunnat Qizi (2024). TALABALARNING FORTEPIANO CHOLG‘USIDA IJRO ETISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH VA TOVUSHNI TINIQ, RAVSHAN IJROSI TEXNIKASI USTIDA ISHLASH. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (6-1), 143-147. doi:10.5281/zenodo.11650613
15. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2 (8), 5-7.
16. Usmanov Sirojiddin Maxamadaliyevich (2024). CHANG MUSIQIY CHOLG‘USINI O‘RGANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4 (8), 20-25. doi: 10.5281/zenodo.13317926
17. G‘ulomov, S. O., & Yunusov, R. Y. (2023). “O ‘ZBEK XALQ MUZIKASI”, YUNUS RAJABIY TO ‘PLAV NOTAGA OLGAN 1-KITOV XUSUSIDA. *O ‘zbek musiqiy merosining ta’lim tizimidagi o ‘rni va ahamiyati*, 1(1), 63-67.
18. Арабов Илёс (2021). ТОП 10 ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ ИСПОЛНЕНИЯ НА ДУТАРЕ. *Проблемы современной науки и образования*, (5-1 (162)), 71-73.
19. Ситора Ибрагимова (2021). ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЙ ОПЕРНЫХ СЦЕН КОМПОЗИТОРОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРТЕПИАННОЙ АНСАМБЛЕВОЙ ПЕДАГОГИКИ. *Oriental Art and Culture*, (7), 132-134.
20. Dilshod Rahmatxonovich Akmalov (2023). CHANG CHOLG‘USINING BUGUNGACHA BO‘LGAN TAKOMILLASHUV BOSQICHLARI. *Oriental Art and Culture*, 4 (3), 98-101.
21. Rifatilla Qosimov (2023). SERQIRRA, YIRIK MUSIQASHUNOS OLIM.... *Oriental Art and Culture*, 4 (5), 436-445.

22. Абдуазимов, Фаррух (2023). ЧОЛГУ ИЖРОЧИЛИНИ ЎҚИТИШ БЎЙИЧА ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ ЁНДАШУВЛАР. *Oriental Art and Culture*, 4(2), 510-514.
23. Arabov, Piyos (2023). O‘ZBEK MILLIY MAQOM SAN’ATIDA ALISHER NAVOIY G ‘AZALLARINING O‘RNI. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 170-173.
24. Холхужаев Шухрат Абдухоликович (2023). ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА О МУЗЫКАЛЬНОМ ИНСТРУМЕНТЕ ТАНБУР. Проблемы современной науки и образования, (9 (187)), 68-71.
25. Набижон Қодиров (2024). ЎЗБЕК ИЛК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИДА МУМТОЗ КУЙЛАР САДОСИ. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 2 (8), 5-7.
26. Olimboy ogli, S. J. . (2023). Pedagogical and Psychological Features of Cognitive Perception of Educational Tasks of Artistic and Aesthetic Content. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(9), 134–137. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/580>
27. Abdullaev Lochinbek Tolipovich. (2023). THE SIGNIFICANCE OF THE WEIGHT OF THE COMPLAINT IN THE PERFORMANCE OF AUTHORITIES. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 138–140. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1311>
28. Isaqov Abrorbek. (2023). THE ART POLISHED BY KINGS. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 144–147. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1314>
29. Piyos Arabov Stages of the Formation of the SHASHMAQOM MUSHKILOT (INSTRUMENTAL) SECTION // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 10 - 11. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1235-stages-of-the-formation-of-the-shashmaqom-mus>
30. Piyos Arabov TWELVE (DUVOZDAKH) MAKAM SYSTEM AND SHASHMAKAM // *European Journal of Arts* . 2024. №4 . С. 12 - 14. URL: <https://ppublishing.org/archive/publication/1236-twelve-duvozdakh-makam-system-and-shashmakam>

ПОЛУЧЕНИЕ УРОЖАЯ ЗЕЛЕННЫХ БОБОВ ОВОЩНОЙ СОИ СОРТА УНИВЕРСАЛ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ СЕВА

Ким В.В. доцент PhD с.-х.н. v.veronika_9@mail.ru

Астраханский государственный технический университет ТО

Овощные бобовые культуры имеют огромное продовольственное, техническое, лекарственное, кормовое значение. К овощным бобовым культурам относятся: овощная соя, фасоль, горох они являются малораспространенными нетрадиционными культурами для Узбекистана. В Центральную Азию овощная соя была интродуцирована в 2005 году Всемирным Центром Овощеводства [2].

Сорт Универсал, относится к семейству Бобовые *Fabaceae*, род соя - *Glicine L.*, вид – овощная соя - *Glicint hispida Maxim*, подвид Маньчжурский - *ssp. Manshurica Enk.*

Впервые в Госреестр нашей Республики включены новые скороспелые сорта селекции Узбекском научно-исследовательском институте растениеводства: овощная соя сорта Универсал (2008) и Султон (2011) [1].

Опыты проводились в 2014-2016 году в бригаде № 5 на площади 0,6 га в НИИ овоще-бахчевых культур и картофеля, в 2020-2022 г. Институте генетики и экспериментальной биологии растений Академии наук Республики Узбекистан.

В период вегетации уход за растениями овощных бобовых культур заключался в 22 поливах, 3 культивации и 3 ручных прополках. В период вегетации дважды (в период бутонизации и перед началом плодообразования) проводили подкормку растений минеральными и органическими удобрениями. Были внесены (азотные, калийные, фосфорные) из расчета 50 кг сульфата аммония, 50 кг хлористого калия и 100 кг аммофоса. Указанные удобрения и дозы не являются неизменными. Их необходимо устанавливать каждый раз, учитывая при этом состав почвы, предшественник и погодные условия [3; 4].

В связи с повышенным интересом к проблеме растительного белка в Узбекистане, особое место среди овощных культур принадлежит бобовым культурам, которые являются источником растительного белка для человека и животных [1].

Материалом для исследования послужили овощная соя сорта Универсал. Учеты и наблюдения выполнены согласно методическим указаниям ВИР (1975, 1987), при схеме посева 70 x 15 см. Урожайные и другие данные подвергались статистической обработке по Доспехову Б.А. 1985, Crop Stat. В наших опытах сроки посева изучались на районированном сорте сои Универсал в 5-ти сроках. Повторность четырехкратная, площадь учетной делянки 14 м², схема посева 70x15 см.

Период от всходов до начала созревания является основным в формировании урожая. Процесс плодоношения у сои своеобразен. Бобы на растениях появляются не сразу, а постепенно, сначала в узлах листьев нижних ярусов как на основном стебле, так и на боковых побегах, затем на средних и позже на верхних ярусах.

Сроки сева оказали определенное влияние на образование и завязывание стручков овощной сои. Наибольшее количество стручков было отмечено при посеве 20 июня. При более позднем сроке сева 30 июля количество стручков несколько уменьшалось это связано с повышением температуры воздуха и опадением цветков, что привело к уменьшению количества завязываемых бобов (таблица 3).

Таблица 3. Урожай овощной сои сорта Универсал в зависимости от сроков сева в технической спелости (зеленые бобы)

Сроки сева	Кол-во стручков на 1 раст.шт.	Кол-во бобов, 1 раст.шт.	Средняя масса 1000 шт.бобов, г	Урожай товарный т/га	% к контролю
Сорт Универсал					
20.06.14	62	123	665	9,2	112
1.07.14	53	118	660	9,0	110
10.07.14	47	121	645	8,2	100
контроль					
20.07.14	40	114	640	7,4	90
30.07.14	34	105	620	7,1	86
НСР ₀₅				0.4	
Р%				1.5	
V				2.9	

Примечание: 95 тыс. растений/га.

Следовательно, при посеве 20 июня температурные условия способствовали более лучшему развитию растений сои, что привело к образованию большего количества стручков, это и определило продуктивность растений

Анализируя изучаемые сроки сева, мы пришли к выводу, что при сроке 20.06 и 1.07 урожай сои был выше, чем при поздних сроках сева 20.07 и 30.07. Наибольший урожай у сорта Универсал отмечался при сроке 20.06 – 9,2 т/га и 1.07. – 9,0 т/га, а наименьший 30.07 – 7,1 т/га, в контрольном варианте 8,2 т/га

Таким образом, на основании полученных данных, можно сделать заключение, изучены 5 сроков сева овощной сои с 20 июня по 30 июля, с интервалом между посевами 10 дней. Оптимальный срок сева овощной сои с 20 июня по 20 июля. Сроки сева оказали различное влияние на рост, развитие и продуктивность овощной сои сорта Универсал. Наибольший урожай был отмечен при посеве 20 июня – 9,2 т/га, при позднем сроке сева 30 июля урожайность несколько уменьшалась – 7,1 т/га, это связано с повышением температуры воздуха и опадением цветков, что привело к уменьшению количества завязываемых бобов на растений.

Список использованной литературы

1. Мавлянова Р.Ф., Зуев В.И., Алимов Д., Пирназаров Д., Ким В. Рекомендации по технологии возделывания овощной сои в Узбекистане. Ташкент, 2008. - 20 с.
2. Kim V.V., Narimanov A.A. Increasing the productivity and quality of vegetable soybeans in using various growth stimulants in Uzbekistan. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. 2020. p.80-84. India. IF 7.2.
3. Kim V.V. Influence of Different Growth Stimulators on the Formation of a Photosynthetic Apparatus in Vegetable Soybean Plants. Volume: 02 Issue: 06 | Nov-Dec 2021. ISSN: 2660-4159. p.125-130.
4. Veronika Vladimirovna Kim. Formation of A High-Quality Crop of Vegetable Soybeans with Repeated Cultivation On Gray-Soil Soils of Uzbekistan. International Journal of Academic Research in Business, Arts and Science (IJARBAS.COM). Volume: 2, Issue: 9 Page: 1-10 YEAR: 2020.

SOLIY QODIROVNING ASARLARIDA INSON ICHKI TUYG‘ULARI

Artikov Rasul Axmedjonovich

Xorazm viloyati Urganch shahar

O‘zbekiston zamonaviy san‘ati muzeyi katta ilmiy hodimi

Annotatsiya: Soliy Qodirovning asarlari o‘ziga xos, inson ruhiyatining chuqur va nozik qatlamlarini o‘rganish bilan ajralib turadi. Uning asarlarida insonning ichki tuyg‘ulari, ichki kurashlari, hayotga bo‘lgan qarashlari va ongning turli holatlari katta ahamiyat kasb etadi. Yozuvchining qayta-qayta takrorlanadigan mavzulari - qayg‘u, umidsizlik, sevgi, aybdorlik va iztiroblar orqali u inson ruhining eng sirli jihatlarini ochib beradi. Asarlarda individual tajriba va hissiy qiyinchiliklar xususida so‘z boradi, bu esa o‘quvchiga inson psixologiyasining chuqur qatlamlarini tushunishga imkon yaratadi. Soliy Qodirov, o‘z asarlarida, ichki tuyg‘ularni ko‘rsatishda muhim psixologik va falsafiy masalalarni ko‘taradi va o‘quvchini hayot va o‘zlik haqidagi yangi fikrlarga undaydi.

Kalit so‘zlar: Soliy Qodirov, ichki tuyg‘ular, inson ruhiyati, psixologiya, hissiyotlar, qayg‘u, sevgi, aybdorlik, iztirob, individual tajriba, falsafa, psixologik masalalar, ruhiyat.

Abstract: Soliy Kadyrov's works are unique, they are distinguished by the study of deep and subtle layers of the human psyche. In his works, a person's inner feelings, inner struggles, views on life and various states of mind are of great importance. Through the recurring themes of the writer - grief, despair, love, guilt and suffering - he reveals the most mysterious aspects of the human soul. The works talk about individual experience and emotional difficulties, which allows the reader to understand the deep layers of human psychology. Soliy Kadyrov, in his works, raises important psychological and philosophical issues while showing inner feelings and encourages the reader to new thoughts about life and identity.

Key words: Soli Kadyrov, inner feelings, human psyche, psychology, emotions, grief, love, guilt, suffering, individual experience, philosophy, psychological issues, psyche.

Абстрактный: Работы Солия Кадырова уникальны, их отличает исследование глубоких и тонких слоев человеческой психики. В его произведениях большое значение имеют внутренние переживания человека, внутренняя борьба, взгляды на жизнь и различные состояния души. Через повторяющиеся темы писателя – горя, отчаяния, любви, вины и страдания – он раскрывает самые загадочные стороны человеческой души. В произведениях рассказывается об индивидуальном опыте и эмоциональных трудностях, что позволяет читателю понять глубокие пласты психологии человека. Солий

Кадыров в своих произведениях поднимает важные психологические и философские вопросы, показывая внутренние переживания и побуждает читателя к новым размышлениям о жизни и личности.

Ключевые слова: Соли Кадыров, внутренние переживания, психика человека, психология, эмоции, горе, любовь, вина, страдание, индивидуальный опыт, философия, психологические проблемы, психика.

Soliy Qodirovning asarlarida inson ichki tuyg‘ulari va ruhiy holati alohida o‘rin tutadi. Uning she‘rlari va hikoyalarida insonning his-tuyg‘ulari, daxldorlik hissi, ichki qarama-qarshiliklar va izlanishlar ko‘p marta aks etgan. Ularning asarlarini o‘qiyotganimizda, ba‘zan personajlar o‘zlari uchun to‘g‘ri yo‘lni izlash, o‘z ruhiy holatlarini tushunish uchun kurashayotganini ko‘ramiz. Qodirov insonni

faqat jismoniy emas, balki ma‘naviy va ruhiy jihatdan ham tasvirlaydi, uning his-tuyg‘ulari, orzulari va muammolari ko‘pincha asosiy mavzularni tashkil etadi.

Uning asarlarida insonning ichki dunyosi, his-tuyg‘ulardagi o‘zgarishlar, qayg‘u va xursandchiliklar juda ko‘p joy oladi. Qodirovning ijtimoiy va psixologik ko‘rinishlarga oid tasvirlari, insonning ichki kurashi, hayotga bo‘lgan qarashlari va muammolarni yengishdagi usullari ham ko‘p hollarda asarlarga chuqur tasavvur bag‘ishlaydi.

Soliy Qodirovning asarlarida inson ichki tuyg‘ulari yanada chuqurroq va ko‘proq o‘rganiladi. U o‘z asarlarida insonning psixologik holatini, ichki kurashlarini va hayotdagi qarorlarini aks ettiradi. Unga xos bo‘lgan tarzda, insonning ruhiy holati, tuyg‘ulari, qorong‘u va yorug‘ tomonlari o‘rtasidagi muvozanatni ko‘rish mumkin. Qodirovning xarakterlarida ko‘pincha yashirin xavotirlar, bir qarashda oddiy bo‘lgan holatlar ostida yotgan chuqur ma‘nolar ochiladi.

Shuningdek, uning asarlarida insonning o‘z ichki dunyosini anglash, o‘zi bilan yuzma-yuz bo‘lish va o‘zining haqiqiy xohishlarini, orzularini izlash masalalari muhim o‘rin tutadi. Qodirov personajlari tez-tez ichki qiyinchiliklar va murakkab his-tuyg‘ularga duch keladi, bu esa ularning hayotga bo‘lgan qarashlarini o‘zgartiradi.

Bundan tashqari, uning asarlarida ko‘pincha o‘zgalar bilan aloqalar va ular bilan bo‘lgan munosabatlar ham inson ichki tuyg‘ularini anglash uchun muhim rol o‘ynaydi. Shaxsiy tuyg‘ular, mehr-oqibat, adovat, ishonch yoki umidsizlik kabi holatlar orqali asarlarning personajlari o‘z ichki olamini kashf etadilar.

Qodirovning asarlari, shuningdek, hayotning noaniqligini, insonning o‘zgaruvchan ruhiy holatlarini va ular bilan qanday kurashish kerakligini o‘rganishga undaydi. Bu jihatlar uning asarlarini yanada chuqurroq va o‘ylantiruvchi qiladi.

Soliy Qodirovning asarlari o‘zining chuqur psixologik mazmuni va inson ruhiyatini tasvirlashdagi mahorati bilan tanilgan. Uning eng mashhur asarlari quyidagilardir:

1. "Jismoniy va ruhiy" - Bu asarda insonning ichki kurashlari, orzulari va o‘zini anglash jarayonlari tasvirlanadi. Qodirov bu asarida individualizmdan ijtimoiy jihatlariga o‘tish jarayonini ko‘rsatib beradi.

2. "Olovli yo‘l" - Qodirovning bu asari o‘zining ruhiy muammolarni o‘rganish, qiyinchiliklar orqali o‘z sish haqidagi mavzularni yoritadi. Personajlar o‘zlarining ichki his-tuyg‘ulari va hayotga bo‘lgan qarashlari o‘rtasida kurashadilar.

3. "Ko‘zlar va olov" - Bu asarda insonning ichki muammolari, tuyg‘ulardagi o‘zgarishlar va uning hayotga qarashlari o‘rtasidagi ziddiyatlar tasvirlanadi. She’riy va badiiy ifoda tarzida inson qalbining nozik tomonlari ochiladi.

4. "Sening o‘zingni kutganingda" - Bu asar o‘zini anglash, hayotdagi o‘rinni topish va ichki qiyinchiliklarga qarshi kurashish haqida. Qodirov, o‘zi va atrofdagi insonlar bilan munosabatlarda yuzaga keladigan ruhiy holatlarni, shuningdek, hayotning shubhali va murakkab jihatlarini ko‘rsatadi.

Qodirovning asarlari ko‘pincha o‘zining psixologik chuqurligi va insonning ichki dunyosini o‘rganishga qaratilgan. Uning personajlari tez-tez ruhiy izlanishlar, o‘zini anglash va ma’naviy kurash bilan bog‘liq muammolarni boshdan kechiradi.

Soliy Qodirov asarlarida inson tuyg‘ulari yanada murakkab va ko‘p qatlamli tarzda ifodalangan. U, ayniqsa, insonning ichki dunyosini va uning hissiyotlarini yoritishda yuqori darajadagi psixologik tafsilotlarga ega. Qodirovning qahramonlari ko‘pincha o‘z tuyg‘ularini anglamagan, ularning his-tuyg‘ulari o‘rtasidagi taranglik va ziddiyatlar ularning hayotini o‘zgartiradi.

Insonning yolg‘izlik, g‘am, umidsizlik, va ba’zan, umidni tiklashga bo‘lgan intilishi kabi ruhiy holatlar ko‘plab asarlarning markazida turadi. Shu bilan birga, muhabbat, sadoqat, va o‘z-o‘zini izlash kabi tuyg‘ular ham Qodirov asarlarida yuksak o‘rin tutadi. Bu tuyg‘ular qahramonlarning ichki izlanishlari va ularning hayotdagi maqsadlariga erishishga bo‘lgan intilishlarida o‘z aksini topadi.

Bundan tashqari, Soliy Qodirov insonni, uning tuyg‘ulari va ichki kurashlarini faqat shaxsiy kontekstda emas, balki jamiyatdagi o‘zgarishlar, ijtimoiy muhit va madaniy xususiyatlar bilan bog‘lab ko‘rsatadi. Boshqacha aytganda, u o‘z

qahramonlarining ruhiy holatini ijtimoiy sharoitlar va xalq hayotidagi o‘zgarishlar bilan ham parallel ravishda tasvirlaydi.

Asarlarda inson tuyg‘ularining boshqarilmasligi va noaniqligi, shuningdek, ulardagi qayg‘u va baxtni izlashning o‘zaro bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Bu, o‘z navbatida, Qodirov asarlarini o‘qiyotgan har bir kishiga o‘zini va o‘zining ichki dunyosini tushunishga, his-tuyg‘ularini anglashga yordam beradi.

Soliy Qodirov asarlarida inson tuyg‘ulari muhim o‘rin tutadi, ularning ko‘pida kishining ruhiy holatlari, ichki azoblari va hissiy tajribalari chuqur tasvirlanadi. U insonning ichki dunyosiga, uning psixologik holatlariga, orzulariga, qo‘rquvlariga, muhabbatiga va iztiroblariga katta e’tibor beradi.

Qodirovning qahramonlari ko‘pincha o‘z tuyg‘ularining o‘rtasida yig‘ilishgan, ular ko‘pincha ichki konfliktlarni boshdan kechirishadi. Bunday qahramonlar o‘zaro aloqalarida, hayotiy qarorlarida, va hayotga bo‘lgan munosabatlarida doimiy izlanishlar, ruhiy iztiroblar, va his-tuyg‘ular orasida qattiq kurashni boshdan kechiradilar.

Masalan, uning asarlarida muhabbat va nafrat o‘rtasidagi noaniq chegaralar, yolg‘izlik va tanqidga qarshi kurash, shaxsiy o‘shish va hayotga bo‘lgan maqsadlar haqida keng o‘ylashlar mavjud. Qodirov o‘zining hikoyalarida va romanlarida inson ruhining rang-barang, kompleks tuyg‘ularini juda chuqur tasvirlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Soliy Qodirov asarlarida inson tuyg‘ulari chuqur va ko‘p qatlamli tarzda tasvirlangan. U qahramonlarining ruhiy holatlarini, ichki kurashlarini, muhabbat, g‘am, yolg‘izlik, umid, va iztiroblarini mukammal tarzda ifodalaydi. Qodirovning asarlarida insonning tuyg‘ulari nafaqat shaxsiy izlanishlar va ichki konfliktlar, balki ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar bilan bog‘lanib, yanada boyitilgan. Bu esa o‘quvchiga inson qalbining murakkabligini va turli tuyg‘ular orasidagi ziddiyatlarni tushunishga imkon beradi. Asarlarning psixologik chuqurligi va hissiy tafsilotlari, inson ruhining rang-barang holatlariga qiziqadiganlar uchun muhim o‘quv tajribasini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov, Soliy. "Yolg‘on". O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, 1978.
2. Qodirov, Soliy. "Ishq va iztirob". Toshkent, 1985.
3. Qodirov, Soliy. "Qutlug‘ qadamlar". Toshkent, 1990.
4. Frankl, Viktor E. "Hayotning ma'nosi haqida". Veniya, 1946.
5. Freud, Sigmund. "Inson psixologiyasi". Moskva, 2000.
6. Gorkiy, Maksim. "Adabiyot va inson ruhi". Moskva, 1940.
7. Tolstoy, Lev. "Anna Karenina". Sankt-Peterburg, 1877.

УДК 633.522:631.527.

ФЕНОЛОГИЧЕСКИЕ НАБЛЮДЕНИЯ И БИОМЕТРИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ СОРТОВ ТЕХНИЧЕСКОЙ КОНОПЛИ

Ким В.В.

Институт генетики и экспериментальной биологии растений

Аннотация

В данной статье описано, что впервые были проведены исследования по культуре технической конопли в почвенно-климатических условиях Сырдарьинской области Хавастского района, где изучались 5 сортов, которые при достаточном орошении и соблюдений агротехнологии возделывания вполне возможно успешно возделывать. Проведена селекционная работа методом индивидуального отбора растений технической конопли с нужными улучшенными характеристиками для дальнейших исследований в целях создания новых местных сортов для нашей Республики.

Ключевые слова: техническая конопля, сорта, растения, семена, почва.

Введение

На сегодняшний день на основании настоящего Закона было разработано Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 770 от 7 декабря 2020 года «О мерах по упорядочению деятельности использования и выращивания растения каннабис в промышленных целях, не связанных с производством или изготовлением наркотических средств и психотропных веществ».

Согласно постановлению Кабинета Министров Республики Узбекистан от 18 июня 2019 года «О мерах по созданию агропромышленного кластера в Сырдарьинской области» было создано ООО «RS Success Agro», принадлежащее эмиратской компании «Industrial Innovation Group LLC» [8].

Впервые в 2022 году по государственному проекту “Подбор и создание новых сортов технической конопли для возделывания в почвенно-климатических условиях Республики”, в коллекционном питомнике были высажены пять зарубежных сортов технической конопли.

Конопля относится к семейству *Cannabaceae* (коноплёвые) к семейству *Cannabis sativa L.* Конопля является однолетним лубоволокнистым растением, возделываемым для получения волокна и семян.

Техническая конопля не имеет никаких психотропных эффектов, в отличие от подвидов наркотической марихуаны. Промышленные сорта содержат менее

0,1% тетрагидроканнабинола (ТГК), который и вызывает психотропный эффект [7].

Сегодня технический каннабис рассматривают среди заменителей хлопка, синтетических материалов, причем не только в текстильной промышленности, но и в автомобиле-, авиа- и судостроении, в медицинской, космической, оборонной, целлюлозно-бумажной, строительной промышленности и производстве спортивных изделий [1].

Конопля обыкновенная посевная -однолетнее растение. По морфологическим признакам корень, стебель, листья, цветки, плод двудольной конопли схожи с однодольной коноплей. Соцветие однодомной конопли зависит от полового типа:

- маскулинизированные -рыхлое метельчатое соцветие;
- идеальное однодомное растение -соцветие семенная головка;
- однодомное растение с преобладанием мужских цветков над женскими -соцветие семенная головка;
- однодомная феминизированная посконь -соцветие семенная головка;
- обычная матёрка -соцветие семенная головка.

Растение активно поглощает парниковый газ, по подсчетам специалистов, 1 га гектар конопли может заменить 4 га леса. Волокно из конопли — прочное растительное волокно, из него, помимо пеньки, канатов, грубого полотна, изготавливают высококачественную одежду, обувь, белье. Износостойкость такой одежды и обуви довольно высокая [5].

Конопля делится на 3 типа: северная, среднерусская и южная. Растения среднерусской конопли имеют высоту примерно 1,25-2м, листья средней величины, с количеством долей от 5 до 9. Вегетационный период 80-120 дней. Семена светло-серые; вес 1000 семян 13-18г. [3].

Лист у конопли состоит из черешка и пластинки. По характеру очертания листовой пластинки большинство листьев конопли относится к сложным листьям. Количество долей, и величина листовых пластин являются, до некоторой степени сортовым признаком. Наиболее развитые листья среднерусских сортов 9-11, а иногда 13 долей. Окраска листьев варьирует от светло до интенсивно зелёной в зависимости от сорта и условий роста. Удельный вес стебля 60-65% от общей сухой массы растения. Остальные 30-45% корни, листья и семена. Это соотношение является примерным и зависит от различных условий выращивания. В молодом возрасте стебель конопли мягкий, сочный, травянистый, покрыт железистыми волосками, с возрастом деревенеет, изменяет свою форму, которая от основания к середине переходит из округлой в шестигранную, а к вершине в четырёхгранную. Длина конопляного стебля и его

диаметр в пределах одного и того же сорта сильно варьируют в зависимости от условий произрастания и направления культуры.

Стебель конопли представляет собой сложный комплекс тканей, дифференцированных по положению в стебле, строению и функционально он состоит из эпидермиса, колленхимы, коровой паренхимы, первичных лубяных волокон, лубяной паренхимы, проводящей ткани, камбия, древесины, сердцевины [2].

Корневая система конопли состоит из главного стержневого корня и боковых корней. От главного корня идут корешки первого и второго порядка. Главный корень проникает в почву на глубину до 2 м и больше, а боковые корни первого порядка - до 80 см. По сравнению с надземной массой корневая система конопли развита слабо, что является одной из причин обуславливающих высокую требовательность конопли к плодородию почвы [6].

Мужской цветок состоит из цветоножки, пятилистного жёлто-зелёного околоцветника и пяти тычинок с длинными пыльниками прикрепленными к тонким нитям. Женские цветки так же, как и мужские располагаются у основания ветвей, выходящих из пазухи листьев. Женский цветок окружён чехловидным чистиком-прицветником, из которого выделяются лишь столбики пестика. Пестик состоит из двух тонких бесцветных рылец, сросшихся у основания, и одногнездной завязи, образовавшейся из двух плодолистиков, посередине которых размещается семяпочка. Женские цветки у конопли мелкие; начало цветения их определяется по выходу рылец на 1-2 мм плодолистика наружу.

Соцветие пискони - небольшие рыхлые кисти на боковых ветвях и на вершине стебля. Соцветие матёрки - семенные головки, расположенные в пазухах листьев [4].

Методика исследований

Опыты по подбору соротов технической конопли были заложены в Сырдарьинской области Хавастского района в 2022 году. В коллекционном питомнике было высажено 5 сортов: Ferimon, Santhica, Felina, Fedora, Rodnik. Перед посевом семян технической конопли был взят агрохимический анализ почвогрунта. Дата посева 12 апреля, повторность 4-^x кратная, площадь учетной делянки 28 м², при подземном капельном орошении (на глубине 20 см проходят оросительные трубы, куда под давлением насосов идет подача воды в корни растений).

Наблюдения, полевые и лабораторные учеты и измерения выполнялись согласно «Методическим указаниям по селекции конопли и производственной проверке законченных научно-исследовательских работ» и «Методическим указаниям по проведению полевых и вегетационных опытов с коноплей» (ВНИИЛК, 1980).

Результаты исследований

Основной целью наших исследований является подбор и создание новых сортов технического каннабиса пригодных для возделывания в условиях Узбекистана для производства семян, масла и волокна, переработки сельскохозяйственного сырья и производства конкурентоспособной, экспортоспособной продукции.

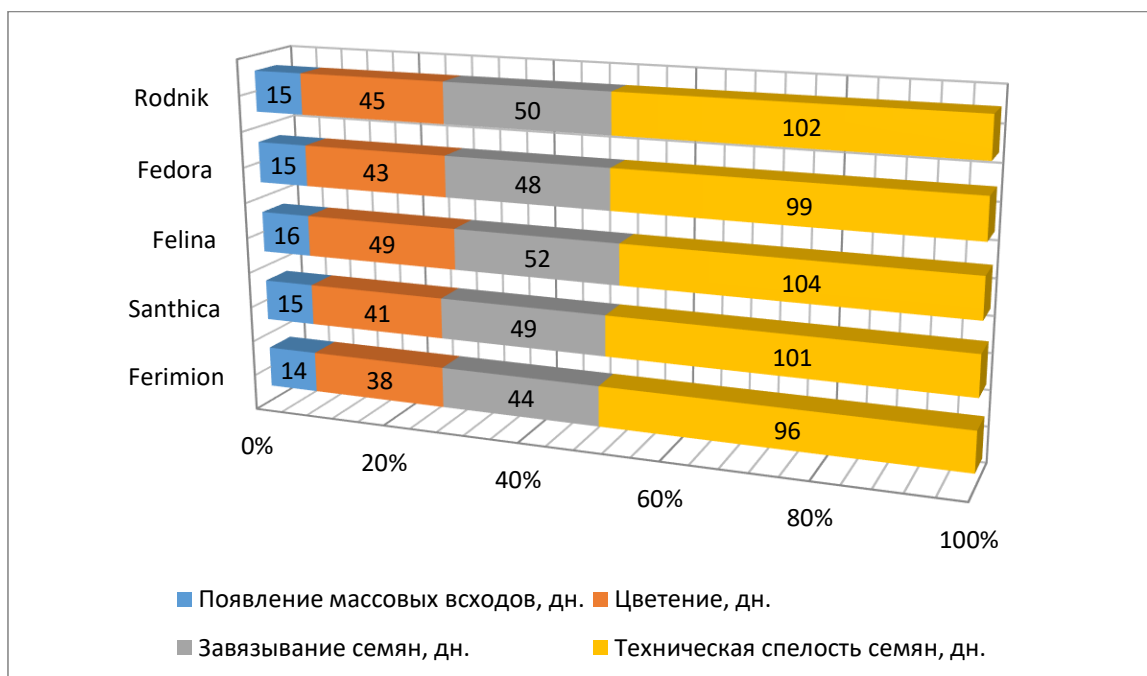
Анализы почвы, проведенные в учебно-научной лаборатории ТашГАУ совместно с лабораторией SAG AGRO MCHJ, показали, что почвы мало структурные с большим количеством пылеватых частиц. После полива образуется довольно плотная корка, которая затем растрескивается. Пахотный слой содержит гумуса 0,46 – 0,67 %, валового азота 0,1330 – 0,1535 %, валового фосфора 0,220 - 0,276 % и валового калия 1,75-2,20 %, а в подпахотном горизонте их содержание несколько меньше (табл. 1).

Таблица 1.

Агрохимический анализ почвогрунта опытного участка перед посевом сортов технической конопли

Горизонт, см	Гумус, %	Содержание валовых форм, %			Содержание подвижных форм, мг/кг			
		N	P	K	N-NH ₄	N-NO ₃	P ₂ O ₅	K ₂ O
0-15	0,67	0,1535	0,276	2,20	13,5	10,9	5,41	145
15-30	0,46	0,1330	0,220	1,75	12,4	8,2	11,7	98

Фенологические наблюдения за сортами технической конопли представлены в диаграмме 2.

Рис. 2. Фенологические наблюдения за сортами технической конопли за 2023 год

Как видно из диаграммы 2 наиболее ранние массовые всходы наблюдались у сорта Ferimon. Этот же сорт выделился по цветению, завязыванию семян и более ранней технической спелостью семян. Более позднее созревание семян наблюдалось у сортов Rodnik и Felina на (102 и 104 день от массовых всходов).

Результаты биометрических измерений за сортами технической конопли представлены в таблице 3.

Таблица 3.

Биометрические измерения сортов технической конопли на 90-^{ый} от массовых всходов в 2023 году

Название сорта	Высота растения, см	Число междоузлий, шт	Длина корня, см	Диаметр стебля, мм
Ferimon	138,4	7	22,4	6,2
Santhica	156,7	7	24,8	6,7
Felina	133,2	6	20,6	6,4
Fedora	127,6	7	18,3	6,9
Rodnik	92,7	5	16,7	5,6
Σ	648,6	32	102,8	31,8
X	129,7	6,4	20,6	6,4

Как видно из таблицы 3, были проведены биометрические измерения на 90-ый день от массовых всходов, который показал, что наибольшая высота растений и число междоузлий наблюдалась у сорта Santhica – 138,4 см и 7 шт., а наименьшая у сорта Rodnik соответственно – 92,7 см и 5 шт. У остальных сортообразцов Ferimion, Felina, Fedora были промежуточные биометрические показатели.

Выводы

На основаниях, проведенных нами исследовании можно сделать следующие заключения:

Впервые были проведены исследования по культуре технической конопли в почвенно-климатических условиях Сырдарьинской области, где изучались 5 сортов, которые при достаточном орошении и соблюдений технологии возделывания вполне возможно успешно возделывать.

Агрохимический анализ почвогрунта показал повышенное содержание солей и низкое содержание гумуса, которое необходимо восполнять за счет внесения минеральных удобрений во время вегетации растений.

Была проведена селекционная работа методом индивидуального отбора растений технической конопли с нужными улучшенными характеристиками для дальнейших исследований в целях создания новых местных сортов для нашей Республики.

Литература

1. Аникиенко Е. Техническая конопля: особенности производства и перспективы переработки. Информационное агентство «Светич». Журнал «Нивы России» №7 (162), август 2018.
2. Горшков П. А. Биологические особенности конопли // Конопля. Под ред. Сенченко Г. И., Аринштейна А. И. и Тимонина М. А. М.: Сельхозиздат, 1963.- С. 37-58.
3. Димитриев В.Л., Шашкаров Л.Г., Ложкин А.Г. Об усовершенствовании элементов технологии возделывания безнаркотических сортов конопли в условиях лесостепной зоны Чувашской Республики // Вестник Башкирского государственного аграрного университета. 2019. № 4 (52). С. 20-23.
4. Магитт, М. Основы технической анатомии лубяных культур./ М.Магитт // Труды института нового лубяного сырья,- М., 1948.-95с.
5. Романенко А.А., Скрипников С.Г., Сухорада Т.И. Конопля. Прошлое. Настоящее. Будущее? Достижения науки и техники АПК. 2016. Т. 30. № 3. С. 39-41.
6. Сенченко Г.И. Конопля / Г.И. Сенченко, А.И. Аринштейн, М.А. Тимонина. - М.: Сельхозиздат, 1963. - 463 с.
7. Серков В.А., Смирнов А.А., Бакулова И.В. и др. Возделывание однодомной конопли посевной средне-русского экотипа: практические рекомендации. Пенза, 2018. 37 с.
8. E-mail: info@uzcanna.com.

УДК 635.64.631.544

КОКТЕЙЛЬНЫЕ ТОМАТЫ

Ким Вероника Владимирована - PhD с.-х.н.

НИИ овоще-бахчевых культур и картофеля

Аннотация: В статье проводятся сведения о результатах испытании 6 сортообразцов томатов коктейльных типов селекции Научно-исследовательского института овоще-бахчевых культур и картофеля в тепличных хозяйствах Ташкентской области. Сортообразцы оценивались по урожайности, по средней массе плодов, биохимическому составу плодов, транспортабельности, устойчивости к болезням.

Ключевые слова: сорта и гибриды, коктейльные томаты, урожайность, транспортабельность, устойчивость к болезням.

Введение

Томат это одна из самых популярных овощных культур Узбекистана выращиваемых в защищенном грунте, которая занимает 50-55% от всей возделываемой площади. Наряду с крупноплодными томатами в последние годы у нас в Республике очень востребованы мелкоплодные томаты черри и среднеплодные томаты коктейльного типа. Плоды томата коктейльного типа отличаются привлекательным товарным видом, имеют высокую пищевую ценность, содержат витамины, органические кислоты, минеральные соли.

Создание коктейльных типов сортов и гибридов томатов - это новое направление в селекции тепличных томатов, отличаются от других видов и сортов своими размерами и окраской плодов. Плоды сохраняются на кистях долгое время. Они небольшие, массой всего лишь 40-60 г. [6].

В настоящее время у нас в Республике пока не районирован ни один коктейльный тип тепличного томата. В связи, с чем селекция по созданию местных коктейльных сортообразцов тепличного томата будет своевременным и весьма актуальным.

В последние годы сотрудниками лаборатории овощеводства защищенного грунта ведется работа по селекции томата типа черри созданы и районированы сорта, черри Марварид (2014), черри F₁ Умид (2019), F₁ Янтарный (2020), а также ведется работа по созданию коктейльных типов томата на основе линии от межвидовых скрещиваний [2,3,4].

Результаты исследований

В опытах 2018-2019 годах проводимых в весенних пленочных теплицах были высажены нижеследующие гибридные комбинации типа коктейль

полученные в предыдущие годы в сравнении с стандартом черри Марварид; F₁ Л-19-11х Марварид; F₁ Л-20-06х Марварид; F₁ Л-20-08 х Марварид; F₁Л-20-06 х Л-20-08; F₁ Л-19-11 х Л-20-08.

Учетная площадь деланки 8 м², повторность 3-х кратная, схема посадки 120+80 х 40 см, культура велась в один стебель. Рассада томата готовилась в

2 пленочных теплицах.

Высаживалась на постоянное место 55 дневной рассадой [1].

Проведены фенологические наблюдения, биометрические измерения на 90ый, 120ый, 150ый день от массовых всходов (табл.1).

Как видно из таблицы 1 появление массовых всходов у всех сортообразцов наступила на 7-8 день, такая же закономерность отмечена при появлении 1^{-го} и 5^{-го} настоящего листа соответственно на 11-12 день и 34-36 день.

Отмеченная закономерность подтверждается и датах завязывания 1^{-ой}, 2^{-ой} и 3^{-ей} кисти.

При равных условиях микроклимата почвенных данных в период изучения сортообразцов на 90ый, 120ый, 150ый, день от массовых всходов наибольшую высоту главного стебля была отмечена у F₁ Л-20-06 х Марварид (115, 208 и 235 см), F₁ Л-20-08 х Марварид (110, 201 и 230 см), наименьшая отмечена у F₁ Л-19-11 х Марварид (105, 182 и 205 см), у остальные сортообразцов высота главного стебля была промежуточной.

Таблица 1. Прохождение фенофаз у сортообразцов томата в весеннем обороте

№	Сортообразцы	Появление массовых всходов дней	Количество дней до				
			Появление листьев		Завязывание кистей		
			1 ^{-го}	5 ^{-го}	1 ^{-ой}	2 ^{-ой}	3 ^{-ей}
St	Черри Марварид	8	12	36	54	68	76
1	F ₁ Л-19-11 х Марварид	7	12	35	53	66	75
2	F ₁ Л-20-06 х Марварид	7	12	35	53	66	74
3	F ₁ Л-20-08 х Марварид	7	11	35	53	66	74
4	F ₁ Марварид х Л-20-08	7	11	35	53	66	75
5	F ₁ Л-20-06 х Л-20-08	7	11	34	52	65	74
6	F ₁ Л-19-11 х Л-20-08	7	11	34	52	65	74

Другим важным показателем характеризующим перспективность и пригодность сорта, гибрида является его облиственность т.е. количество листьев на растении (таблица 2).

Таблица 2. Количество листьев у сортообразцов томата коктейльного типа в весеннем обороте

№	Сортообразцы	Количество листьев на день; штук		
		90-ый	120-ый	150-ый
St	Черри Марварид	18	31	39
1	F ₁ Л-19-11 х Марварид	21	37	48
2	F ₁ Л-20-06 х Марварид	23	39	49
3	F ₁ Л-20-08 х Марварид	22	40	48
4	F ₁ Марварид х Л-20-08	21	39	42
5	F ₁ Л-20-06 х Л-20-08	20	38	42
6	F ₁ Л-19-11 х Л-20-08	21	36	41

Хочется отметить, что наличие большего количества листьев у сортообразцов томата является положительным признаком в селекции доказано, что большое количество листьев растений способствует улучшению углеродного питания и фотосинтеза. В конечном результате, способствует усиленному процессу цветения, плодообразованию повышает продуктивность и выход качественный продукции.

В наших опытах, растения томата в конце вегетации достигали высоту свыше 3 метров, образуя при этом громадный листовой аппарат.

Одним из важных показателей перспективности любого сортообразца томата является его продуктивность и качество (рис. 1).

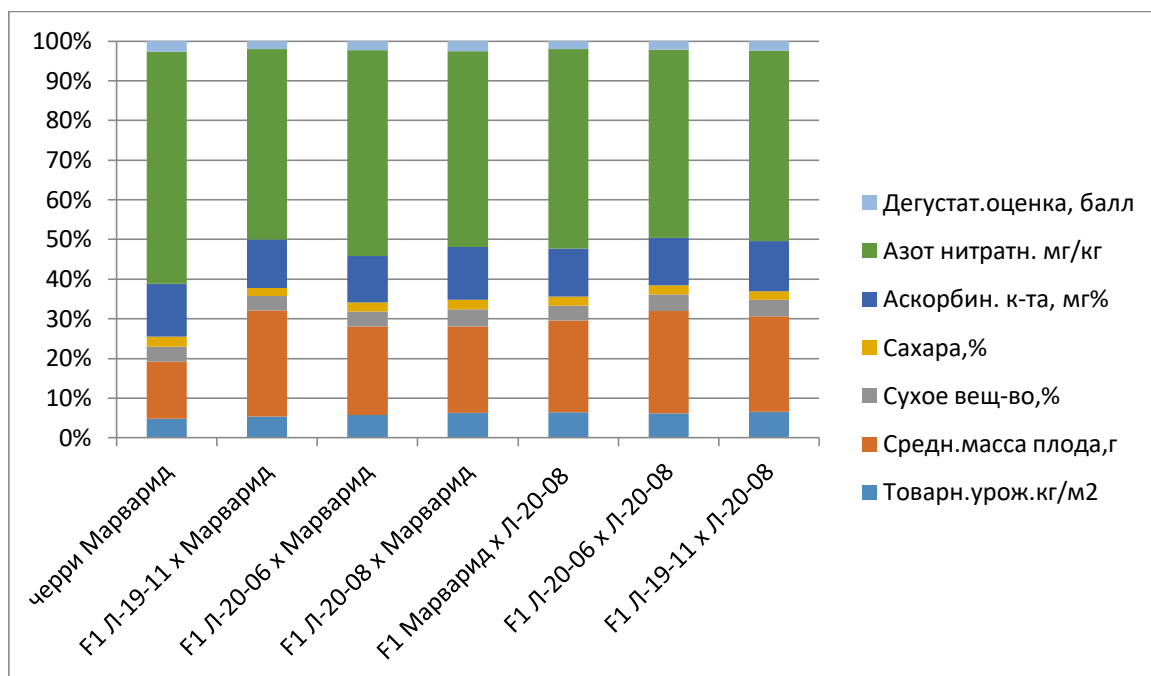

Рис. 1 Урожай и его качество у сортообразцов томата коктейльного типа в весеннем обороте (2018-2020 г.г.).

Как видно из диаграммы 1 по урожайности, по выходу товарной продукции, выделились следующие сортообразцы: Марварид x F₁ Л-20-08 -12,5 кг/м², F₁ Л-19-11 x Л-20-08-12,0 кг/м², F₁ Л-20-06 x Л-20-08-11,7 кг/м², F₁ Л-20-06 x Марварид -11,2 кг/м², наименьший урожай был отмечен у F₁ Л-19-11 x Марварид -10,5 кг/м², у стандарта черри Марварид -9,1 кг/м². Так, как все изучаемые сортообразцы относятся к группе среднеплодных средняя масса плода у всех изучаемых сортообразцов составила от 38-53 г, при этом выход товарный продукции у всех изучаемых образцов составила 98%. Наименьшая средняя разница составила НСР₀₅- 1,6

Однако, по биохимическому составу, по содержанию общего сахара, аскорбиновой кислоты, а также по накоплению нитратного азота выделился стандарт черри Марварид соответственно 4,9%, 24,8 мг% и 110 мг/кг и не превышало ПДК (150 мг/кг на 1 кг свежих плодов томата [5]).

У сортообразцов коктейльного типа содержание сухого вещества было на уровне 7,2-7,9%, сахаров от 3,9-4,5%, аскорбиновой кислоты 22,6-24 мг%, азота нитратного от 88,0-100 мг/кг свежих плодов томата.

Дегустационная оценка у всех изучаемых сортообразцов составила от 4,0-5,0 баллов.

Выводы

В результате исследования впервые в Узбекистане в области защищенного грунта будут созданы серии сортов и гибридов томата коктейльного типа с массой 40-60 г с различной окраской плодов: красных, желтых, оранжевых,

розовых, коричневых (шоколадных) и полосатых, а также формой плода – округлых, удлинённых, грушевидных, сливовидных, пальцевидных с высокими вкусовыми и товарными качествами.

Производственные и экологические испытания перспективных коктейльных типов томата 3-х образцов: F₁ Марварид х Л-20-08, F₁ Л-19-11 х Л-20-08, F₁ Л-20-06 х Л-20-08 в сравнении со стандартом черри Марварид оказались по всем параметрам (урожайность, по вкусовым качествам по биохимическому составу плодов, по внешнему виду, устойчивость к болезням) весьма перспективными, что подтверждается производственными испытаниями, проведенными в фермерском хозяйстве «Э.Мухаммад» Ташкентской области.

Список использованных литературы

1. Бакураc Н.С., Камбаров Р.К. Выращивание рассады и овощей в пленочных теплицах. Ташкент, Фан. 1979 г.
2. Лян Е.Е., Ким В.В. Коктейльные типы- новое направление в селекции тепличных томатов Узбекистана. Материалы V Международной научно-практической конференции, посвященной 45-летию создания опытной станции «Маяк» института овощеводства и бахчеводства НААН, Украина. Том 2. С 246-250.
3. Лян Е.Е. Cultivation of tomatoes in greenhouses weth Double- coated film in Uzbekistan EPRA international Journal of Research Devebopment vol 4. July, 2019 p 138-140.
4. Лян Е.Е. Оценка качества коктейльных типов томатов защищенного грунта Узбекистана. Пища, экология, качество, 2019. Барнаул. С. 441-442.
5. Нуритдинов А.И. и др. Качество овощей и интенсификация сельского хозяйственного производства, Ташкент, 1988 г.
6. Терешонкова Т.В., Горшкова Н.С., Игнатова С.И. Селекция гибридов F₁ томата типа черри и коктейль с использованием линий от межвидовых скрещиваний. Современное состояние и перспективы развития селекции и семеноводства овощных культур. Москва РАСХН, 2005, т.1, с.198.

ISLOMDA BOG‘IYLIK MAVZUSI

Karshiboyev Shaxzod Xamza o‘g‘li
Guliston davlat universiteti
“ijtimoiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
kshaxzod525@gmail.com
+998944292397

Annotatsiya: Davlat rahbarining o‘rni hoh monarxiya, hoh respublika shaklidagi mamlakat bo‘lsin katta ahamiyatga ega. Rahbarning faoliyatiga nisbatan uning qo‘l ostidagi fuqaro va ushbu mamlakat hududida istiqomat qiluvchi aholi orasida insonga berilgan aql hamda tanlov huquqiga asosan tanqidiymi, maqtovlimi yoki mo‘‘tadil qarashlarga bo‘linadi. Bu qadimdan bo‘lgan va hozirga qadar shundayligicha qolgan.

Kalit so‘zlar: bag‘a, xorijiyalar, mu‘tazilalar, al-amru bi-l-ma‘ruf va-n-nahiy ani-l-munkar.

Jamiyatda mavjud har nuqtai nazarlar qatorida din ham, rahbarga bo‘lgan o‘z qarashiga ega bo‘lish haqqi bor. Mavzu kengqamrovli bo‘lganligi va uning atrofida e‘tiborsiz aytilgan har qanday fikr va chaqiriqlar nafaqat tor doiradagi shaxslar, balki butun boshlik jamiyat orasidagi ko‘ngilsiz oqibatlar ni keltirib chiqarishi shubhasiz. Shu nuqtai nazardan uni ochib berishga ko‘proq to‘xtalish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Payg‘ambar Muhammad davrida imomga (rahbar) qarshi chiqish masalasi asl aqidaviy mavzular qatoriga kirmagan bo‘lsa ham, vaqt o‘tishi bilan (tobiinlar davri) e‘tiqodiy muammolar darajasiga ko‘tarildi. Bunga sabab, rahbarga qarshi chiqish natijasida ko‘plab aybsiz insonlarning asossiz qonlari to‘kila boshlanganligida ko‘rish mumkin¹.

Rahbarga qarshi chiqish ixtilofini xorijiyalar boshlab berishgan bo‘lib, bu ularning zarur aqidaviy qarashlaridan biri sanaladi². Xorijiyalarning fikrlariga ko‘ra, rahbar kishi ularning ko‘rsatmalariga (o‘zlari ishlab chiqqan) asosan insonlar orasidagi nohaqlikka adolat bilan kurash ishini olib borgan shaxs hisoblanadi. Ular bunday imomga qarshi chiqqanlarga nisbatan kurash olib borganlar. Agar ushbu rahbar, tanlab berilgan yo‘lga xilof qilib adolatdan chekinsa, uning o‘zini amalidan ag‘darish yoki o‘ldirish xorijiyalarning e‘tiqodlaridan bo‘lgan.

¹ Bardakorlu A., Uzel A. Hanefi mezhebi // Turkiye Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi. – Istanbul: 1997. – T. 16. – B. 1-27.

² Oqilov S. Abul Mu‘in an-Nasafiy ilmiy merosi va moturidiya ta‘limoti / Monografiya. – T.: Nur poligraf, 2008.

Tabbiyki, xoriyylar hukumatdagi siyosiy maqsadlariga etishish uchun o`zlari talab qilayotgan vositalarda ham bo`linib ketganlar. G`oyaviy bo`linish ular o`rtasidagi kuchli ixtilofga sabab bo`lgan. Bu g`oyaviy-siyosiy ixtilof bo`lishiga qaramay, u dindagi aqidaviy kelishmovchilik ham hisoblanadi. Natijada, ular siyosat bilan dinni qorishtirib, hukm va e`tiqodni aralashtirib tashladilar³.

Mu`tazilalar bu borada xoriyylardan uzoqqa bormadilar. Ularning etiqodiy tamoyillarining 5-si “al-amru bi-l-ma`ruf va-n-nahiy ani-l-munkar” bo`lib, musulmonlar rahbari adolat sifatiga ega bo`lishligi shart, aks holda xokimyatdan chetlatish maqsadida unga qarishi chiqish lozim deb bilishadi.

“Ahlu-s-sunna va-l-jamoa” olimlari orasida bu masala borasida birinchilardan so`z ochgan Abu Hanifa bo`ldi. U o`zining “al-Fiqh al-absat” asarida o`z shogirdiga (Abu Mute` al-Balxiy) nasixat qila turib: “Isyonkorlarga qarshi kofirliklari uchun emas, balki isyonkorliklari uchun jang qilganlar. Sen odil toifa va sitamkor hukmdor bilan birga bo`lasan. Isyonkorlar bilan birga bo`lma” deydi. Jumladagi isyonkor iborasini Abu Hanifa بغي (bag`a) so`zi bilan ifodalagan. “Bag`a” iborasi tajovuz qilish, zulm qilish va qonunga hamda imomga qarshi chiqish kabi ma`nolarga ega. Shu ma`nolarni inobatga olib Abu Hanifa risolasida keltirilgan jumlasiga Qur`ondan: “Agar mo`minlardan ikki toifa o`zaro urushib qolsalar, darhol ular o`rtasini isloh etingiz! Bas, agar ulardan biri, ikkinchisining ustiga tajovuzkorlik qilsa, bas, to (tajovuzkor toifa) Allohning amriga qaytgunicha, sizlar tajovuz qilgan (toifa) bilan urushingiz!” (Hujurot, 9) oyatini dalil tariqasida keltiradi. Shuningdek imom jumlasidagi rahbarni adolatli deb emas, balki sitamkor bo`lsa ham deb keltirgan. Bu esa xoriyiy va mu`tazilalarga qarama-qarshi fikr. Abdurahmon ibn Nosir ibn al-Barrok, at-Tahoviy jumlasidagi iboralarga birma-bir to`xtab: “... deb bilamiz”, deganda “ahlu-s-sunna va-l-jamoa” nazarda tutilgan. “Qarshi chiqish”, ya`ni qilich va jang bilan qarshi chiqish demak. “Imomlarimiz va ish boshlarimiz”, bu - musulmonlarning rahbarlari va boshliqlari. “Agar zulm qilsalar ham”, ya`ni rahbarlar xalqqa zulm qilsa ham, ularning zulmiga sabr qilish va ular bilan chiroyli munosabatda bo`lish vojibdir. “Ularni duoi bad qilmaymiz”, ya`ni ularga yaxshilik tilab duo qilamiz, demakdir. “Ularga itoat qilishni Alloh taologa itoat qilishdek farz deb bilamiz” jumlasining ma`nosi shuki, rahbarlar yaxshi ishlarga buyurganda, ularni bajarish vojib. Chunki bu ham Allohga itoat qilishning bir ko`rinishidir” deydi⁴.

O`z fikrlarini davom ettirib al-Barrok: “Bu ahlu-s-sunnaning eng katta asosiy qoidalaridan biridir. Bu aqida boshliqlariga nasihat, ularga nisbatan muhabbat, ularning haqqiga ofiyat, yaxshilik va to`g`rilikni tilab duo qilish va xalqning huquqiga

³ Kavakci Yusuf Ziya. XII ve XIII asirlarda Karahaniylar davrinde Mavara` al-Nahr Islam Nukukcilari. – Ankara: 1976. - 322 b.

⁴ Bag`dodiy Abu Mansur ibn Zohir. Kitobu al-farq bayna-l-firaq / Muhammad Badr nashrga tayyorlagan. - Qohira: 1328/1910. – 452 b.

rioya qilishda Allohdan ularga tavfiq so`rash demakdir. Shuningdek, bu aqidada ummat uchun mukammal nasihat ham bor. U ham bo`lsa, boshliqlarga zulm yoki ma`siyat tufayli qilich ko`tarib qarshi chiqmaslikdir. Mu`taziliylar esa bu qoidada ahlu-s-sunnaga xilofdirlar. Mu`taziliylarning “yaxshilikka buyurish va yomonlikdan qaytarish” nomli asosiy qoidasi bor. Bu qoidaga ko`ra, mu`taziliylar zolim boshliqlarga qarshi chiqishni vojib sanashadi va buni amri ma`ruf va nahy munkarning bir ko`rinishi, deb izohlashadi. Aslida esa bu aqida Rasulullohdan rivoyat qilingan sahih dalillarga va ahlu-s-sunnaning e`tiqodiga xilofdir” deydi⁵.

Al-Barrok risoladagi bu jumalarning sharhini hozirgi kunga bog`lab: “Bugunda dunyoviy islohotlarni amalga oshirish shiori ostida rahbarlar bilan hokimiyat talashish maqsadida davlat boshiga qarshi chiqish ko`p kuzatilmoqda. Buning natijasida insonlar doimiy mashaqqat va yomon turmush sharoitida yashashga majbur bo`lishmoqda, nohaq qonlar to`kilmoqda, obro`-e`tibor tushmoqda, mol-mulklar isrof bo`lib, buzg`unchiliklar keng avj olmoqda. Xususan, buyruqqa bo`ysinmaslik holatlari kuzatilganda, musibat doirasi yanada kengaymoqda, jinoyatchilarga jinoyatni amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratilmoqda” deydi.

Doktor Solih ibn Favzan at-Tahoviyning jumalalarini sharh qilib avvalroq keltirilgan olimlar fikrlarini tasdiqlab boshqa nuqtaga urg`u berar ekan: “Boshliqlar garchi fosiq bo`lishsa ham, ularga qarshi chiqmaslik lozim. Chunki unga bay`at berilgan va hokimiyat qo`liga topshirilgan. Boshliqlarga ularning fosiqligi sababli qarshi chiqish katta musibat va buzg`unchilik bo`lib, odamlarning tafriqaga ajralishiga, fikrlarning bir-biriga to`g`ri kelmay qolishiga, tinchlikning yo`qolishiga sabab bo`ladi” deb Payg`ambardan kelgan: “Tinglanglar va itoat qilinglar. Faqat ochiq-oydin kufri ko`rsangiz va bunga aniq hujjat bo`lsagina (itaot qilmasliklaringiz mumkin)” (Buxoriy, 7056) hadisni dalil qilib keltiradi. O`z fikrlarini davom ettirar ekan doktor Solih ibn Favzan bahslarga sabab bo`lgan olim Ibn Taymiyaning: “Qaysi qavm o`z rahbariga qarshi chiqsa, shubhasiz, unga qarshi chiqilgandan keyingi holati bosh ko`tarishidan oldingi vazitidan yomonroq bo`ladi” degan so`zlarini keltiradi⁶.

Risolada kelgan “agar zulm qilsalar ham” degan iboralarni sharhlab doktor Solih ibn Favzan: “Agar rahbarlar xalqning molini olish, belga urish yoki musulmonni o`ldirish kabi ishlar bilan zulm qilsalar ham ularga qarshi chiqish joiz emas. Chunki Rasulullohdan: “Molingni olsa ham, belingga ursa ham, eshitgin va itoat et” (Muslim, 4785) degan hadis kelgan. Ularning zulmiga sabr qilish qarshi chiqishdan afzalroqdir. Chunki boshliqlarga qarshi chiqishning zarari ko`pdir. Ahlu-s-sunna bu ikki zararli ishning kattasini kichigi bilan daf qilish qoidasi asosidan kelib chiqqan” deydi⁷.

⁵ Bursaviy Muhammad Zohid Kutku ibn Ibrohim. Ahli sunna va al-jamo`a Aqoidi / tarj. M. Kenjabek. – T.: Sharq, 1998. – 144 b.

⁶ Mansurov A. Aqid matnlari. – T.: “Toshkent islom universiteti” nashriyat matbaa birlashmasi, 2006. – 56 b.

⁷ Imomi Tahoviy. Aqid / Abdulaziz Mansur tarjimasi. - T.: Meros, 1992. – 56 b.

Doktor Solih ibn Favzan “ularni duoi bad qilmaymiz” degan jumlagga izoh berib: “Rahbarlarni duoi bad qilish joiz emas. Chunki duoi bad ma’naviy qarshi chiqish demakdir. Ularni duoi bad qilish qilich bilan qarshi chiqishga barobardir. Ba’zi insonlar boshliqlarni duoi bad qilganida “bu Alloh yo`lida g`azab va g`ayrat qilish”, deb o`zlarini oqlashag harakat qilishadi. Aslida esa, bu noo`rin g`azab qilish sanaladi. Chunki bu tarzda g`azab qilish buzg`unchiliklarga sabab bo`ladi. Imom Ahmad “mihna” fitnasida qattiq azaoblangan. Lekin rahbarlarni duoi bad qilgani yoki ular haqida nojo`ya so`zlar aytgani haqida hech bir xabar yo`q. Balki Imom sabr qildi va natijada yaxshi oqibatga erishdi. Bu ahlu-s-sunaning mazhabidir. Ba`zilar juma xutbalarida voliylarga atab xutba o`qishni inkor qilishadi va buni tilyog`lamalik, munofiqlik va laganbardorlik deb bilishadi. Aksincha rahbarlarning haqiga yaxshi duo qilish sunnatdir” deydi.

Yuqorida keltirilgan zamonaviy olimlarning qarashlarini uzviy davomi sifatida doktor Solih ibn Abudlaziz Ol ash-Shayx davom ettirib at-Tahoviyning risolasidagi rahbarlar haqidagi jumlaning o`zidan oldin sharhlargan ulamolar fikrlariga qo`shilgan holda batafsil ravishda 8 ta masalaga bo`lib chiqib izohlagan. Xusasan, olim birinchi masalada “imom” va “ishboshi” so`zlarining Qur`on va sunnatdan dalillar keltirib, ularni bu manbalarda qo`llanilishi hamda iboralarga xos bo`lgan sifatlarni tariflaydi.

Ikkinchi masalada, rahbarda mujassam bo`lishi lozim ikki shartni: birinchisi, omma insonlarning diniy va dunyoviy ishlarini boshqarishda, ularni birlashtirib, dushmanlardan himoya qilishda chiroyli yo`l tutmog`i kerakligi va ikkinchisi, o`ziga munosib bo`lgan darajada shar`iy hukmlarni bilishligi hamda fiqh kitoblaridagi barcha mavzularni o`zlashtirish shart emasligini bayon qilib beradi.

Uchinchi masalada, rahbarlar va mansabdor shaxslarga qarshi chiqishni joiz sanaydigan insonlar xorijiyalar va mu`tazilalar kabi islom ummatidan bo`lgan, lekin adashgan oqimlarning yo`lini tutgan bo`ladi deb baho beradi.

To`rtinchi masalada, “at-Tahoviy keltirgan bu jumlar Qur`on va sunna dalolat qilgan asosiy aqida sanaladi” deb, qator oyat va hadislarni keltirib o`tadi.

Beshinchi masalada, rahbarga qarshi chiqish turlarini sanab o`tib: birinchisi e`tiqodiy, ya`ni bay`at qilmaslik, unga qarshi chiqish vojib, deb bilish yoki unga qarshi chiqishga imkoniyat yaratish va xayrxohlik bildirish bo`lsa, ikkinchisi amaliy – bu odamlarni qurol bilan boshliqqa qarshi chiqishi, ishboshini bo`shatish va o`zgartirish maqsadida bir joyga yig`ilishi yoki uni o`ldirish uchun fitna qo`zg`atishi kabi holatlarni keltiradi.

Oltinchi masalada, rahbarlarga qarshi chiqishning bir nechta sabablari mavjudligini ko`rsatib ularga, bosh ko`targanni o`zining ta`vili va ijtihodi borligi bo`lsa, yana biri kishi o`zida, shahrida yoki jamiyatda dini yoki dunyosi uchun ko`ngilsiz va nojo`ya bo`lgan ishlarni ko`rishida deb aytib o`tadi.

Yettinchi masalada, rahbarlarga itoat Alloh va Uning Rasuliga itoat demakligini ko`rsatib turib ularning boshqaruvdagi tasarruflari bir necha ko`rinishda bo`lishligini: birinchisi, rahbarlar gohida Allohga itoat qilishga buyuradilar va bunda ularga itoat qilish lozim; ikkinchisi, rahbarlar o`z ijtihodlari (ularga berilgan huquqqa asosan qonunlar) bilan davlat hamda jamiyatni boshqarishda kerak bo`lgan buyruqlarni beradilar va bunda ham itoat qilish kerak; uchinchi rahbarlar ba`zida Allohga osiy bo`lishga va gunoh ishlarga buyurishlari mumkin va bunday holatda unga qarshi chiqmasdan, buyurilgan gunoh ishni bajarishdan bosh tortish mumkinligi borasidagi qarashlarga to`xtaladi.

Sakkizinchi masalada, “garchi zulm qilsalar ham”, degan jumlagacha izoh berib, rahbarga itoat qilishda uning odil, taqvodor yoki shariat ilmlarining barcha sohalarini to`liq egallagan olim bo`lishi shart emasligi, balki, zolim bo`lsa ham, unga itoat etish vojibligi, boshliqlarni din ishlarida zulm qilishi va dunyo ishlarida zulm qilishi mumkinligini ta`kidlab o`tadi.

Doktor Solih ibn Abudlaziz Ol ash-Shayx yuqorida keltirilgan sharhlarda izohi berilmagan, at-Tahoviyning “Ularga itoat qilishdan qo`lni tortib olmaymiz” degan jumlasiga: “Imom at-Tahoviy bu so`zlar orqali ahlu-s-sunnaning rahbarga itoat etishdan bosh tortmasligini anglatmoqda. Imom at-Tahoviy matnda “qo`l” so`zini ishlatgan. Chunki qo`l bay`at uchun kerak bo`ladigan asosiy vositadir. Zero, bay`at bir-birining qo`llarini ushlab orqali amalga oshiriladi. Bu saylash huquqiga ega bo`lgan shaxslarning qo`lni-qo`lga berib bay`at qilishini anglatadi. Insonlarning bir-biriga bay`at berishi ahlu hil va aqd (saylov huquqiga ega shaxs)larning o`zaro bay`at qilishlari yoki ba`zi mo`minlarning rahbarga bay`at qilishlari bilan amalga oshadi. Qo`l bilan bay`at berilgandan so`ng ahddan qaytilmaydi. Chunki ahddan qaytish xorijiyatlarning alomati” deb ta`riflaydi.

Shuningdek doktor Ol ash-Shayx “Ularning haqlariga salohiyat va avf so`rab duo qilamiz” jumlasini: “Salafu-s-solihlar va islom dinining ulug` imomlari aqidasi ko`ra, biz, ya`ni “ahlu-s-sunna va-l-jamo`a” a`zolari rahbarlarni duoi bad qilmaymiz, shu bilan birga jim ham turmaymiz, balki ularning haqqiga salohiyat va avf tilab duo qilamiz. Shubhasiz, rahbarga salohiyat tilab duo qilish ummat uchun duo qilish demakdir. Chunki rahbar yaxshi bo`lsa, xalq ham yaxshi bo`ladi. Avf – bu Allohdan rahbarni musibat va sinovlardan hamda xalqni boshqarishda xatoga yo`l qo`yishidan saqlashini so`rashdir” deb sharhlaydi.

Bu mavzuga xulosa yasalar ekan, xozirgi kunda umumjahon globalizatsiya davrida, dunyoning turli burchaklarida davlat rahbarlariga qarshi chiqish natijasida nohaq qonlarni to`kilishi, shaharlarning qulashi, gullab-yashnash, iqtisod va rivojlanishning to`xtab, o`n yillarga ortda qolayotgan bir davrda mavjud tinchlikni saqlab qolib uni qadrlash qahramonlikka teng bo`lib qolmoqda. Albatta, tinchlik holatini jamiyatda saqlab qolib, uning qadriga etishda, musulmonlar rahbarlariga qanday

munosabatda bo`lishlikni at-Tahoviy risolasida kelgan jumalardan o`rganib, hayotga tatbiq qilish uncha ham katta mehnat talab qilmaydi.

Adabiyotlar ro`xati:

Asosiy adabiyotlar:

1. Oqilov S. Kalom ilmi. O`quv qo`llanma. –Toshkent: TIU nashriyoti, 2011. – 160 b.
2. Sunniylik ta`limoti. O`quv qo`llanma. (hammualliflikda: S.Oqilov, S.Primov, A.G`iyosov). – Toshkent: TIU nashriyoti, 2012. – 123 b.

Qo`shimcha:

3. Oqilov S. Abul Mu`in an-Nasafiy ilmiy merosi va moturidiya ta`limoti / Monografiya. – T.: Nur poligraf, 2008. – 190 b.
4. Mansurov A. Aqoid matnlari. – T.: “Toshkent islom universiteti” nashriyot matbaa birlashmasi, 2006. – 56 b.
5. Ziyodov Sh. Abu Mansur al-Moturidiy // Al-Moturidiy ta`limoti va uning X-XIII asrlarda Movarounnahr madaniyatida tutgan o`rni: Leksiyalar to`plami. – T.: O`zFA ShI, 1999. – B. 56-60.
6. Imomi Tahoviy. Aqoid / Abdulaziz Mansur tarjimasi. - T.: Meros, 1992. – 56 b.
7. Al-Moturidiy ta`limoti va uning X-XII asrlarda Movarounnahr madaniyatida tutgan o`rni. Leksiyalar to`plami / Mas`ul muharrir: M. Xayrullaev. - T.: 1999. – 106 b.
8. Oqilov S. Abul Mu`in an-Nasafiy moturidiya ta`limotining davomchisi // TIU ilmiy tahliliy axboroti. – 2004. - № 1. – B. 13-19.
9. Mo`minov A. Hanafiy ulamolarning Markaziy Movarounnahr shaharlari hayotida tutgan o`rni va roli: Tar. fan. dok. dis... avtoref. - T.: TIU, 2003. – 46 b.
10. Muminov A. Razrabotka polojeniy xanafitskogo mazxaba v Maverannaxre // Kratkoe soderjanie dokladov Lavrovskix (Sredneaziatsko-kavkazskix) chteniy. - Sankt-Peterburg: 1992. - B. 87-88.
11. Petrushevskiy I. P. Islam v Irane v VIII-XB vekax. - L.: Izdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1966. – 400 b.
12. Abul Mu`in an-Nasafiy. Bahrul kalom. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 2005. – 213 b.
13. Abu Azba Hasan ibn Abdulmuhsin. Ar-Ravdatu-l-bahiya fima bayna-l-ashaira va-l-moturidiya / Ali Farid Dahruj nashrga tayyorlagan. - Bayrut: Dor sabiyli-l-irshod, 1996. – 204 b.
14. Allard M. Le problème des attributs divins dans la doctrine d'al-Ar'aro et de ses premiers grands disciples. – Beyrut: 1965. – 632 b.

15. Ash'ariy Abu Hasan Ali ibn Ismoil. Al-ibona an usul ad-diyana / F. Mahmud nashrga tayyorlagan. - Qohira: 1977. – 362 b.
16. Ahmad ibn Abdilloh ibn Doxil al-Lohibiy al-Hazbiy. Al-Moturidiya: dirosatan va taqvkman. - Ar-Riyod: Doru-l-Asima, 1413. – 576 b.
17. Bag`dodiy Abu Mansur ibn Zohir. Kitobu al-farq bayna-l-firaq / Muhammad Badr nashrga tayyorlagan. - Qohira: 1328/1910. – 452 b.
18. Bursaviy Muhammad Zohid Kutku ibn Ibrohim. Ahli sunna va al-jamo`a Aqoidi / tarj. M. Kenjabek. – T.: Sharq, 1998. – 144 b.
19. Baxadirov R. Iz istorii klassifikasii nauk na srednevekovom musulmanskom Vostoke. - T.: Akademiya, 2000. – 241 b.
20. Bardakorlu A., Uzel A. Hanefi mezhebi // Turkie Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi. – Istanbul: 1997. – T. 16. – B. 1-27.
21. Brunschvig R. Devoir et pouvoir, histoire d'un probleme de theologie musulmane. – T. I. – Paris: 1976. – 279 b.
22. Kavakci Yusuf Ziya. XII ve XIII asirlarda Karahaniylar davrinde Mavara' al-Nahr Islam Nukukcilari. – Ankara: 1976. -322 b.
23. Madelung W. The Spread of Mvturidism and the Turks // Actas IV congresso de Estudos Arabes Islvmicos. coimbra-Lisboa. 1 a 8 de Setembro de 1968. – Leiden: Brill, 1971. – B. 109-168.
24. Moturidiy Abu Mansur. Kitob at-tavhid / Fathulloh Xulayf nashrga tayyorlagan. – Istanbul: al-Maktaba al-islomiya, 1979. – 408 b.
25. Nasafiy Abul Mu'in Maymun ibn Muhammad. Tabsirat al-adilla fi usul ad-din. 2 jildli. K. Saloma nashrga tayyorlagan. – Damashq: 1990-1993. -1011 b.

HEPATITIS

Asranov Sardor Azimjonovich

Andijon Davlat tibbiyot Instituti patologik anatomiya

va sud tibbiyoti kafedrasi o`qituvchisi

Annotation: Hepatitis, an inflammation of the liver, affects millions globally and presents significant public health challenges. This article explores the various types of hepatitis, their causes, symptoms, and global impact. It also reviews the existing literature, analyzes methods of diagnosis and treatment, and discusses strategies for prevention and management.

Keywords: Hepatitis, liver inflammation, viral hepatitis, liver disease, public health, prevention, treatment.

Hepatitis is a medical condition characterized by inflammation of the liver. It can be caused by a variety of factors, including viral infections, excessive alcohol consumption, autoimmune conditions, and certain medications. The condition is broadly classified into viral hepatitis (types A, B, C, D, and E) and non-viral hepatitis. Hepatitis poses a major global health burden, with millions of new cases diagnosed each year and significant morbidity and mortality associated with chronic forms.

This study synthesizes findings from peer-reviewed articles, clinical trials, and global health reports to provide a comprehensive overview of hepatitis. Key data were extracted from resources such as the World Health Organization (WHO), Centers for Disease Control and Prevention (CDC), and various academic journals. Epidemiological trends, diagnostic methods, and treatment protocols were analyzed to identify current gaps and areas requiring attention.

Hepatitis is the inflammation of the liver, often caused by viral infections or toxins, including alcohol, medications, and harmful substances. The main types of hepatitis are:

Viral Hepatitis

- Hepatitis A: Usually transmitted through contaminated food or water. It often resolves on its own and does not become chronic.

- Hepatitis B: Transmitted through blood, sexual contact, or from mother to child. It has a risk of becoming chronic.

- Hepatitis C: Primarily spread through blood. It often becomes chronic and can lead to liver cirrhosis or liver cancer.

- Hepatitis D: Requires the presence of the Hepatitis B virus. It typically worsens the effects of Hepatitis B.

- Hepatitis E: Spread through contaminated water and usually resolves on its own, but can be dangerous for pregnant women.

Alcohol-related Hepatitis

Chronic alcohol abuse can lead to liver inflammation and damage.

Drug- and Toxin-induced Hepatitis

Certain medications and chemicals can harm the liver and cause inflammation.

Autoimmune Hepatitis

The immune system attacks the liver, causing inflammation.

Symptoms of Hepatitis:

Fever

A persistent increase in body temperature, often accompanied by chills or sweating.

Fatigue

A feeling of extreme tiredness and lack of energy, which may interfere with daily activities.

Nausea and Vomiting

Sensations of discomfort in the stomach, often leading to the urge to vomit.

Pain in the Upper Right Abdomen

Discomfort or tenderness in the area where the liver is located, just below the right rib cage.

Yellowing of the Skin and Eyes (Jaundice)

A yellow tint to the skin and whites of the eyes caused by a buildup of bilirubin due to impaired liver function.

Dark-colored Urine

Urine may appear brownish or tea-colored due to increased levels of bilirubin in the blood.

Treatment of Hepatitis:

Treatment strategies for hepatitis vary based on its type and underlying cause:

Antiviral Medications for Viral Hepatitis

- Hepatitis B: Antiviral drugs such as tenofovir or entecavir may help reduce the progression of the disease and prevent liver damage. Regular monitoring is essential.

- Hepatitis C: Direct-acting antivirals (DAAs), such as sofosbuvir or ledipasvir, are highly effective and can cure most cases of Hepatitis C within 8–12 weeks.

Symptomatic Treatment for Hepatitis A and E

- Rest and hydration are crucial to help the body recover.

- Pain relievers (like acetaminophen) may help alleviate symptoms, but liver-safe medications are essential.

- Nutritional support to maintain strength and energy levels.

Long-term Therapy for Hepatitis B and C

- Chronic Hepatitis B: In some cases, long-term antiviral therapy is required to manage the condition and reduce the risk of complications like liver cirrhosis or cancer.

- Chronic Hepatitis C: DAAs offer long-term solutions, and regular liver function tests are critical for monitoring recovery.

Avoidance of Alcohol and Toxins

- Complete abstinence from alcohol helps reduce liver stress and allows the liver to heal.

- Avoid medications or chemicals that may exacerbate liver damage unless prescribed and monitored by a doctor.

Other Treatments (as needed):

- Liver Transplant: For severe cases of liver failure caused by advanced hepatitis.

- Immune-suppressing medications: Used in autoimmune hepatitis to reduce immune system attacks on the liver.

Additional Recommendations:

- Regular medical checkups to monitor liver function.
- Vaccinations for Hepatitis A and B if not already immune.
- Healthy diet and lifestyle changes to support liver health.

Prevention:

- Vaccines (for Hepatitis A and B)
- Observing hygiene practices
- Practicing safe sex
- Moderate alcohol consumption

Despite advancements in diagnosis and treatment, hepatitis continues to pose significant public health challenges. The high prevalence of hepatitis B and C in resource-limited settings highlights the need for scalable interventions. Furthermore, the stigma associated with hepatitis often deters individuals from seeking timely diagnosis and treatment. Comprehensive strategies that integrate vaccination, public awareness campaigns, and accessible healthcare services are essential to combat the disease effectively.

Conclusions

Hepatitis remains a global health concern requiring coordinated efforts for effective management. Key recommendations include:

- Strengthening immunization programs for hepatitis A and B, especially in endemic regions.
- Expanding access to affordable diagnostics and antiviral therapies.
- Enhancing public awareness to reduce stigma and encourage early diagnosis.

- Promoting safe medical practices to prevent iatrogenic transmission.
- Investing in research to develop curative therapies for hepatitis B and other chronic forms of hepatitis.

References:

1. World Health Organization. (2023). *Hepatitis*. Retrieved from <https://www.who.int>
2. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2023). *Hepatitis: Key Facts and Information*. Retrieved from <https://www.cdc.gov/hepatitis>
3. Mayo Clinic Staff. (2023). *Hepatitis Overview*. Mayo Clinic. Retrieved from <https://www.mayoclinic.org>
4. Schiff, E. R., Maddrey, W. C., & Sorrell, M. F. (Eds.). (2017). *Diseases of the Liver and Biliary System*. Wiley-Blackwell.
5. Lok, A. S. F., & McMahon, B. J. (2021). *Chronic Hepatitis B: Update on Recommendations*. *Hepatology*, 67(3), 1560–1570.
6. Pawlotsky, J. M., Negro, F., & Aghemo, A. (2022). *Hepatitis C Management and Treatment Strategies*. *Journal of Hepatology*, 73(Suppl 1), 123–135.
7. Koff, R. S. (2019). *Autoimmune Hepatitis: Diagnosis and Treatment*. *Clinics in Liver Disease*, 15(2), 111–129.
8. Harrison, P. M. (2020). *Alcohol-related Hepatitis: Clinical Features and Treatment Options*. *Liver International*, 35(1), 28–39.
9. Liver Foundation. (2023). *Understanding Hepatitis and Liver Health*. Retrieved from <https://www.liverfoundation.org>
10. EASL Clinical Practice Guidelines. (2023). *Management of Hepatitis B and C Viruses*. *Journal of Hepatology*, 76(3), 102–121.

UDK.636.92

QUYONCHILIK FERMALARIDA VIRUSLI KASALLIKLARNING OLDINI OLISH

*Safarov Muradjon Mavlonovich
Akmalxonov Talat Shavkatovich
Kimsanboyev Nodir Butabek o'g'li
Toshkent davlat agrar universiteti
e-mail: muradjonsafvet@gmail.com*

*Prevention of viral diseases in rabbit farms
Safarov Muradjon Mavlonovich
Akmalxonov Talat Shavkatovich
Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan*

Аннотация. РХД, вызванный РХДВ и РХДВа, демонстрирует высокую заболеваемость (до 100%) и смертность (40-100%) у взрослых европейских кроликов. Молодые кролики в возрасте 6-8 недель менее подвержены заражению, а котята моложе 4 недель не заболевают. Недавно появившийся РХДВ2 вызывает смерт и заболевания у кроликов в возрасте всего 15 дней. Показатели смертности от РХДВ2 более вариабелны и составляют 5-70%. Изначально менее вирулентная, патогенност РХДВ2 возрастает и в настоящее время аналогична той, которая обнаруживается при РХДВ и РХДВа. Случаи смерти от РХДВ2 были подтверждены у кроликов, ранее вакцинированных против РХДВа.

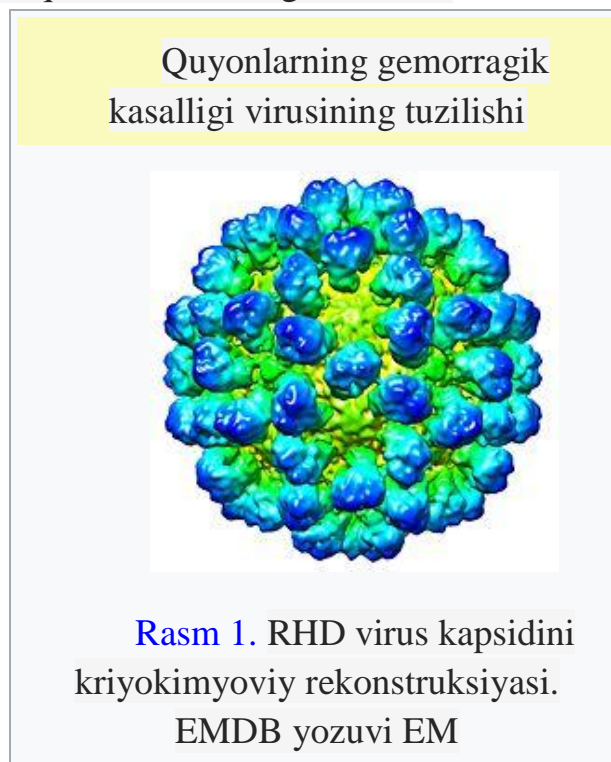
Ключевые слова: вирулентност, патогенност, РХДВ2, вариабелност, диагностика, вирус, геморрагическая болезн, капсид, кроиреконструкция, , РНК, геном

Annotation: RHD caused by RHDV and RHDVa exhibits high morbidity (up to 100%) and mortality (40-100%) in adult European rabbits. Young rabbits 6-8 weeks old are less susceptible to infection, and kittens younger than 4 weeks old do not become infected. The newly emerged RHDV2 causes death and disease in rabbits as young as 15 days old. Mortality rates for RHDV2 are more variable, ranging from 5-70%. Initially less virulent, the pathogenicity of RHDV2 increases and is now similar to that found with RHDV and RHDVa. Deaths from RHDV2 have been confirmed in rabbits previously vaccinated against RHDVa.

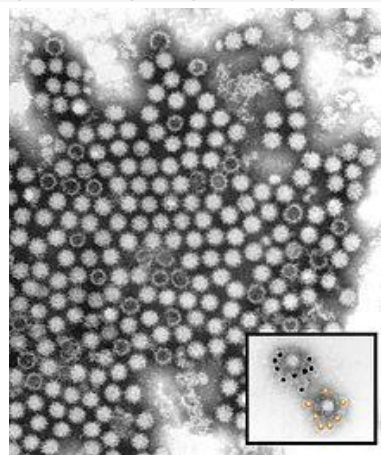
Key words: virulence, pathogenicity, RHDV2, variability, diagnostics, virus, hemorrhagic disease, capsid, cut reconstruction, RNA, genome

Kirish. Uy hayvonlarining orasida quyonlar inson ehtiyojlari uchun keng qo'llanilishi bilan ajralib turadi. Quyonchilik chorvachilikning juda foydali sohasidir. Shuningdek, yaqinda uyda quyonlarni mo'ynali uy hayvonlari sifatida saqlash odatiy holga aylandi. Biroq, bu hayvonlarni ko'paytirish va ularga g'amxo'rlik qilish kasallikdan xoli emas. Xavfli kasalliklardan biri quyon virusli gemorragik kasalligi (QV GK, VGBK, RHD), o'ta yuqumli kasallik bo'lib, organlarda qon ketishining ko'payishi va 100% gacha o'lim bilan tavsiflanadi..

RHD to'satdan o'zini namoyon qiladi va hayvonlarning ommaviy o'limiga olib keladi. Bugungi kunda ushbu kasallik, uning tarqalishi, diagnostika usullari va profilaktika choralari haqida ma'lum bo'lgan narsa –

RHD virusi - bu diametri taxminan 35-40 nm, ikosahedral simmetriya va 6,4-8,5 kb chiziqli musbat ma'noli RNK genomiga ega bo'lgan virus.

Rasm 2. Quyonning kalisivirusi CSIRO

Quyoning virusli gemorragik kasalligi (QVGK, VGBK, RHD)- kalisivirus (Lagovirus turi, Caliciviriade oilasi) keltirib chiqaradigan o'tkir, o'ta yuqumli kasallik bo'lib, Evropa quyoni (*Oryctolagus cuniculus*) zararlab, barcha organlarida, ayniqsa o'pka va jigarda trombogemorragik sindromning namoyon bo'lishi va jigar nekrozi bilan tavsiflanadi. [1–3].

RHD juda yuqumli. Tajribalarda quyonglarga og'iz, burun, teri osti, mushak ichiga yoki tomir ichiga yuborish, shuningdek, chivinlar, boshqa hasharotlar va yovvoyi hayvonlar orqali mexanik yuqishi isbotlangan [2-6].

Infeksiya manbai kasal va tuzalib ketgan quyonglardir. Sog'lom quyonglar kasal va tuzalayotgan hayvonlar [7] bilan birga bo'lganda, asosan nafas olish yo'llari orqali, shuningdek fomitlar, jumladan, ifloslangan oziq-ovqat, suv va choyshablar orqali yuqadi. Bundan tashqari, virusni yangi hududlarda tarkajishining asosiy yo'llaridan biri zararlangan quyong go'shtini import qilishdir (virus muzlashdan omon qoladi) Virus infeksiya manbai sifatida -40°C haroratda ham besh yildan ortiq saqlanadi [8].

Tarqalishi. RHD birinchi marta 1983 yil qishda Xitoy Xalq Respublikasining Jiangsu provinsiyasida aniqlangan [9]. Kasallik angor quyonglari orasida tarqalib, to'qqiz oy ichida 14 million hayvonlarni nobud qildi [7]. Virus 1988 yilda Yevropaga yetib bordi va u yerda tez tarqaldi. 1992 yilda kasallik Buyuk Britaniyada qayd etilgan. 1990-yillarning oxiriga kelib, RHD 40 mamlakatga tarqaldi va Evropa, Avstraliya, Yangi Zelandiya va Kubada yovvoyi quyong va yovvoyi quyong populyatsiyalarida endemik bo'lib qoldi. Shu bilan birga, Evropada RHD tadqiqotlari hajmining tez o'sishi kuzatildi, bu muammoning dolzarbligi va quyongchilikda katta iqtisodiy yo'qotishlar bilan bog'liq edi [2]. 2010 yilda yangi turdagi virusning (RHDV2) birinchi tarqalishi Frantsiyada qayd etilgan [3]. Keyin ushbu virus keltirib chiqaradigan kasallikning tarqalishi 2011 yilda Italiya va Ispaniyada, 2012 yilda Portugaliyada qayd etilgan. Virus genetik va antigenlik jihatdan klassik RHD virusidan farq qilgan.

Rossiya va MDH davlatlariga kelsak, 1987 yildan buyon kasallik Ukrainaning beshta viloyatida (Sumsk, Xarkov, Kiev, Zaporozhye, Odessa), Belarus, Moldova, Latviya, O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmanistonda qayd etilgan.

2015 yilda Avstraliya, Shvetsiya, Daniya, Norvegiya, Benin (Afrika) va Tunisda quyong virusli gemorragik kasalligining avj olishi rasman tasdiqlandi. 2016 yilda OIE ma'lumotlariga ko'ra quyong virusli gemorragik kasalligi Daniya (4), Irlandiyada (2), Norvegiya (2), Finlyandiya (1), Shveytsariya (4), Shvetsiya (1), Kot-d'Ivuar (Afrika) da qayd etilgan. (5), Kanada (2), Avstraliya (3). 2017 yildan beri RHDV2 epidemiyasi Avstraliya (1), Daniya (7), Finlyandiyada (1), Norvegiyada (2) qayd etilgan. Kanada (10), Isroil (8) va Rossiya (2) kabi mamlakatlarda 21 ta RHDV2 epidemiyasi qayd etilgan 2018 yilda vaziyat keskin o'zgardi. Bundan tashqari, RHDVa epidemiyalari Yangi Zelandiyada (1) va AQShda RHDV (1) aniqlangan.

Rasm 3. Dunyoda quyonlarning virusli gemorragik kasalligining epizootik holati

Iqtisodiy zarar Asosiy iqtisodiy zarar hayvonlarning ommaviy o'limidan kelib chiqadi va 100% gacha etadi. Katta xarajatlar cheklovchi va veterinariya-sanitariya tadbirlarini amalga oshirish bilan ham bog'liq [4]. Kasallik katta iqtisodiy zarar bilan bog'liq, chunki amaldagi veterinariya qoidalariga ko'ra, fermadagi barcha quyonlar darhol so'yish kerak [1, 3, 4].

Davolash va vaktsinalar Davolash uchun maxsus anti-VGBV zardobi ishlab chiqilgan bo'lib, u kasallikning birlamchi klinik belgilarining rivojlanishi davrida ham 0,5 sm hajmdagi bir martalik in'ektsiyadan keyin terapevtik ta'sir ko'rsatadi. VGBV epizootiyasi davrida ishlab chiqarish sharoitida sarumning terapevtik ta'sirining samaradorligi 90 dan 97% gacha. Mahalliy dekorativ quyonlarda VGBVdan o'limni oldini olish uchun chorva mollarining mumkin bo'lgan yo'qotishlarini bartaraf etish uchun fermer xo'jaliklarida bir nechta vaktsinalar qo'llaniladi. Ulardan eng keng tarqalganlari "Pestorin" ("Bioveta", Chexiya tomonidan ishlab chiqarilgan), "Gemorragivak" (Bio-test-laboratoriya, Ukraina), VGBV ga qarshi to'qimalarni inaktivatsiyalangan vaktsina (Pokrov, Rossiya), GBC alyuminiyiga qarshi to'qimalarni inaktivatsiyalangan vaktsina. gidroksidi (Pokrov, Rossiya), HBK ga qarshi vaktsina (Ukrainaning Sumi biofabrikasida ishlab chiqarilgan), inaktivatsiyalangan moyli "Rivak" emlash (Mevak, Slovakiya). FITSVIMda VGBV-2 ga qarshi vaktsina namunasi ishlab chiqarildi va uni o'rganish ishlari davom etmoqda.

Profilaktika choralari. VGBV ning oldini olish quyonchilik fermalari, korxonalar va xususiy hayvonlar egalari tomonidan veterinariya va sanitariya qoidalariga qat'iy rioya qilishdan iborat. Kasallik paydo bo'lganda, fermer xo'jaligi nosoqlom deb e'lon qilinadi va cheklovlar kiritiladi. Kasal va shubhali quyonlar so'yish uchun yuboriladi va murdalar utilizatsiya qilinadi. Qolgan quyonlar, oldingi emlash vaqtidan qat'i nazar, VGBV vaktsinasi bilan emlanishga majbur.

Dezinfektsiya choralari. Dezinfektsiya xloramining 5% eritmasi, formaldegidning 2% eritmasi, faol xlorning 5% miqdorida kaltsiy gipoxlorit eritmasi bilan amalga oshiriladi. Noqulay xo‘jaliklarning quyon terilari texnologik qayta ishlash jarayonida dezinfektsiya qilinadi. Noqulay hududlardagi sog'lom quyonlarning go'shti qaynatiladi va noqulay ma'muriy hududda sotiladi.

Xulosalar

VGBV tarqalishining oldini olishning muhim shartlari:

1. Kasallik haqida egalarini o'z vaqtida xabardor qilish.
2. Fermer xo‘jaliklarida bioxavfsizlik choralariga rioya qilish va takomillashtirish.
3. Yovvoyi quyon va quyonlar orasida kuzatish, xavf tahlili.
4. VGBV2 tarqalishining oldini olish uchun vaktsinani yakunlash va ro'yxatdan o'tkazish, preparatni ommaviy ishlab chiqarishga tayyorlash kerak.

Adabiyotlar:

1. Glison, M.; Petris, O.A. (may 2020 g.). "Новые инфекционные заболевания кроликов". *Veterinary kliniki Severnoy Ameriki: praktika s ekzoticheskimi jivotnymi*. **23** (2): 249-261. doi:10.1016 /j.cvex.2020.
2. Ye.Ivashchenko Vgbk u krolikov: osnovnyye simptomy, меры profilaktiki i osobennosti
3. Kerr, P.Dj.; Kitchen, A.; Xolms, YeS (2009). "Proisxozhdeniye i filodinamika virusa gemorragicheskoy bolezni krolikov" . *Virusologicheskij jurnal*. **83** (23): 12129-12138. doi:10.1128/JVI.01523-09 PMC 2786765. PMID197.
4. Kerr, P.Dj.; Donnelly, T.M. (may 2013 g.). *Virusnyye infektsii krolikov. Veterinarnyye kliniki Severnoy Ameriki: praktika s ekzoticheskimi jivotnymi*. **16** (2):437-468. doi:10.1016/j.cvex.2013.02.002PMC7110462PMID2364287
5. Rokki, MS; Deglish, MP (2018). "Diagnostika i profilaktika virusnoy gemorragicheskoy bolezni krolikov 2". *Na praktike*. **40** (1): 11-16. doi:10.1136/inp.k54S2CID80154118
6. Fiala, Djennifer (2 avgusta 2008 g.). "Yugo-zapad SShA stalkivayetsya so vspryshkoy smertelnoy bolezni krolikov" *Vin.com*. Provereno 21 aprelya 2020 goda.
7. Chju, J; Myao, Q; Tan, Y; i dr. (2017). "Vkluyeniye motiva, raspoznayushchego reseptor Arg-Gly-Asp, v kapsidnyy belok virusa gemorragicheskoy bolezni krolika pozvolayet kultivirovat virus" *Jurnal biologicheskoy ximii*. **292** (21): 8605-8615. doi: 10.1074/jbc.M117.780924 PMC 5448090 PMID28381555
8. Fransisko, Massachusets (13 sentyabrya 2019 g.). "Nobivak Mikso-RHD Plus". *Yevropeyskoye agentstvo po lekarstvennyim sredstvam*. Provereno 1 maya 2020 goda.
9. Le Minor, O.; Bushe, S.; Judu, L.; Melle, R.; Suris, M.; Le Mullek, T.; Nikolye, A.; Beylvert, F.; Sigono-Floxle, A. (2019). " Gemorragicheskaya bolezni krolikov:

eksperimentalnoye issledovaniye nedavnego vysokopatogennogo shtamma GI.2 / RHDV2 / b i osenka effektivnosti vaksiny" Mirovaya nauka o krolikax. **27** (3): 143. doi:10.4995/wrs.2019.11082 uroven LPV:10251/126955

10. Kennedy, Massachusetts; Mellon, PROTIV; Kolduell, G.; i dr. (1995). "Virulisidnaya effektivnost novyx soyedineniy chetvertichnogo ammoniya". Jurnal Amerikanskoy assosiasii veterinarnykh klinik**31** (3): 254–258. doi:10.5326/15473317-31-3-254 PMID7634062

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARNI QO‘LLASHNING AHAMIYATI

Eshchanova Gulzira Endirovna

Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahorat markazi

Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrası

ingliz tili fani katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ingliz tili bugungi kunda global kommunikatsiya tili sifatida o‘z o‘rnini mustahkamladi. Bu tilni o‘rganish, nafaqat akademik, balki professional sohalarda ham muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy va samarali metodlarni qo‘llash zarur. Interfaol metodlar, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlaydigan pedagogik yondashuvlar, bu jarayonda alohida ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, interfaol metodlar, dars jarayoni, amaliyot, zamonaviy texnologiyalar, metodlar, fikr almashish.

Interfaol metodlar o‘quvchilarga dars jarayonida faol ishtirok etish imkonini beradi. Bunday metodlar o‘quvchilarning o‘z fikrlarini bildirishiga, savollarga javob berishiga va bir-birlari bilan muloqot qilishiga yordam beradi. Natijada, dars jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo‘ladi. O‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishadi, bu esa ularning o‘rganish jarayonini yanada chuqurlashtiradi. Interfaol metodlar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilar darsda faqatgina passiv tinglovchi bo‘lishlari o‘rniga, faol ishtirokchilar sifatida o‘zlarini his qilishadi. Bu esa ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ifoda etish, muammolarni hal etish va jamoaviy ishlarni amalga oshirish orqali o‘zaro munosabatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. O‘quvchilarning o‘zaro muloqoti, ular o‘rganayotgan tilni yanada chuqurroq tushunishlariga yordam beradi. Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar o‘zaro hamkorlikda ishlashni o‘rganadilar. Jamoaviy ishlar, munozaralar va rolli o‘yinlar kabi faoliyatlar o‘quvchilarning guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularga kelajakda professional muhitda muvaffaqiyatli ishlashga tayyor bo‘lishlariga yordam beradi. O‘quvchilar bir-birlaridan o‘rganish, fikr almashish va tajriba bilan bo‘lishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Jamoaviy ishlar orqali o‘quvchilar o‘zaro aloqalarni mustahkamlashadi va bir-birlarining fikrlarini hurmat qilishni o‘rganadilar. Ingliz tilini o‘qitishda interfaol metodlar o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham samarali hisoblanadi. O‘quvchilar tilni amaliyotda qo‘llash orqali o‘zlarining so‘z boyligini kengaytirishadi. Munozaralar, guruhviy muhokamalar va roli o‘yinlar o‘quvchilarning tilni yanada erkin va ishonch

bilan ishlatishlariga yordam beradi. Bu esa ularning tilga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ifoda etishda, yangi so‘zlar va iboralarni o‘rganish orqali o‘z bilimlarini kengaytiradilar. Interfaol metodlar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. O‘quvchilar muammolarni hal etish, fikrlarini asoslash va boshqa fikrlarni tahlil qilish orqali tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini o‘rganadilar. Bu ko‘nikmalar nafaqat ingliz tilini o‘rganishda, balki boshqa sohalarda ham foydali bo‘ladi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini mustaqil ravishda ifoda etish va o‘z qarorlarini qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, shuningdek, o‘quvchilarning muammolarni hal etish qobiliyatini oshiradi va ularni yanada mustaqil shaxslar sifatida rivojlantiradi.[1]

Shuningdek, interfaol metodlar o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini ham oshiradi. O‘quvchilar dars jarayonida o‘z faoliyatlarini baholash, o‘z xatolaridan o‘rganish va o‘zlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu esa ularning o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi. O‘quvchilar o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash orqali o‘zlarini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqadilar.[2]

Ingliz tilini o‘qitishda interfaol metodlarni qo‘llash, shuningdek, o‘qituvchilarning pedagogik ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. O‘qituvchilar dars jarayonida o‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash, ularni rag‘batlantirish va darsni qiziqarli qilish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa o‘qituvchilarning professional rivojlanishi va o‘z bilimlarini yangilashga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘z darslarini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun interfaol metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvlarni ishlab chiqadilar. Interfaol metodlar o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. O‘quvchilar bir-birlari bilan fikr almashish, tajriba bilan bo‘lishish va birgalikda ishlash orqali o‘zaro munosabatlarini rivojlantiradilar. Bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini oshiradi va kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo‘lishlariga yordam beradi. O‘quvchilar o‘zaro munosabatlar o‘rnatish orqali jamoaviy ishlarni amalga oshirishda zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rganadilar. Umuman olganda, ingliz tilini o‘qitishda interfaol metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning bilimlarini yanada chuqurlashtirish, motivatsiyasini oshirish va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. [3]

Bu metodlar o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda ishlashini, til ko‘nikmalarini rivojlantirishini va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirishini ta‘minlaydi. Shuning uchun, ingliz tilini o‘qitishda interfaol metodlarni qo‘llash zaruriy talabdir. O‘qituvchilar, o‘quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olib, dars jarayonida interfaol metodlarni qo‘llash orqali ularning o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. Bu nafaqat ingliz tilini o‘rganish, balki o‘quvchilarning shaxsiy va

professional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlar o'quvchilarning kelajagi uchun muhim poydevor yaratadi. Interfaol metodlar o'qituvchilarga o'z darslarini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. O'qituvchilar o'z darslarida interfaol metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, ularning qiziqishini oshirish va o'rganish jarayonini yanada samarali qilishlari mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarning darsda faol ishtirok etishlarini ta'minlash orqali ularning o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. Interfaol metodlar yordamida o'quvchilar o'zaro aloqalarni mustahkamlash, fikr almashish va tajriba bilan bo'lishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'zaro munosabatlar o'rnatish orqali jamoaviy ishlarni amalga oshirishda zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rganadilar. Natijada, o'quvchilar bir-birlaridan o'rganish, fikr almashish va tajriba bilan bo'lishish orqali o'zaro munosabatlarini rivojlantiradilar. Interfaol metodlar o'quvchilarning o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. O'quvchilar darsda faol ishtirok etish, o'z fikrlarini ifoda etish va bir-birlari bilan muloqot qilish orqali o'z bilimlarini kengaytiradilar. Bu esa ularning o'rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. O'quvchilar o'zaro aloqalar o'rnatish, jamoaviy ishlarni amalga oshirish va muammolarni hal etish orqali o'z ko'nikmalarini rivojlantiradilar.[4]

Xulosa: Ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlarni qo'llash, o'quvchilarning o'zaro muloqotini, til ko'nikmalarini va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilarning o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga asos yaratadi. Shunday qilib, ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlarni qo'llash zaruriy talabdir. Bu nafaqat o'quvchilarning bilimlarini oshirish, balki ularning shaxsiy va professional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A'zimov, S. (2020). "Interfaol ta'lim metodlari: nazariy va amaliy jihatlar". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Ismoilov, D. (2021). "Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Murodov, B. (2019). "Ta'limda interfaol metodlar va ularning samaradorligi". Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
4. Rahimov, A. (2022). "O'qitishda interfaol metodlar: nazariy asoslar va amaliyot". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
5. Tashkent, N. (2020). "Interfaol ta'lim metodlarini qo'llash: ingliz tilini o'rganish tajribasi". Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.
6. Xudoyberdiyev, O. (2023). "Ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlarning o'rni". Andijon: Andijon davlat universiteti.
7. Yuldasheva, M. (2021). "Zamonaviy ta'limda interfaol metodlar va ularning o'quvchilarga ta'siri". Namangan: Namangan Davlat Universiteti.

PEDAGOGNING JAMOA BILAN MUOMALASI

Namangan davlat pedagogika instituti
Zaynobidinova Naima Inomidinova
katta o'qituvchisi, f.f.n.,
Abdirahmonova Zilola Muxtorjonovna
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogning jamoa bilan muomala madaniyati va uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini tahlil qilinadi. Maqolada milliy qadriyatlar, xususan, adolat, bag'rikenglik, hurmat va ishonch tamoyillari asosida, hamkasblar, o'quvchilar va ota-onalar bilan ochiq va shaffof muloqot o'rnatishi, ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ekanligi qayd etiladi. Bu orqali jamoa bilan muomala qilishda yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish yo'llari, shuningdek, pedagogning o'z-o'zini rivojlantirish va milliy qadriyatlarga moslashish zaruriyati tahlil qilinadi. Samarali muloqot pedagogning kasbiy mahoratini oshirish bilan birga, jamoaviy ahillikni va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogik muomala, milliy qadriyatlar, ta'lim-tarbiya, jamoa bilan muloqot, hurmat va ishonch, adolat va shaffoflik, ijobiy muloqot, hamkorlik, kommunikatsiya muammolari, pedagogik madaniyat.

Annotation: This article analyzes the culture of communication between educators and their team, as well as its importance in the education and upbringing process. The article highlights the necessity of establishing open and transparent communication with colleagues, students, and parents based on national values, particularly the principles of justice, tolerance, respect, and trust, to ensure the success of the educational process. It also examines the challenges that may arise in team communication, their solutions, and the need for educators to engage in self-improvement and adapt to national values. Effective communication is emphasized as a factor that not only enhances the professional skills of educators but also fosters team cohesion and improves the effectiveness of the education process.

Keywords: pedagogical communication, national values, education and upbringing, teamwork interaction, respect and trust, justice and transparency, positive communication, collaboration, communication issues, pedagogical culture

Аннотация: В данной статье анализируется культура общения педагога с коллективом и её значимость в процессе обучения и воспитания. В статье подчёркивается необходимость установления открытого и прозрачного взаимодействия с коллегами, учениками и родителями на основе национальных ценностей, в частности принципов справедливости, терпимости, уважения и доверия, для обеспечения успешности образовательного процесса. Также рассматриваются возможные проблемы, возникающие при общении в коллективе, пути их решения, а также необходимость саморазвития педагога и

его адаптации к национальным ценностям. Эффективное общение подчёркивается как фактор, способствующий не только повышению профессионального мастерства педагога, но и укреплению командного единства и повышению результативности образовательного процесса.

Ключевые слова: педагогическое общение, национальные ценности, образование и воспитание, взаимодействие с коллективом, уважение и доверие, справедливость и прозрачность, позитивное общение, сотрудничество, проблемы коммуникации, педагогическая культура.

Kirish. O‘zbek milliy qadriyatlari asosida shakllangan pedagogik faoliyatda jamoa bilan samarali muloqot qilish masalasi muhim o‘rin egallaydi. Ta’lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyati pedagogning nafaqat o‘quvchilari, balki hamkasblari va ota-onalar bilan muloqot madaniyatiga ham bog‘liqdir. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: "Farzandlarimizni zamonaviy bilim va ma’naviyat ruhida tarbiyalash, ularga mustahkam hayotiy ko‘nikmalarni singdirish bugunning eng ustuvor vazifasi hisoblanadi."¹ Shu bilan birga Abdulla Avloniyning "Tarbiya yo‘q joyda, insoniyat jamiyati taraqqiy qilmaydi"² fikrlarni eslatib o‘tamiz. Shunday ekan, pedagogning jamoa bilan muomala qilish qobiliyati zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

1. **Jamoa bilan muomalada milliy qadriyatlarning o‘rni.** O‘zbekistonning boy madaniy merosi pedagogik faoliyatda asosiy o‘rin tutadi. Alisher Navoiy asarlarida insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda adolat va bag‘rikenglik asosiy tamoyil sifatida ilgari surilgan. Jumladan:

"Insonni inson qilgan odobdir,
Odobdan uzoq qolgan, xudobezdir"³.

Bu o‘git pedagogga jamoa a‘zolari bilan muomalada odob-ahloq me‘yorlariga qat’iy rioya qilish zarurligini uqtiradi. Ayniqsa, yosh avlodga bilim berishda pedagog o‘zini doimo namunali tutishi va jamoaga hurmat ko‘rsatishi shart.

2. **Pedagogik muomala tamoyillari.** Pedagogning jamoa bilan muloqoti samarali bo‘lishi uchun quyidagi tamoyillarga amal qilishi lozim:

a) hurmat va ishonch: har bir jamoa a‘zosiga teng yondashish va uning fikriga e’tibor qaratish. Aynan shu tamoyilga quyidagi misolni keltirishimiz mumkin.

Bir jamoa yangi loyiha ustida ishlayotganda, rahbar bir xodimning takliflarini eshitmay, faqat o‘z fikrlarini o‘tkazishga urinadi. Shu bilan birga, boshqa xodimlar rahbarning bu qaroriga qarshi chiqishga jur‘at etmaydi, chunki ular fikr bildirsalar, tanqid qilinishidan qo‘rqishadi. Bu vaziyatda jamoada hurmat va ishonch muammosi paydo bo‘ladi.

Muhokama uchun savollar:

1. Bu holatda jamoada hurmat va ishonchni qanday tiklash mumkin?

¹ Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: 2023

² Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: 1912.

³ Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. 1490.

2. Xodimlarning fikrlarini tinglash va ularga ishonch bildirish rahbarga qanday foyda keltiradi?

3. Jamoaning har bir a’zosi hurmat va ishonch muhitini saqlash uchun nimalar qilishi kerak?

b) dolat va shaffoflik: qabul qilinadigan qarorlarning barcha uchun ochiq va tushunarli bo’lishi. Yuqorida berilgan vaziyatga adolat va shaffoflik bilan quyidagi yechimlarni qo’llashimiz mumkin.

1. Shaffof muloqot: Rahbar barcha jamoa a’zolari bilan ochiq muloqot qilish uchun yig’ilish tashkil qiladi. Unda har bir xodim o’z fikrini ochiq bildirish huquqiga ega ekanligi va tanqid yoki rad etilishdan qo’rqmasligi ta’kidlanadi. Shunda rahbar bir necha kishining fikriga birdaniga qarshi chiqqa olmaydi va jamoa orasida adolat bilan birga ahillik ham oshib boradi.

2. Adolatli qaror qabul qilish: Loyihaga oid barcha takliflar yozma ravishda to’planadi va jamoa tomonidan birgalikda muhokama qilinadi. Qaror qabul qilishda eng maqbul va samarali taklif tanlanadi, nafaqat rahbarning yoki ma’lum bir xodimning fikri ham ahamiyatli ekanligi nazarda tutiladi. Bu tarzda muhokamaga hech kim qarshilik qila olmaydi.

3. Tinglash madaniyatini rivojlantirish: Rahbar jamoa a’zolarining fikrlarini tinglab, ular uchun minnatdorlik bildiradi va ularning har biri loyihaga qanday hissa qo’shayotganini alohida ta’kidlaydi. Rahbar bu harakati bilan xodimlariga yaxshigina motivatsiya beradi.

4. Ishonchni qayta tiklash: Rahbar jamoaning har bir a’zosiga ishonishini ko’rsatish uchun ularga ma’lum mas’uliyatlar yuklaydi va ularning ish natijalarini qadrlaydi. Bu yechimlarga umumiy holatda quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin. Adolat va shaffoflikni ta’minlash orqali jamoada hurmat va ishonch muhitini qayta tiklash mumkin. Bu esa loyihaning muvaffaqiyatli bajarilishi va jamoaning samaradorligini oshiradi.

a) ijobiy muloqot: konfliktlardan qochish va muloqotni konstruktiv yo’nalishda olib borish. Jamoada ijobiy muloqot har bir jamoa a’zosini ijobiy muhitini shakllantiradi.

b) hamkorlik: jamoa bilan birgalikda maqsadlarga erishish uchun yagona yo’lni belgilash.

Bu tamoyillar milliy tarbiya tizimining negizini tashkil etadi va har bir pedagog tomonidan amalda qo’llanilishi zarur.

3. **Jamoa bilan muomala madaniyatini rivojlantirish** Jamoa bilan samarali muomala qilish pedagogdan doimiy o’z-o’zini rivojlantirishni talab qiladi va quyidagi usullarni qo’llash mumkin:

1. Nazariy bilimlarni chuqurlashtirish: Pedagogika va psixologiya fanlari bo’yicha yangi adabiyotlarni o’rganish va amaliy qo’llay olish.

2. Amaliy mashg’ulotlar: Nutq madaniyati va nizolarni hal qilish bo’yicha treninglarda qatnashish.

3. Tajriba almashish: Hamkasblar bilan muloqot orqali samarali yondashuvlarni o’zlashtirish.

4. Milliy qadriyatlarga moslashish: Milliy odob-axloq qoidalarini faoliyatga joriy qilish.

5. Muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar va ularni hal qilish: Jamoa bilan muloqot qilish jarayonida pedagog ayrim qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Kommunikatsiya muammolari: Fikrlar noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki tushunmovchiliklar yuzaga kelishi.

Motivatsiya yetishmasligi: Jamoa a‘zolarining faoliyatga nisbatan qiziqishi past bo‘lishi.

Konfliktlar: Fikrlarning to‘qnashuvi yoki nizolar.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun pedagog sabr-toqatli bo‘lib, ijobiy muloqot yo‘nalishidan chiqmasligi lozim. Adolatli va bag‘rikeng yondashuv nizolarni minimallashtirishga yordam beradi.

Xulosa. Pedagogning jamoa bilan muomalasi ta‘lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, milliy qadriyatlarimizga mos keladigan yondashuvni talab qiladi. Hurmat, adolat, bag‘rikenglik va hamkorlik tamoyillari asosida shakllangan muomala pedagogning nafaqat kasbiy muvaffaqiyatini, balki jamoa o‘rtasida hurmat-e‘tibor qozonishini va obro‘ga ega bo‘lish qobiliyatini ham ta‘minlaydi. Shu bois, pedagog doimo o‘z mahoratini oshirib borishi, milliy va zamonaviy bilimlarni uyg‘unlashtirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: 2023
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: 1912.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. 1490.
4. Xayrulla Qosimov. Pedagogika asoslari. Toshkent: 2018.
5. Husniddin Qo‘chqorov. Ta‘limda milliy qadriyatlar. Samarqand: 2020.
6. Umarov R. Pedagogik muloqot san‘ati. Toshkent: 2022.
7. <https://www.ziyouz.com>.

**INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MIKROBIOLOGIYA FANINI
O‘QITISHDA DIDAKTIK O‘YIN TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH**

Sabohat Saparova Izzatillayevna

Navoiy davlat universiteti, Tibbiyot fakulteti

Umum tibbiy fanlar kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada integrativ yondashuv asosida mikrobiologiya fanini o‘qitishda didaktik o‘yin texnologiyalaridan foydalanish haqidagi ma’lumotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yin, ta’lim, ijodiy muhit, konferensiya, taqdimot, ta’lim - tarbiya, reproduktiv, produktiv, o‘quv fani .

Аннотация: В данной статье описано использование дидактических игровых технологий в преподавании микробиологии на основе интегративного подхода.

Ключевые слова: дидактическая игра, образование, творческая среда, конференция, презентация, образование-воспитание, репродуктивный, продуктивный, учебный предмет.

Abstract: This article describes the use of didactic game technologies in teaching microbiology based on an integrative approach.

Key words: didactic game, education, creative environment, conference, presentation, education, reproductive, productive, educational subject.

Tibbiyot oliygothlarida mikrobiologiya fanini integrativ yondashuv asosida o‘qitishda talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish uchun xususiy metodik va lokal texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Mikrobiologiyani o‘qitishda xususiy metodik darajadagi pedagogik texnologiyalardan didaktik o‘yin texnologiyalari, modulli ta’lim texnologiyalari, hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Ta’lim jarayonida didaktik o‘yinli texnologiyalar didaktik o‘yinli dars shaklida qo‘llaniladi. Ushbu darslarda talabalarning bilim olish jarayonini o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashtiriladi. Shu sababli, talabalarning bilim olish faoliyati, o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan darslar didaktik o‘yinli darslar deb ataladi. O‘yin faoliyati o‘zining quyidagi xususiyatlari bilan tavsiflanadi:

1.O‘yin ishtirokchilari rollarni, vazifalarni tanlashi natijasida erkin rivojlantiruvchi faoliyat, ya’ni talabalarning o‘z faoliyatini tahlil va nazorat qilishi, maqsadga muvofiq natijaga erishgan hollarda o‘z faoliyatidan ko‘ngli to‘lishi, o‘z bilimi va kuchiga ishonch vujudga keladi.

2. Ijodiy muhit tarkib topadi. O‘yin ishtirokchilari muammolarni hal etishda tegishli ijodiy va mustaqil faoliyatga ega bo‘ladilar.

3. O‘yin davomida musobaqa, raqobat, hamkorlik, o‘zaro yordam vujudga keladi. Shu asnda his-hayajonli vaziyat paydo bo‘ladi. His-hayajonga yo‘g‘rilgan bilim, ko‘nikmalar inson xotirasida bir umr muhrlanib qoladi.

4. O‘yin davomida belgilangan qonun-qoidalarga amal qilinadi. O‘yin ishtirokchilarida ijtimoiy normalarga mos ongli intizom vujudga kelishiga zamin tayyorlaydi.

5. O‘yin mazmuni, borishi, mantiqiy ketma-ketligi, vaqt balansi va talabalarning muammoli vaziyatlarni zudlik bilan hal etish, mo‘ljalni to‘g‘ri olishga o‘rgatadi.

Didaktik o‘yinli darslarni talabalarning bilim olish va o‘yin faoliyatining uyg‘unligiga ko‘ra:

- syujetli-rolli o‘yin;
- ijodiy o‘yinlar;
- ishbilarmonlar o‘yini;
- konferensiya;
- taqdimot;
- o‘yin-mashqlarga ajratiladi.

Boshqa o‘quv va mehnat faoliyati kabi o‘yin faoliyati tarkibiga quyidagilar:

- a) o‘yinning syujeti;
- b) o‘yin ishtirokchilari bajaradigan muayyan rollar, vazifalar;
- v) ushbu rollarni amalga oshirish uchun bajariladigan amallar (usullar);
- g) real yoki shartli ravishdagi o‘yin vositalaridan foydalanish;
- d) o‘yin ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabat, muloqot kiradi.

Talabalarning bilish faoliyatini o‘yin faoliyati bilan uyg‘un holda tashkil etish quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi:

- Didaktik o‘yindan ko‘zda tutilgan maqsadni aniqlash,
- Didaktik o‘yin syujeti va ishtirokchilar faoliyatini loyihalash;
- O‘yindan ko‘zda tutilgan maqsadni amalga oshirish yo‘llarini belgilash;
- Didaktik o‘yinni maqsadga muvofiq tashkil etish, uning mazmuni, borishi, mantiqiy ketma-ketligi, vaqt balansi va o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarni zudlik bilan hal etishiga e‘tiborni qaratish;

- O‘yin ishtirokchilarini rag‘batlantirish;
- Olingan natijalarni tahlil qilish;
- Olingan natijalarga muvofiq holda o‘yin strukturasi va borishiga
- tegishli o‘zgartirishlar kiritish;

Didaktik o‘yinli darslar orqali quyidagi funksiyalar amalga oshiriladi:

1. Ta‘lim-tarbiya berish;
2. Shaxsni rivojlantirish;

3. Talabalarni ijodiy faoliyatga yo‘naltirish;
4. Bilimlarni nazorat va tahlil qilish;
5. Kasblar bilan tanishtirish va kasbga yo‘naltirish;
6. Talabalarning muloqot va nutq madaniyatini rivojlantirish;

Ta’lim-tarbiya jarayonida bu funksiyalar majmua holda amalga oshiriladi, lekin quyida o‘rganiladigan didaktik o‘yin turlarida qaysidir funksiya ustunlik qiladi. Masalan, konferensiya darslarida shaxsni rivojlantirish ustunlik qiladi, qolgan funksiyalar unga ilova bo‘ladi, o‘yin mashqlarda bilimlarni nazorat va tahlil qilish ustunlik qiladi, qolgan funksiyalar uni to‘ldiradi va h.k.

O‘qituvchi didaktik o‘yinli darslarni o‘tkazishga qizg‘in tayyorgarlik ko‘rishi va uni o‘tkazishda quyidagi didaktik talablarga amal qilishi lozim:

- Didaktik o‘yinli darslar dasturda qayd etilgan mavzularning ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsad va vazifalarni hal qilishga qaratilgan bo‘lishi;
- Amaliyotdagi va jamiyatdagi muhim muammolarga bag‘ishlangib, ular o‘yin davomida hal qilinishi;
- Barkamol shaxsni tarbiyalash tamoyillariga, sharqona odob-axloq normalariga mos kelishi;
- O‘yin strukturasi mantiqiy ketma-ketlikda bo‘lishi;
- Mazkur darslarda didaktik prinsiplarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflanishiga erishish kerak.

Didaktik o‘yinli darslarning muvaffaqiyati, avvalo talabalarning mazkur o‘yinlarga puxta va qizg‘in tayyorgarlik ko‘rishlariga, o‘qituvchining mazkur faoliyatni tashkil etish va mohirlik bilan boshqarishiga bog‘liq.

O‘qituvchilarning didaktik o‘yinga tayyorgarlik ko‘rish faoliyati quyidagilarni o‘z ichiga olishi:

- Didaktik o‘yin maqsadi, vazifasi, olib borilish tartibi, qoidalari bilan tanishish;
- Didaktik o‘yin maqsadi va vazifasidan kelib chiqadigan muammoli vaziyatni anglash;
- Muammoli vaziyatdan chiqishning eng samarali yo‘llarini topish;
- Har bir o‘quvchi o‘zi bajarishi lozim bo‘lgan vazifalarni anglashi, o‘qituvchidan kerakli yo‘riqnoma va ko‘rsatmalar olish;
- Turli bilim manbalaridan foydalangan holda muammoli vaziyatni hal etishning optimal variantini tanlash;
- Didaktik o‘yin ishtirokchilari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, o‘zaro yordam va o‘zaro nazorat vujudga kelishi lozim.

Xulosa qilib aytganda mikrobiologiya darslarida didaktik o‘yin texnologiyasini amaliyotda qo‘llash talabalarning mustaqil bilish faoliyatini va ijodiy ko‘nikma, malakalarini takomillashtirishda, kreativlik va qiziqishini orttirish kabi funksiyalarini darslarda uyg'unlashtirish imkoniyatlarini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.O. Tolipova “Biologiyani o`qitishda innovatsion texnologiyalar” Pedagogika oliy o`quv yurti talabalari uchun darslik. Toshkent - “Cho`lpon” – 2011 y.
2. M.N. Ibodova “Biologiya o`qitish metodikasi” Pedagogika oliy o`quv yurti talabalari uchun darslik 2024 y Toshkent “Bookmany print “ - 2024 y
3. M.N. Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o`qitishning integrativ texnologiyalari va metodik ta`minoti KASB-HUNAR TA`LIMI Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma`rifiy jurnal 2024-yil, 7-son
4. M.N. Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini integrativ yondashuv asosida o`qitishning didaktik modeli O`zMU XABARLARI ВЕСТНИК НУУЗ АСТА NUUZ MIRZO ULUG`BEK NOMIDAGI O`ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI ILMIY JURNALI 2024 y 1/8/1 B 104-105
5. M.N. Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o`qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta`lim Тошкент . 2023 y. № 6 Б- 126-129 bet
6. M. N. Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o`qitishning interfaol va muammoli izlanish metodlaridan foydalanish texnologiyasi Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(4/2), April, 2023
7. M. N. Ibodova Conceptual framework for the use of integrative technologies for teaching biological sciences in academic lyceums. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 11 No. 4, 2023 ISSN 2056-5852
8. M. N. Ibodova . Effectiveness of independent work in the educational process. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. 10.10.2021г.

CHEKSIZ KICHIK VA CHEKSIZ KATTA MIQDORLAR

Abirov Ruxshod Ashirovich

*Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti
qo‘shidagi akademik litseyi*

Annotatsiya: Matematika va fizika fanlarida cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar muhim o‘rin tutadi. Ushbu tushunchalar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy qo‘llanmalarda ham keng tarqalgan. Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar, asosan, limitlar, integral va differensial hisoblashda, shuningdek, matematik analizda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar tushunchalari, ularning xususiyatlari, qo‘llanilishi va matematikada o‘rni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: cheksiz kichik miqdorlar, cheksiz katta miqdorlar, limitlar, integral, differensial hisoblash, funksiya, matematika.

Аннотация: Бесконечно малые и бесконечно большие величины играют важную роль в математике и физике. Эти концепции широко распространены не только в теории, но и в практических приложениях. Бесконечно малые и бесконечно большие величины, главным образом пределы, играют важную роль в интегральном и дифференциальном исчислении, а также в математическом анализе. В данной статье представлена информация о понятиях бесконечно малых и бесконечно больших величин, их свойствах, применении и месте в математике.

Ключевые слова: бесконечно малые величины, бесконечно большие величины, пределы, интеграл, дифференциальное исчисление, функция, математика.

Abstract: Infinitely small and infinitely large quantities play an important role in mathematics and physics. These concepts are widespread not only in theory, but also in practical applications. Infinitely small and infinitely large quantities, mainly limits, play an important role in integral and differential calculus, as well as in mathematical analysis. This article provides information about the concepts of infinitely small and infinitely large quantities, their properties, application, and place in mathematics.

Key words: infinitely small quantities, infinitely large quantities, limits, integral, differential calculus, function, mathematics.

KIRISH

Cheksiz kichik miqdorlar, asosan, noldan kichik bo‘lgan, lekin noldan farqli bo‘lgan miqdorlardir. Ular matematikada limitlar yordamida aniqlanadi. Masalan, agar biror funksiya noldan kichik bo‘lsa va uning qiymati noldan yaqin bo‘lsa, bu funksiya

cheksiz kichik deb ataladi. Cheksiz kichik miqdorlar, asosan, analitik va differensial hisoblashda qo‘llaniladi. Ular matematik formulalarda, integrallarda va differensial tenglamalarda uchraydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Cheksiz kichik miqdorlarning xususiyatlari juda qiziqarli. Ular har qanday ijobiy sonlardan kichik bo‘lishi mumkin, lekin ularning o‘zaro taqqoslanishi qiyin. Masalan, a noldan kichik bo‘lgan har qanday ijobiy son bo‘lsa, b ham noldan kichik bo‘lishi mumkin. Ammo a va b ni taqqoslaganda, har doim biror biri ikkinchisidan kichik bo‘lishi mumkin. Bu xususiyatlar cheksiz kichik miqdorlarning matematik tahlilda qo‘llanilishi uchun muhimdir. Cheksiz katta miqdorlar esa, aksincha, cheksiz katta qiymatga ega bo‘lgan, lekin har qanday cheklangan miqdorlar bilan taqqoslaganda ulardan katta bo‘lgan miqdorlardir. Cheksiz katta miqdorlar ham limitlar yordamida aniqlanadi. Agar biror funksiya cheksiz katta bo‘lsa, bu funksiya cheksiz katta deb ataladi. Cheksiz katta miqdorlar matematikada, asosan, limitlar, integral va differensial hisoblashda qo‘llaniladi. Cheksiz katta miqdorlarning xususiyatlari ham cheksiz kichik miqdorlar kabi qiziqarli. Ular har qanday ijobiy sonlardan katta bo‘lishi mumkin. Masalan, agar a cheksiz katta bo‘lsa, b ham cheksiz katta bo‘lishi mumkin. Ammo a va b ni taqqoslaganda, har doim biror biri ikkinchisidan katta bo‘lishi mumkin. Bu xususiyatlar cheksiz katta miqdorlarning matematik tahlilda qo‘llanilishi uchun muhimdir.[1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar matematikada va fizika fanlarida keng qo‘llaniladi. Ular, asosan, limitlar, integral va differensial hisoblashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, integral hisoblashda cheksiz kichik miqdorlar yordamida maydonlarni hisoblash mumkin. Cheksiz katta miqdorlar esa, ko‘pincha, fizik jarayonlar va matematik modellarda uchraydi. Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar, shuningdek, matematik analizning asosiy tushunchalaridan biridir. Ular yordamida ko‘plab matematik formulalar va teoremlarning isbotlari amalga oshiriladi. [2]

Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar o‘rtasidagi munosabatlar ham matematik tahlilning muhim qismidir. Ular yordamida ko‘plab matematik muammolar hal etiladi. Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy qo‘llanmalarda ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, fizikada cheksiz katta miqdorlar ko‘pincha kuchlar, energiya va boshqa fizik kattaliklar bilan bog‘liq. Cheksiz kichik miqdorlar esa, masalan, o‘lchovlar va aniqliklar bilan bog‘liq hisob-kitoblarda qo‘llaniladi. Shuningdek, iqtisodiyotda ham cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlarning o‘rni bor. Iqtisodiy modellarda cheksiz katta miqdorlar ko‘pincha resurslar va talablar bilan bog‘liq. [3]

Cheksiz kichik miqdorlar esa, masalan, narxlar va xarajatlar bilan bog‘liq hisob-kitoblarda qo‘llaniladi. Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar matematikada va fizika fanlarida muhim o‘rin tutadi. Ular limitlar, integral va differensial hisoblashda, shuningdek, matematik analizda keng qo‘llaniladi. Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar o‘rtasidagi munosabatlar matematik tahlilning muhim qismidir. Ularning amaliy qo‘llanilishi esa, iqtisodiyot, fizika va boshqa sohalarda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tushunchalar matematik va ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy poydevor hisoblanadi va ularning o‘rganilishi davom etmoqda. [4]

XULOSA

Cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar haqida tushunchalarni chuqur o‘rganish, nafaqat matematik bilimlarni oshirish, balki bu bilimlarni amaliy hayotga tatbiq etish imkonini beradi. Matematik tahlil va hisoblashlar orqali olingan natijalar, ilmiy tadqiqotlar va amaliyotlarda qo‘llanilishi, bu tushunchalarning ahamiyatini yanada oshiradi. Shuningdek, cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar bilan bog‘liq bo‘lgan nazariyalar va formulalar, matematik bilimlarimizni kengaytirishga, yangi kashfiyotlar va innovatsiyalar yaratishga yordam beradi. Shu tariqa, cheksiz kichik va cheksiz katta miqdorlar nafaqat matematikada, balki boshqa ko‘plab sohalarda ham muhim rol o‘ynaydi va ularning o‘rganilishi davom etmoqda. Ularning mohiyatini tushunish, ilmiy tadqiqotlar va amaliyotlarda muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A. (2020). "Matematika asoslari". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.
2. Murodov, I. (2019). "Matematik analiz". Tashkent: Fan.
3. Sultonov, B. (2021). "Differensial hisob va uning qo‘llanilishi". Tashkent: O‘zbekiston davlat universiteti.
4. Karimov, R. (2018). "Fizikada matematik modellar". Tashkent: O‘zbekiston Milliy universiteti.
5. Tashkent, M. (2022). "Iqtisodiy matematik modellar". Tashkent: Iqtisodiyot va sanoat vazirligi.
6. Qodirov, S. (2023). "Matematika va uning amaliyotdagi o‘rni". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.
7. Rahmonov, D. (2021). "Matematik tahlil va ko‘rinishlari". Tashkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi.

MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Djurayeva Ra’no Kayumovna

*Toshkent To‘qimachilik va yengil sanoat instituti
qoshidagi akademik litseyi*

Annotatsiya: Matematika fani ta’lim jarayonida muhim o‘rin tutadi. Bu fan nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham rivojlantirishga imkon beradi. Shuning uchun, matematika o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Interfaol metodlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularning o‘z fikrlarini ifodalash, muammolarni hal etish va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: matematika, interfaol metodlar, dras, ko‘nikmalar, savollar, motivatsiya, muammolar, jamoa, nazariy bilimlar.

Аннотация: Математика играет важную роль в образовательном процессе. Эта наука позволяет развивать не только теоретические знания, но и практические навыки. Поэтому использование интерактивных методов в обучении математике помогает сделать процесс обучения учащихся более эффективным и интересным. Интерактивные методы обеспечивают активное участие учащихся, развивают у них навыки выражения своих мыслей, решения задач и работы в команде.

Ключевые слова: математика, интерактивные методы, ДРА, умения, вопросы, мотивация, задачи, команда, теоретические знания.

Abstract: Mathematics plays an important role in the educational process. This science allows to develop not only theoretical knowledge, but also practical skills. Therefore, the use of interactive methods in teaching mathematics helps to make the learning process of students more effective and interesting. Interactive methods ensure the active participation of students, develop their skills of expressing their thoughts, solving problems and working with a team.

Key words: mathematics, interactive methods, dras, skills, questions, motivation, problems, team, theoretical knowledge.

KIRISH

Matematika fani tarixan juda qadimdan rivojlangan. Qadimgi Misr va Mesopotamiya davrlarida matematik bilimlar amaliy ehtiyojlar uchun, masalan, yer o‘lchovlari va savdo-sotiqda qo‘llanilgan. Qadimgi yunonlar esa matematikani nazariy jihatdan rivojlantirib, geometriya va algebra asoslarini yaratdilar. Ularning

ishlanmalari bugungi kunda ham o‘qitiladi va qo‘llaniladi. Matematika nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. O‘quvchilar matematik muammolarni hal qilish jarayonida analitik fikrlash, mantiqiy xulosalar chiqarish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini o‘zlashtiradilar. Bu ko‘nikmalar nafaqat matematikada, balki boshqa fanlarda va hayotda ham zarurdir. Masalan, iqtisodiyot, fizika, muhandislik va kompyuter fanlarida matematik modellar va hisob-kitoblar keng qo‘llaniladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Matematika fani shuningdek, ijodkorlikni ham rivojlantiradi. Ko‘plab matematik muammolarni hal qilish jarayonida ijodiy fikrlash va yangi g‘oyalar kashf etilishi talab etiladi. Bu esa o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Matematikada yechim topish jarayoni ko‘pincha bir necha usul va yo‘llarni talab etadi, bu esa o‘quvchilarda muammolarni turli xil nuqtai nazardan ko‘rish qobiliyatini rivojlantiradi. Matematikaning hayotimizdagi ahamiyati juda katta. U har bir sohada, jumladan, iqtisodiyot, fan, texnologiya va san’atda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, iqtisodiy tahlil va rejalashtirish jarayonida matematik modellar va statistika asosiy vositalardan biridir. Texnologiya sohasida esa algoritmlar va hisoblash matematikasi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, san’atda ham geometrik shakllar va simmetriya matematik tushunchalar bilan bog‘liqdir. Matematika o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning qiziqishini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash muhimdir. Onlayn platformalar, interfaol dasturlar va multimedia vositalari darslarni yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. O‘quvchilar matematik tushunchalarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar, bu esa ularning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Interfaol metodlar o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilar darsda faqat passiv tinglovchilar bo‘lish o‘rniga, o‘z fikrlarini bildirish, savollar berish va muhokama qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va dars jarayonini yanada jonli qiladi. O‘quvchilar o‘zaro fikr almashish orqali bir-biridan o‘rganadilar, bu esa bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar matematik tushunchalarni chuqurroq anglaydilar.[1]

Masalan, guruhli ishlar yoki muammoli vazifalar orqali o‘quvchilar matematik qonuniyatlarni o‘zlari kashf etadilar. Bu jarayonda o‘quvchilar faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirib qolmay, balki ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar. O‘quvchilar o‘zlari hal qilgan masalalar orqali yangi bilimlarni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, interfaol metodlar o‘qituvchilarga darsni yanada samarali o‘tkazish imkonini beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undash orqali darsning mazmunini yanada qiziqarli

va foydali qilishlari mumkin. Interfaol metodlar yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishga yordam beradi.[2]

Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar o‘zaro raqobatlashish va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Dars jarayonida o‘quvchilar o‘zaro jamoa bo‘lib ishlash orqali bir-birlariga yordam beradilar, bu esa jamoaviy ruhni oshiradi. O‘quvchilar bir-biridan o‘rganish, fikr almashish va birgalikda yechim topish orqali o‘z bilimlarini kengaytiradilar. Bu jarayon o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlari ham rivojlanadi. O‘quvchilar muammolarni hal qilish jarayonida turli xil fikrlarni o‘rganadilar va o‘z fikrlarini asoslashga majbur bo‘ladilar. Bu esa ularning analitik fikrlash ko‘nikmalarini oshiradi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ifodalash va bahslashish orqali o‘z bilimlarini yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Matematika fanida interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘z ishlarini baholash, xato va muvaffaqiyatlarini tahlil qilish orqali o‘z bilimlarini yanada chuqurlashtiradilar. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatlarini oshiradi va ularning o‘z ustida ishlashga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytiradi. Interfaol metodlar yordamida ta’lim jarayoni yanada rang-barang va qiziqarli bo‘ladi. O‘quvchilar darsda faqat matematik formulalar va qonuniyatlarni o‘rganish bilan cheklanmay, balki o‘zaro muloqot qilish, muhokama qilish va fikr almashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va dars jarayonini yanada samarali qiladi. [3]

Matematika fanini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirib, ularning o‘zaro muloqot qilish, fikr almashish va jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Natijada, o‘quvchilar matematik bilimlarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o‘zlashtiradilar, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi. Interfaol metodlar yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olib, ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar o‘zaro raqobatlashish va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu jarayonda o‘quvchilar o‘z bilimlarini mustahkamlash, tanqidiy fikrlash va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.[4]

XULOSA

Shunday qilib, matematika fanini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshirib, ularning o‘zaro muloqot qilish,

fikr almashish va jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Natijada, o‘quvchilar matematik bilimlarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o‘zlashtiradilar, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov, S. (2020). "Matematika ta'limida interfaol metodlar." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Qodirov, A. (2019). "Matematika o'qitishda innovatsion metodlar." Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Xudoyberganova, N. (2021). "Interfaol o'qitish metodlari va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni." Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
4. Rahimov, R. (2022). "Matematika fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
5. Karimov, J. (2023). "O'quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish." Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.
6. Sul'tonov, M. (2022). "Matematika o'qitish metodikasi." Andijon: Andijon Davlat Universiteti.
7. Mirzaeva, D. (2020). "Interfaol o'qitish va uning samaradorligi." Namangan: Namangan Davlat Universiteti.

**O‘ZBEK TILIGA O‘ZGA TILLARDAN O‘ZLASHGAN SO‘ZLAR
VA ULARNING TARIXI**

**LOANWORDS WHICH BORROWED FROM OTHER LANGUAGES
INTO THE UZBEK LANGUAGE AND THEIR HISTORY**

Islomova Zilola Komiljon qizi

Zilolaislomova03@gmail.com

0009-0008-5994-7211

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tiliga o‘zga tillardan o‘zlashgan so‘zlarning tarixi, qo‘llanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. O‘zbek tili ko‘plab tarixiy va madaniy aloqalar tufayli o‘z so‘z boyligini turli tillardan o‘zlashgan so‘zlar orqali kengaytirgan. Arabcha, forsha, ruscha so‘zlar shular jumlasidandir. Bu kabi boshqa tillardan kirgan so‘zlar o‘zbek tilning turli sohalarida, kundalik hayot, ilm-fan, texnika va madaniyatda keng qo‘llaniladi. Maqolada o‘zlashgan so‘zlarning o‘zbek tiliga moslashish jarayonlari, ularning tarixi va lingvistik xususiyatlari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Annotation: This article analyses the history, usage, and development of loanwords in the Uzbek language. Uzbek language has expanded its vocabulary with words which borrowed from various languages because of numerous historical and cultural connections. There are Arabic, Persian, and Russian words. Such loanwords are widely used in various fields of the Uzbek language, including daily life, science, technology, and culture. The article discusses the processes of adaptation of loanwords into the Uzbek language, their history and linguistic characteristics.

Аннотация: Эта статья анализирует историю, использование и развитие заимствованных слов в узбекском языке. Узбекский язык расширил свой словарный запас за счет слов, заимствованных из различных языков, благодаря многочисленным историческим и культурным связям. Сюда входят арабские, персидские и русские слова. Такие заимствованные слова широко используются в различных областях узбекского языка, включая повседневную жизнь, науку, технику и культуру. В статье рассматриваются процессы адаптации заимствованных слов в узбекский язык, их история и лингвистические характеристики.

Kalit so‘zlar: *O‘zbek tili, o‘zlashgan so‘zlar, arabcha so‘zlar, forsha so‘zlar, ruscha so‘zlar, lingvistika, til rivojlanishi, semantik o‘zgarish, madaniy aloqalar, introlingvistik omil, ekstrolingvistik omil.*

O‘zbek tili o‘zining ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyoti davomida lug‘at tarkibini o‘z ichki manbalari hisobiga boyitib, takomillashtirib keldi. Bunday qonuniyatga ko‘ra, o‘z qatlam negizlari asosida yangi so‘zlar yasaldi, mavjud so‘z ma‘nolari kengaytirildi, ba‘zi so‘zlarga qo‘shimcha vazifalar yuklandi, adabiy tilga xalq shevalarida turli davrlarda, ehtiyojga ko‘ra, so‘zlar qabul qilindi. O‘zbek tili lug‘at tarkibining boyishida ichki manba imkoniyatlari muhim asos hisoblanadi. Shunga qaramasdan, dunyodagi hech bir til o‘z ichki manbalarigagina tayanib ish ko‘rmaganidek, o‘zbek tili uchun ham faqat o‘z so‘zlari, o‘z qatlam boyligi va imkoniyatlarigagina kifoya qilmaydi. O‘zbek tili lug‘at tarkibining boyish va takomillashuvida tashqi manba muhim rol o‘ynaydi. Umuman har qanday til sof holda yashay olmaydi. Turli tillarning turli tarixiy sharoitlarda o‘zaro ma‘lum munosabatda bo‘lishi qonuniy holdir. Bunday munosabat aloqada bo‘lgan tillar rivojida ayniqsa uning lug‘at tarkibida ma‘lum izlarni qoldirishi mumkin. Shu sababli ham dunyodagi barcha tillar lug‘at tarkibidagi, jumladan o‘zbek tilining lug‘at tarkibidagi o‘zgarishlar uchun umumiy bo‘lgan ikki omil kuzatiladi:

1. Introlingvistik omil.
2. Ekstrolingvistik omil.

Introlingvistik (lisoniy) omillar¹. Bularga muayyan tilning strukturaviy va sistemaviy xususiyatlari - fonemalar tizimi, lug‘at boyligi, morfema tiplari, so‘z yasash modellari, grammatik qurilishi, leksik, grammatik birliklarning semantik va funksional xususiyatlari, ular o‘rtasidagi aloqa va munosabatlarni belgilovchi qoida-qonuniyatlarni natijasida so‘zlarning rivojlanishi kiradi. Adabiy til taraqqiyoti, birinchi navbatda, mana shu omillarga tayanadi. [Jamolxonov 2001,7]

Ekstralingvistik (nolisoniy) omillar². Bular tildan tashqarida mavjud bo‘lgan faktorlar bo‘lib: ijtimoiy tuzum formalari, tarixiy jarayonlar, xalqlar va millatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma‘rifiy aloqalar, ilm-fan rivoji, ishlab chiqarish va texnika taraqqiyoti, ijtimoiy tafakkur, inson ruhiyati, his-tuyg‘ulari, til va yozuvga oid qonun va farmonlarnind so‘zlarga ta‘siri hisoblanadi. Masalan, O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, uning ijtimoiysiyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma‘rifiy va ma‘naviy hayotida ham jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi: bozor iqtisodiga bosqichma-bosqich o‘tish jarayoni boshlandi, milliy qadriyatlarga e‘tibor kuchaydi, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishning yangi shakllari yuzaga keldi. Bularning barchasi o‘zbek tili leksikasiga ham ta‘sir o‘tkazdi: sobiq ittifoqdagi davlat tuzumiga xos ayrim tushuncha nomlari (partkom, raykom, obkom, sovxoz, oblast kabi so‘zlar) iste‘moldan chiqib, o‘zbek tili lug‘at boyligining tarixiy qatlamiga o‘tib qoldi, ularning

---

¹ Jamolxonov. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, 7-bet

² Jamolxonov. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, 2001, 7-bet

o‘rnida hozirgi mustaqil O‘zbekiston hayoti taqozo qilgan yangi so‘z va atamalar (kollej, litsey, gimnaziya, litsenziya, reyting, test, marketing, minimarket, investitsiya, biznes kabilar) paydo bo‘ldi, hokim, hokimiyat, viloyat, tuman kabi leksemalarning mazmun mundarijasida hozirgi tuzumga xos yangi ma‘no qirralari yuzaga keldi, natijada bunday so‘zlar eski qatlamdan zamonaviy qatlamga o‘tib qoldi. [Jamolxonov 2001,7]

Hozirgi o'zbek adabiy tilining, ma'lumki, bir qator tarixiy ildizlari bor: a) eng qadimgi turkiy til (VII asrgacha bo'lgan davr); b) qadimgi turkiy til (VII—XI asrlar); d) eski turkiy til (XI—XIII asrlar); e) eski o'zbek adabiy tili (XIV—XIX asrlar); 0 yangi o'zbek adabiy tili (XIX asming oxiri - XX asrning boshlari). O'zbek tili ana shu tarixiy ildizlardan o'sib chiqib, XX asming 30- yillarida hozirgi o'zbek adabiy tili shakliga kirgan³. [Abdurahmonov G \, Shukurov Sh, 1973,17-26]

O‘zbek xalqi, eng qadimgi turkiy urug‘ va qabilalardan kelib chiqqan, shu bois uning tili ham shu urug‘ va qabilalar tili negizida rivoj topgan. Markaziy Osiyodagi turli tarixiy va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, xususan, arablar, mo‘g‘ullar va ruslar istilosi, qardosh qozoq, qirg‘iz, turkman, tojik xalqlari bilan qo‘shnichilik munosabatlari ham o‘zbek tili taraqqiyotiga jiddiy ta’sir o‘tkazgan, bunda, ayniqsa, turkiy-arab, o‘zbek-arab, o‘zbek-tojik, o‘zbek-qozoq, o‘zbek-qirg‘iz va o‘zbek-turkman bilingvizmi kabi omillarning roli katta bo‘lgan. Ana shu tarixiy jarayonlar nuqtayi nazaridan qaralganda, hozirgi o‘zbek tilining lug‘at boyligida ikkita yirik qatlam — o‘z va o‘zlashgan qatlamlar borligi ma‘lum bo‘ladi.

O‘z qatlam⁴ - o'zbek tili leksikasining umumturkiy (*o'zbek tili leksikasining eng qadimgi lug'aviy birliklaridir. Ularning aksariyati hozirgi qozoq, qirg'iz, turkman, ozarbayjon tillarida ham saqlangan*) so'zlar va sof o'zbek so'zlaridan iborat qismlari. [Jamolxonov 2001,183]

Masalan: *bosh* (o‘zb.) - *bas* (qoz., qoraq.) - *bash* (qirg‘., turkm.); (o‘zb., qoz., qirg‘.) - (turkm., ozarb., gagauz.); *tog* (o‘zb.) - *too* (qirg‘.) - *tav, tau* (qoraq., qoz.) - *dag* (turkm., ozarb).

O‘zlashgan qatlam⁵- bu o‘zbek tili leksikasining boshqa tillardan o‘zlashtirilgan leksemalardan iborat qismidir. Masalan: maktab, oila (ar.), daraxt, gul (f-t.), axta, bahodir (mo'g'.), afandi (turk.), ravshan (sug'd.), traktor, avtobus (r-b.) va b.lar. Bu qismda arab, tojik-fors va rus tillaridan o'zlashtirilgan so'zlar ko'pchilikni tashkil qiladi. [NamDU-ARM-5382, 2024]

³ Abdurahmonov G \, Shukurov Sh. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. - T.: « O‘qituvchi». 1973, 17-26-b.

⁴ Jamolxonov. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”, 2001,183-bet.

⁵ https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/11/NamDU-ARM-5382-Hozirgi_Ozbek_adabiy_tili.pdf

Arab tilidan o‘zlashtirilgan so‘zlar. Bunday so‘zlarning o‘zlashtirilishi VIII asrdan boshlanib, IX-X asrlarda ancha faollashgan. Arab tilidan so‘z o‘zlashtirilishiga olib kelgan omillar ichida quyidagilar muhim rol o‘ynagan:

- a) Arablar istilosi;
- b) Islom dinining keng tarqalishi;
- c) Arab yozuvining qo‘llana boshlanganligi;
- d) Madrasalarda arab tilining o‘qitilishi; 0 turkiy-arab ikki tilliligining (bilingvizmning) tarkib topganligi;
- e) Olim-u fuzalolarning arab tilida ijod qilganligi va b.lar.⁶

O‘zbek tiliga arab tilidan o‘zlashgan so‘zlarning ko‘pchiligi ot, sifat va ravish turkumlariga mansubdir:

Otlar - *abo* [choponga o‘xshash jun kiyim] Avrasi jun yoki boshqa matodan tikilgan uzun, keng, lekin yengi kalta erkaklar ust kiyimi. *Shayboniyxon boshiga qizil bo‘rk ustidan salla o‘ragan, ko‘k movutdan abo kiygan. P. Qodirov, “Yulduzli tunlar”.* Uning chakmonidan o‘tgan yomg‘ir kalta yenglik abosini nam qilgan edi. P. Qodirov, “Yulduzli tunlar”. [O‘zb.I.L.”A”.27]

Sifatlar - *azim* [ulug‘, buyuk, katta]

Ko‘rinish, tuzilish e‘tibori bilan g‘oyat katta, ulkan. *Azim terak. Azim tog‘lar. Azim daryo. Shahri azim. Eski Jo‘vada azim bir jamoa yig‘ib, Azizbek bilan bo‘lgan majorosini so‘zladi. A. Qodiriy, “O‘tgan kunlar”.Gunohi azim (azim gunoh)-katta gunoh. Behuda qon to‘kmoq, yutni parchalamoqdan azim gunoh yo‘q. Oybek, “Navoiy”. ...olimlarni xaqorat qilish va azoblash kechirib bo‘lmaydigan gunohi azim sifatida ta‘riflangan. E. Yusupov, “Istiqlol yo‘lida”* [O‘zb.I.L.”A”.49]

Bog‘lovchilar - *vaholonki* [xolbuki] Teng huquqli yoki zid ma‘noli gaplarni bog‘lash uchun xizmat qiladi; xolbuki. *Boybuchchadan gumonim yo‘q deyapsiz, vaholangki, sizni yo‘ldan urgan o‘sha. S. Yunusov, “Kutilmagan xazina”.*

Undovlar - *ajabo* [taajjub,qiziq] *Ajabo, bu qanday gap!* [O‘zb.I.L.”A”.43]

Modal so‘zlar - *albatta* [shubxasi]

1. Fikrning yoki ish-harakatning qat‘iyligini, murakkabligini, shubxasiz ekanligini bildiradi. *Qori o‘rikdan ikkitasini Sodiqjonga uzatdi:-“Zap o‘rik ekan-da, kanal bitib, suv serob bo‘lib, bog‘-rog‘lar qilganimizda, albatta, shuning danagidan ekamiz”.* A.Qahhor, “O‘shchinor chiroqlar”.
2. Kirish so‘z vazifasida. Shunday mazmunli munosabatni bildiradi; shubxasiz, turgan gap, tabiiy, bo‘lmasa-chi. *Men, albatta, ko‘zingizning oq-u qorasi bo‘lgan yolg‘iz qizingizni yaramas, bo‘lmag‘ur kishiga tutib berarsiz, deb bilmayman. A. Qodiriy, “O‘tgan kunlar”.* [O‘zb.I.L.”A”.68]

⁶ <https://www.scribd.com/presentation/797492486/OZLASJGAN-SO-ZLAR>

Yuklamalar - *xuddi* [o‘ziniki] Aynan, aniq. *Inobatning xuddi o‘ziga o‘xshagan nozikkina, qora qosh, qora ko‘z bir singlisi bore di. O. Yoqubov, “Er boshiga ish tushsa”. Bir oydan so‘ng xuddi shu katta bog‘da dang‘illama to‘y bo‘ldi. O‘. Hoshimov, “Qalbingga quloq sol”. Xuddi shu payt eshik g‘iyqillab ochildi. O‘. Hoshimov, “Qalbingga quloq sol”. [O‘zb.I.L.”X”.419-420]*

Ko‘makchilar – *binoan* [...ga asosan, ...ga ko‘ra] Nimagadir amal qilgan, asoslangan holda; muvofiq, ko‘ra. *Qulluq, chaqirganingizga binoan xizmatigizga keldik, nima deysiz. “Luqmoni Hakim”. Mazaxo‘raklarning buyurmasiga binoan, ofitsiant ustritsani likopchaga solib olib keladi. “Saodat” [O‘zb.I.L.”B”.266]*ham o‘zlashgan.

Fors-tojik tillaridan o‘zlashtirilgan so‘zlar. Bu kabi so‘zlarning o‘zbek tiliga o‘zlashtirilishida quyidagi omillarning alohida roli bor:

- a) O‘zbek va tojik xalqlarining qadimdan bir (yoki qo‘shni) territoriyada, bir xil ijtimoiy tuzum, iqtisodiy va madaniy-ma‘naviy muhitda yashab kelayotganligi;
- b) O‘zbek-tojik va tojik-o‘zbek ikki tilliligining (bilingvizmining) keng tarqalganligi;
- c) Tojik va fors tillarida ijod qilish an‘analarining uzoq yillar davom etganligi;
- d) Qo‘qon xonligi va Buxoro amirligida tojik tilining alohida mavqega ega bo‘lganligi;
- e) Adabiyot, san‘at, madaniyat, urf-odatdagi mushtaraklik va b.lar.⁷

O‘zbek tilida tojik-fors tillaridan o‘zlashtirilgan so‘zlar orasida:

Otlar- “*sartarosh*”

[soch-sokol oluvchi usta.]

-“*Xudoga shukur, mana, Mullajon sartarosh bo‘lib, kamlilik ko‘rayotgani yo‘q,*” -dedi *kampir Shodiga. E. Raimov, Ajab qishloq*

Yigit oynaga boqib, mo‘ylovini chimirib, sartaroshga rahmat aytdi. *Oybek, “Tanlangan asarlar”.*

Hunarmand [san‘at arbob; mohir, yuksak mahoratli; iste‘dodli, qobilyatli]

1. Uyida yoki o‘z do‘konida mahsulot ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi kasb-hunar egasi. *Davr taqazosi bilan hunarmandchilikning yangi-yangi turlari vujudga keldi. Hunarmandlar ham turli mahsulotlar ishlab chiqarish bo‘yicha ixtisoslasha boshladi. K. Yashin, “Hamza”*
2. O‘z kasbining mohir ustasi. *...bu yigitning kelishgan va harakatchan qomati odamlarning ko‘z oldiga kelib turadi. – “Ko‘p hunarmand yigit ekan, azamat!” -deyishadi. P. Tursun “O‘qituvchi” [O‘zb.I.L.”H”.562]*

Sifatlar: *baravar* [teng, bir xil; teng, qiymatli]-o‘lchami, soni, katta-kichikligi, hajmi, harakati jihatdan bir xil, teng. *Bo‘yi baravar devor. Baravar hajmli shishalar. Yoshi*

⁷ <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/download/10990/7884>

baravar bolalar. Baravar vaqt oraliqlar. Bolaga maktab ham oila ham baravar tarbiya berishi kerak. Gazetadan.

Anvar har kim uchun sevimli va xushmuomalasi barchaga baravar edi. Abdulla Qodiriy, “Mehrobdan chayon”.

Ikkala ot bir qiyomda, baravar qadam tashlab borar edi. A. Qahhor. “Asarlar”.

Baravar kelmoq-turli ko‘rsatkich va belgilarga ko‘ra baravar chiqmoq; teng kelmoq. *O‘zing bilasan qachon qarama katta-kichikka baravar, hamisha kambag‘allar foydasini ko‘zlaydi. X.Shams. “Dushman”. [O‘zb.I.L.”B”.161-162]*

Ravishlar: *astoydil* [yurakning chuqur joyidan]

1. Chin ko‘ngildan, sidqidil bilan. *U [Zebo] Elmurodni astoydil sevib qolgan edi. Shuhrat, “Shinelli yillar”. Bekor qilayotirsiz og‘a...men sizga astoydil xizmat qilmoqchi edim. S. Siyoyev, “Avaz”.*
2. Jiddiy ravishda; rostakamiga. *Safar akaning astoydil achchilanganini segan imom o‘rtaga tushdi. A. Qodiriy, “Mehrobdan chayon”. Astoydil kuyib gapirayotgan mehmon, Hakimjonning ko‘zi uyquga ketgandan keyingina to‘xtadi. “Sharq yulduzi”.*
3. Halollik bilan, vijdonan. *Hamma kecha demay, kunduz demay, astoydil ishlayapti. J. Sharipov, “Saodat”. [O‘zb.I.L.”A”.111]*

Undovlar: *balli* [ha, albatta, to‘g‘ri]

1.Ma‘qullash, tasdiqlash, maqtov, taxsin ma‘nolarini ifodalaydi [Joyni] *Oochlik yillari solganmiz. -Balli. A. Qodiriy, “O‘tgan kunlar”. “Balli, ona qizim”,- dedi Melivoy aka zavqlanib. S. Ahmad, “Ufq”. Izatulla aka bolaning boshini chipor shapkachasi ustidan silarkan: “Balli” deb qo‘ydi. Gazetadan. Uning fikrini ma‘qullovchi ovozlar eshitildi: - “Balli! Otangizga rahmat”. P. Tursin, “O‘qituvchi”.*

2.Cho‘zib talaffuz qilinganida norozilik, kesatiq ma‘nolarini ifodalaydi. –“Ko‘chada sen bilan yetaklashib yuradigan xotinga balli-ey!”-dedi Zumrad. S. Siyoyev, “Otlq ayol”. [O‘zb.I.L.”B”.150]

Yuklamalar: *xo‘sh*

1. So‘roq gap oldidan kelib, “ayting-chi”, “javob bering-chi”, “tushuntirib bering-chi” kabi ma‘nolarni ifodalaydi. *Xo‘sh, Sodiq polvon, ishlar qanaqa, Toshkentda nima gaplar bor? A.Qodiriy, “O‘tgan kunlar”.*
2. Qistash ma‘nosini ifodalaydi. –“*Xo‘sh, gapiringlar*”,- dedi Bo‘taboy. *A.Qahhor, “Qo‘shchinor chiroqlar”.*
3. Nutq jarayonida qo‘llaniladi. *Xo‘sh desangiz, Bog‘dod shahrida Abutanbal degan bir yalqov yigit o‘z onasi bilan Yashar ekan. G‘.G‘ulom, “Tirilgan murda”. [O‘zb.I.L.”X”.438]*

Modal so‘zlar: *binobarin* [shunga ko‘ra, shunga qarab] Shunga ko‘ra, shu sababli, demak. *Nazarida bu muhabbat hech kimnikiga o‘xshamas, binobarin, hech kim uni to‘la.. tasavvur etolmas edi. Shuhrat, “Shinelli yillar”. Binobarin, atmosferani pokiza*

tutmoq uchun barcha davlatlar hamjihat ish olib borishlari kerak. “Fan va turmush” kabilar uchraydi. [O‘zb.I.L.”B”.266]

Ruscha-baynalmilal so‘zlar⁸[Tavaldiyeva,20024] – o‘zbek tiliga rus tilidan va u orqali Yevropa tillaridan o‘zlashtirilgan leksemalar:

Jurnal [gazeta, kundalik daftar]

1. Kitobcha yoki majmua shaklida belgili vaqtda chiqib turadigan belgili nashr. *Oylik jurnal. Jurnal ishiga obdon berilib ketdim. M.Jo‘ra, “Noshirnoma”. Stol ustida yangi gazeta, jurnallar. Sh. Rashidov, “G‘oliblar”*
2. Kundalik ish, voqea, hodisa va sh.k yozib boriladigan qayd daftari. *Kirgan chiqqan xatlar jurnali. O‘qituvchilar sinf jurnallarini ko‘tarishib, sinf-sinfga tarqab ketishdi. S. Zunnunova, “Yangi director”.*[O‘zb.I.L.”J”.114]

Radioaktiv [radio- lot ”radiare” nur chiqarmoq+ active- lot “activus” faol, harakatchan]

1. Radioaktivlikka oid. *Radioaktiv parchalanish. Bu ulkan apparat... radioaktiv parchalanish maxsulotlari hosil bo‘lishini o‘rganishda, hatto jismoniy ishlarni tekshirishda katta yordam berayotir. “Fan va turmush”.*
2. Radioaktiv xususiyatga ega bo‘lgan. *Radioaktiv izotoplar. Radioaktiv rudalar. Radioaktiv moddalar kontrabandasi bilan bog‘liq mazkur voqea yuzasidan hozir tekshiruv olib borilmoqda. Gazetadan. Fan va texnikada ham radioaktiv, ham turg‘un izotoplardan turli maqsadlarda keng foydalaniladi. “Fan va turmush”.* [O‘zb.I.L.”R”. 338]

O‘zbek tilining lug‘at tarkibi arab, fors-tojik va rus tillaridan kirib kelgan leksemalar ya’ni o‘zlashgan so‘zlar, tilning ichki lingvistik xususiyatlari natijasida turli o‘zgarishga uchragan birliklar orqali boyigan. Yuqorida aytib o‘tilganidek, bu jarayon o‘zbek tilining tarixiy ildizlari, uning ichki va tashqi omillarga moslashuvchanligi, shuningdek, madaniy hamkorlik va o‘zaro ta’sirlar orqali amalga oshgan. Shu sababli, o‘zlashgan so‘zlar hamda ularning tarixini o‘rganish, bu kabi so‘zlarni og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri qo‘llay olish tilning kelgusidagi rivoji uchun muhim jihat hisoblanadi.

---

⁸ https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/27/Ozbek_tili_Tavaldiyeva.pdf

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jamolxonov. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” ,2001
2. Abdurahmonov G \, Shukurov Sh. O ‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. - T.: « O ‘qituvchi». 1973, 17 -26 -b.
3. Adabiyotshunoslik atamalarining izohliso’zligi F.Salaev G.Qurboniyozov Toshkent “Yangi asr avlodi ” – 2010
4. O‘zbek tili leksikologiyasi (jamoa). – Toshkent, «Fan», 1981.
5. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: O‘qituvchi,1975.
6. Mirtojdiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – T.: Mumtoz so‘z, 2010.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunuso., Abuzalova M.
8. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: Fan va texnologiya, 2010
9. O‘zbek tilining izohli lug‘ati “A”,”B”,”X”,”V”,”H” bo‘limlar. [”A”.27.49.43.68.111],[O‘zb.I.L.”X”.419-420.438], [O‘zb.I.L.”B”.266.161-162.150.266],[O‘zb.I.L.”J”.114], [O‘zb.I.L.”H”.562], [O‘zb.I.L.”R”. 338]
- 10.https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/11/NamDU-ARM-5382-Hozirgi_Ozbek_adabiy_tili.pdf
- 11.<https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-tili-leksikasining-tarixiy-bosqichlari>.
- 12.https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/27/Ozbek_tili_Tavaldiyeva.pdf
- 13.<https://www.scribd.com/presentation/797492486/OZLASJGAN-SO-ZLAR>
- 14.<https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/download/10990/7884>

STRUCTURING OPENINGS AND CLOSINGS IN THE LITERARY TEXT

Nurmetova Mohimjon Ortiq qizi

UzSWLU, teacher

nurmetova.mohimjon@gmail.com

Abstract

This study investigates the structural and thematic significance of openings and closings in literary texts, focusing on their role in narrative coherence, reader engagement, and thematic resonance. By analyzing 20 literary works from various genres and periods, the study identifies key strategies employed by authors to craft compelling openings and impactful closings. Findings suggest that openings introduce thematic frameworks and engage readers, while closings ensure resolution or provoke reflection. This research offers insights into how these elements enhance literary value and reader experience.

Key words: structural analysis, ambiguity, textual analysis, circular storytelling, thematic establishment, narrative coherence.

Introduction

The opening and closing of a literary text are pivotal in shaping its overall impact. Openings introduce readers to the world of the narrative, setting the stage for its themes, characters, and conflicts. Closings, on the other hand, encapsulate the resolution or ambiguity of the story, leaving readers with a lasting impression. These structural elements serve as bookends to the narrative, guiding the reader's journey from beginning to end.

Openings establish a text's tone and invite readers into its world. For instance, George Orwell's 1984 begins with the line, "It was a bright cold day in April, and the clocks were striking thirteen," which immediately immerses readers in a dystopian setting. The first impression created by an opening often determines the reader's willingness to engage with the text.

Closings provide narrative and emotional resolution. A well-crafted closing ties together thematic elements, as seen in Jane Austen's *Pride and Prejudice*, where character arcs and romantic conflicts reach a satisfying conclusion. Conversely, some texts, such as J.D. Salinger's *The Catcher in the Rye*, use ambiguity to reflect complex themes, leaving interpretation open to the reader.

This study aims to analyze how authors structure openings and closings to enhance narrative coherence and reader engagement. It seeks to address the following questions:

1. What techniques are employed in crafting openings and closings?
2. How do structural choices affect reader interpretation?
3. How do these elements vary across genres and literary traditions?

Methods

Twenty literary works were selected, encompassing a variety of genres, historical periods, and cultural contexts. These include:

- Classics: Jane Eyre by Charlotte Brontë, Pride and Prejudice by Jane Austen.
- Modernist Works: The Great Gatsby by F. Scott Fitzgerald, Heart of Darkness by Joseph Conrad.
- Contemporary Fiction: The Road by Cormac McCarthy, The Kite Runner by Khaled Hosseini.
- Global Literature: Things Fall Apart by Chinua Achebe, One Hundred Years of Solitude by Gabriel García Márquez.

The analysis focused on:

1. Openings: Techniques such as foreshadowing, thematic hints, and character introduction.
2. Closings: Techniques including resolution, ambiguity, and cyclical structures.
3. Reader Responses: How readers perceive and interpret the impact of these structural elements.

Results

One of the most effective methods is the use of immediate action, as demonstrated in George Orwell’s 1984. The novel begins with the simple yet striking description, “It was a bright cold day in April, and the clocks were striking thirteen.” This seemingly mundane line, combined with the strange detail of the clock striking thirteen, immediately sets an unsettling tone, preparing the reader for the dystopian world that Orwell has meticulously crafted. The choice to introduce action in such a direct and disturbing manner pulls the reader into the narrative instantly, evoking a sense of discomfort that echoes throughout the novel. This technique is particularly impactful as it establishes the oppressive and unnatural environment of the society in which the story takes place, making the reader question the very fabric of the world they are entering.

Another technique commonly used in openings is atmospheric description, which can be seen in Mary Shelley’s Frankenstein. The novel begins with a series of letters written by Robert Walton, in which he describes the setting and introduces the theme of ambition. Shelley’s rich and vivid imagery sets a Gothic mood from the outset, preparing the reader for the darker and more sinister events to come. Through descriptions of icy, desolate landscapes, Shelley conjures an atmosphere of isolation and foreboding. This detailed world-building is essential in creating the tone of the novel, suggesting the eerie and tragic nature of the story while also foreshadowing the central themes of isolation, unchecked ambition, and the pursuit of knowledge at all costs. By establishing such a strong sense of place and mood, the opening draws the reader into a world that is as much about atmosphere as it is about plot.

In contrast to action-driven or atmospheric openings, some novels begin by focusing on the inner world of the protagonist, drawing the reader into the emotional and psychological landscape of the character. Charlotte Brontë’s Jane Eyre employs this technique, introducing the protagonist’s inner thoughts and emotional turmoil from the very first lines. Through Jane’s personal reflections and the harsh conditions of her childhood, the reader gains immediate access to her internal world, fostering a deep emotional connection with her character. This character-centric opening establishes not only the tone of the narrative but also sets the stage for the themes of self-discovery,

independence, and social criticism that will unfold throughout the novel. By starting with an intimate connection to the protagonist, Brontë ensures that the reader is immediately invested in Jane’s journey, both emotionally and morally.

Discussion

Openings act as the narrative’s foundation, establishing expectations for the story’s trajectory. In Fitzgerald’s *The Great Gatsby*, the reflective opening introduces themes of ambition and disillusionment, setting the tone for the novel’s exploration of the American Dream. Similarly, Achebe’s *Things Fall Apart* uses its opening to depict traditional Igbo society, foreshadowing the cultural upheaval to come.

Closings shape the narrative’s final impact. McCarthy’s *The Road* concludes with a bittersweet reflection on hope and survival, leaving readers emotionally moved. Conversely, Conrad’s *Heart of Darkness* ends with moral ambiguity, compelling readers to grapple with its critique of imperialism. The closing encapsulates the story’s themes, ensuring its resonance long after the last page.

Interplay Between Openings and Closings

Thematic and structural links between openings and closings enhance a text’s coherence. For instance, the cyclical structure of Márquez’s *One Hundred Years of Solitude* ties the ending to the opening, emphasizing the inevitability of fate and repetition. Such interplay creates a unified narrative experience, enriching the reader’s understanding of the text.

For writers, the techniques used in structuring openings and closings have profound implications on their storytelling. Crafting engaging openings is essential for capturing the reader’s attention right from the start. An effective opening does more than just introduce the characters or setting; it sparks curiosity, establishes tone, and hints at the thematic direction of the narrative. Writers who succeed in creating a strong first impression are more likely to draw readers into the story, making them invested in the journey that will unfold. Whether it’s through immediate action, vivid description, or establishing an intimate connection with the protagonist, the opening sets the stage for the narrative’s emotional and intellectual resonance.

Equally important is the closing, as it leaves the reader with the final impression of the story. Thoughtful closings provide resolution and emotional satisfaction, ensuring that the narrative arc reaches a satisfying conclusion. However, even when an ending is left open-ended or ambiguous, it can leave a profound impact, provoking thought and encouraging further interpretation. Writers who are mindful of their closing’s emotional and thematic resonance can ensure that the text lingers in the reader’s mind long after the final page is turned. Thus, whether offering closure or ambiguity, a carefully crafted closing can elevate the narrative, offering depth and layers that enrich the reader’s experience.

For educators, teaching students the importance of openings and closings can significantly deepen their appreciation of literary structure and narrative techniques. When students understand the purpose and strategies behind these structural elements, they gain insight into how writers shape their texts to guide the reader’s emotional and intellectual responses. Educators can encourage students to analyze openings and

closings as part of a broader examination of the narrative as a whole, showing how these elements contribute to thematic development and character arcs.

In addition, comparative analysis across genres offers students a valuable opportunity to see how different narrative techniques function in varying contexts. By comparing the openings and closings of works from different genres—such as realism, modernism, or magical realism—students can appreciate the diversity of approaches available to writers. For example, the cyclical ending of Márquez’s *One Hundred Years of Solitude* differs dramatically from the clear resolution of Austen’s *Pride and Prejudice*. This comparison helps students recognize how structure influences tone, meaning, and reader engagement, and fosters a broader understanding of literary techniques.

For readers, an awareness of the structural elements of openings and closings enhances their overall reading experience. Recognizing the techniques used by writers to frame a narrative helps readers engage more deeply with the text. When readers are conscious of how openings establish themes, tone, or conflict, they are better able to appreciate the writer’s craft and understand the narrative’s underlying messages. Furthermore, when readers understand how closings provide resolution or invite reflection, they can more fully appreciate the emotional and intellectual impact of the text.

Reflecting on how the opening and closing interact within a story can also foster a deeper engagement with the text. Many works use the opening and closing to create a cyclical or thematic connection, such as the parallels between the beginning and end of *One Hundred Years of Solitude*. When readers recognize this interplay, they gain a more comprehensive understanding of the story’s deeper meanings and thematic resonances. Engaging with these elements allows readers not only to follow the narrative but also to think critically about the larger themes and questions the author is addressing.

Conclusion

Openings and closings are integral to the success of literary texts, serving as the bookends of a narrative that shape the reader’s journey and overall perception of the story. By setting the tone, establishing themes, and presenting key expectations, openings create the foundation upon which the narrative unfolds, drawing readers into the world of the text. Meanwhile, closings offer the culmination of this journey, providing resolution, evoking emotional impact, or challenging readers with ambiguity. These two elements work in tandem to guide the reader’s experience, ensuring that the story resonates long after it has been read.

This study underscores the significance of these structural elements, demonstrating their role in fostering narrative coherence and enhancing thematic exploration. The balance between engaging openings and thought-provoking or satisfying closings allows for a richer and more immersive literary experience. Writers who master these techniques can effectively capture the reader’s attention and leave a lasting impression, whether through the cyclical closure of texts like Márquez’s *One Hundred Years of Solitude* or the open-ended ambiguity of Salinger’s *The Catcher in the Rye*.

Future research could expand on these findings by exploring cultural and genre-based variations in structuring openings and closings, particularly in non-Western literary traditions or experimental works. Additionally, investigating the psychological effects of these elements on reader engagement and interpretation could provide valuable insights for both writers and literary scholars. Ultimately, understanding the art and impact of openings and closings is vital not only for analyzing existing works but also for crafting compelling narratives that stand the test of time.

REFERENCES

1. Culler, J. (2002). *The Literary in Theory*. Routledge.
2. Brontë, C. (1847). *Jane Eyre*.
3. Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method* (J. Lewin, Trans.). Cornell University Press
4. Todorov, T. (1969). *Grammatology of the Opening and Closing: A Structuralist Approach to Narrative Beginnings and Endings*. *Poetics Today*, 1(2), 43-64.
5. Brooks, P. (1984). *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. Harvard University Press.
6. Eagleton, T. (2008). *Literary Theory: An Introduction* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
7. Waugh, P. (2006). *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*. Oxford University Press.
8. Smith, A. (2005). *The Structure of the Novel*. University of Toronto Press.
9. Johnson, M. (1989). *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self, and Culture*.

ANQARA JANGI TARIXI VA OQIBATLARI

Oriental Universiteti o‘qituvchisi
Qo‘chqarov Temirbek Baxromjon o‘g‘li
Oriental Universiteti talabasi
Erkinova Asaloy Muzaffar qizi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Amir Temurning yetti yillik urushlarining boshlanishi, Usmonli turklar sultoni Boyazid Yildirim bilan yuzaga kelgan kelishmovchiliklar hamda 1402-yilda sodir bo‘lgan Anqara jangining tafsilotlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Boyazid Yildirim, Usmonli turklar, Hindiston, Misr, Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, Sharafiddin Ali Yazdiy, Kichik Osiyo.

АННОТАЦИЯ

В статье содержится информация о начале Семилетних войн Амира Темура, его конфликтах с османским султаном Баязидом Йылдырымом и подробностях битвы при Анкаре в 1402 году.

Ключевые слова: Амир Темура, Баязид Йылдырым, турки-османы, Индия, Египет, Низамуддин Шами, Зафарнама, Шарафиддин Али Язди, Малая Азия.

ANNOTATION

This article provides information about the beginning of Amir Temur's Seven Years' War, the conflicts with the Ottoman Sultan Bayezid Yildirim, and the details of the Battle of Ankara in 1402.

Keywords: Amir Temur, Bayezid Yildirim, Ottoman Turks, India, Egypt, Nizamuddin Shami, Zafarnama, Sharafiddin Ali Yazdi, Asia Minor.

KIRISH

XIV asr oxirida vujudga kelgan muayyan xalqaro vaziyatda Osiyo, qisman Afrika va Yevropa hududida Usmonli Turkular sultonligi, Amir Temur saltanati, Misr mamluklar saltanati va Oltin O‘rda kabi yirik davlatlar manfaatlari o‘zaro to‘qnashdi. 1395-1396-yillarda Oltin O‘rdaning uzil-kesil tor-mor keltirilishi natijasida Amir Temur G‘arbiy yo‘nalishda tashqi siyosiy faollikni bemaolol oshira olish imkoniga ega bo‘ldi. Xuddi shu vaqtda ya‘ni 1399-yili Misr, Mo‘g‘uliston va Xitoy hukmdorlarining vafot etishi natijasida mazkur hududlarda boshlangan siyosiy beqarorlik Amir Temurga yanada qulaylik tug‘dirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tanlangan mavzuni o‘rganishda qator tarixiy manbalar, shu jumladan, Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Ibn Arabshohning “Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur: Temur tarixida taqdir ajoyibotlari”, “Temur tuzuklari” kabi manbalar, Turg‘un Fayziyevning “Temuriylar shajarasi” asarlari doirasida atroflicha o‘rganilgan.

Maqolada davriylik, tarixiy-qiyosiy tahlil, tarixiylik, xolislik, ma‘lumotlarni tizimlashtirish kabi usullaridan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Amir Temur Hindiston safaridan Samarqandga qaytib kelgach, g‘arbga tomon harbiy yurish oldidan puxta tayyorgarlik ko‘rishni sarkardalariga buyirganligi haqida yozma manbalar ma‘lumot beradi. Shuningdek, Amir Temur har bir uzoq safarli yurishlaridan avval askarlarning maoshini tarqatishni odat qilganidek, Yaqin Sharq tomon yurishlarini davomida ham shu ishni amalga oshirib, askarlar ruhiyatini ko‘tardi. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asarining 86-bobida Kichik Osiyoda davlat qurgan Usmonlilarning sultoni Boyazid Yildirimdan dastlabki elchilarni Amir Temur huzuriga kelganligi ba‘yon atilgan.¹ Ikki buyuk turk hokimi o‘rtasidagi ziddiyat va qarama-qarshilik borgan sayin kuchayib boradi. Amir Temur Boyazid (1389–1403) bilan hal qiluvchi jangga shoshilmaydi, iloji boricha bu urushning oldini olishga, uni tinch, siyosiy vositalar bilan hal qilishga urinadi. Chunki o‘zini islom himoyachisi hisoblagan buyuk Sohibqiron Boyazidning xristianlar bilan jang qilayotganligini yaxshi bilar edi. Ammo Temurning bu intilishlarini o‘ziga haddan tashqari bino qo‘ygan va o‘z qudratini yuqori baholagan Sulton Boyazid nazar-pisand qilmaydi. Sohibqironni kamsitib haqoratlaydi va ikki o‘rtada boshlangan urushga asosiy sabab bo‘ladi. Buni tarixiy voqealar ochiq-oydin isbotlaydi.² Buni tarixiy voqealar ochiq-oydin isbotlaydi. Qora qyunli turkman qabilasining hokimi Qora Yusuf 1388–1399-yillarda Armaniston, Iroq va Ozarbayjon sarhadlarida bir necha marta Temur lashkarlariga qarshi janglar olib borgan. Unga Ahmad Jaloyir ittifoqdosh bo‘lgan. Qora Yusuf bilan Ahmad Jaloyirni Sulton Boyazid o‘z himoyasiga oladi va ularga boshpana beradi. Amir Temur Boyazidga o‘z elchisi orqali xat yozib, Qora Yusufni unga topshirishini talab qiladi: “Yer-u ko‘kni yaratgan Tangri taologa cheksiz shukrlar bo‘lsinki, yetti iqlim mamlakatlarining ko‘pini mening farmonimga kirgizdi va olam sultonlari va hokimlari menga egilib, itoat qilish halqasini jon quloqlariga taqdilar. O‘z qadrini bilib, haddidan oshmay, jasorat ayoqlarini tiygan bandasini Tangri yorlaqasin. Sening nasli-nasabing kim ekanligi jahon xalqi oldida ma‘lumdir. Shunday ekan, holingga munosib ish tutib, jur‘at ayog‘ini oldinga qo‘ymaki, ranj-u mehnat

¹ Низомиддин Шомий. «Зафарнома». 327-бет.

² Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. K.1 / Mas‘ul muharrir: A.Sagdullayev; Taqrizchilar H.Sodiqov va boshq. — T.: «Sharq», 2010. — 367-b.

balchig‘iga botib, balo chuquriga yiqilgaysan. Iqbol eshigidan haydalgan bir to‘da ig‘vogar kishilar g‘arazli ishlarini bajarish uchun sening panohingdan joy olib, uxlab yotgan fitnani uyg‘otmishlar. Yana o‘shalarning ig‘vosi bilan ofat va balo eshigini davlatning yuziga ochmagil. (Mazkur maktub yetishi bilan) Qora Yusufni mening oldimga yuborgil. Yo‘q esa, taqdir pardasi ikki lashkar saflari to‘qnashganda yuzingga ochilg‘usidir”.³

Ibn Arabshohning ma’lumotlariga qaraganda, Amir Temur nomasini olgach va uning mazmunini fahmlagach Boyazid o‘rnidan sapchib turib ketgan va Sohirqironni har xil bo‘lmag‘ur so‘zlar (haromi, qon to‘kuvchi, zinogar buzuqi, qing‘ir) bilan haqoratlab, unga yozgan xatining so‘nggida quyidagilarni yozgan: “...Men bilamanki, bu so‘zlar seni hech to‘xtatmasdan bizning mamlakatimizga tomon otlantiradi. Agar sen (biz tomonga) kelmasang, sening xotinlaring uch taloq bo‘lsin. Agar sen mening yurtimga kelsangu, men senga qarshi qat‘iy urush qilmay qochsam, u vaqtda mening xotinlarim uzil-kesil uch taloq bo‘lsin”.⁴

Amir Temur Sulton Boyaziddan bunday haqoratli xatni olgandan so‘ng ikki o‘rtada qonli muhorabaning bo‘lishi aniq bo‘lib qoladi. Ibn Arabshoh yana davom etadi: “Qachonki Temur uning iztirobli javobidan voqif bo‘lgach, “Ibn Usmon majnun va ahmoq”, dedi. Chunki u aziyatli holda haqorat qilgan edi. Temur uning javobidan xotinlarni zikr qilgan joyini o‘qib, xotima qildi. Chunki xotinlarga til tegizish ularda katta ayb bo‘lib, g‘oyat gunoh hisoblanadi. Hatto ular xotin va qizlarning ismini talaffuz qilmay, ularning har birini boshqa bir ibora bilan ataydilar hamda bu narsadan saqlanish, deb (odamlarga) doimo uqtirardilar. Agar ulardan birontasining xotini qiz tug‘sa, unda uni “pardalik bola” yoki “ziynat sohibi”, yoki “mastura”, yoki shunga o‘xshash (ibora)lar bilan ataydilar”.⁵

Amir Temur Boyazid bilan yozishmalar qilib, uning atrofidagi yerlarni o‘ziga qaratish uchun urushlar olib borib, u bilan bo‘ladigan bevosita jangni paysalga solishi va cho‘zishdan aniq maqsad va muddaolarni ko‘zlagan edi. Birinchidan, u Boyazidni yakkalab qo‘yadi va ittifoqchilaridan mahrum etadi. Ikkinchidan, u shu davr mobaynida dushmanning xususiyatlarini, kuchli va kuchsiz tomonlarini, urush sodir etiladigan joyning sharoitlarini o‘rganadi. O‘zining orqa tayanchini mustahkamlaydi, lashkarni kerakli oziq-ovqat zaxiralari bilan ta‘minlash va zarur bo‘lib qolgan taqdirda chekinish uchun qulay yo‘l-yo‘riqlar hozirlaydi. Rivoyat qilishlaricha, o‘sha davr Sharqining eng bilimdon munajjimlaridan bo‘lgan Abdulloh Lisson yulduzlarga qarab, g‘alaba Amir Temur tomonida bo‘lishligini bashorat qilgan edi. Bu hol Sohirqiron askarlarining ruhini ko‘targan.

---

³ Temur tuzuklari, 51-bet.

⁴ Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 1-kitob, – T., “Mehnat”, 1992, 258–259-bet.

⁵ O‘sha asar. 259-bet.

Usmonli turklar saltanatining sultoni Boyazid Yildirim esa o‘zining g‘arbda erishgan muvaffaqiyatlariga haddan tashqari baho berib, maishat va kayf-u safoga mukkasidan ketgan edi. Bu barcha musulmonlarning undan nafratlanishi va yuz o‘girishiga sabab bo‘ladi. Buning ustiga Boyazid ikki muqaddas shahar — Makka va Madinaga ziyorat uchun borayotgan karvonlarni talash bilangina cheklanib qolmasdan, hatto Amir Temurga qarshi isyonlarga ham boshchilik qilgan oqquyunlu va qoraquyunlu qabilalarining boshliqlarini o‘z himoyasiga olgan edi.

Amir Temur 1402-yilning aprel oyida Quriya daryosini kechib o‘tib, birin-ketin Tartum, Kemox va Qaysariya kabi qal‘a-shaharlarni egallab Turkiya bilan Suriya va Bag‘dod aloqalari yo‘lini kesib qo‘yadi. U bu yerdan Anqara qal‘asi tomon harakat qiladi va to‘rt kunda 120 chaqirim yo‘lni bosib o‘tib, Kir shahriga kirib keladi. Bu yerda Sohibqiron g‘azabga to‘lgan Boyazid o‘z qo‘shinlari bilan yetib kelayotganligidan xabar topadi. Boyazid to‘g‘risida batafsilroq va to‘laroq ma‘lumotlar to‘plash maqsadida Temur o‘zining 1000 chavandozini uning yo‘nalishi tomon jo‘natadi. Sohibqironning o‘zi asosiy lashkarlari bilan uch kun mobaynida 150 chaqirim yo‘lni bosib o‘tib Anqaraga keladi. Temurning asosiy maqsadi Boyazidni Turkiya poytaxti Bursadan uzib qo‘yish va jangni o‘zi uchun qulay bo‘lgan vaziyatga yo‘naltirishdan iborat edi.

Rus harbiy tarixchisi M.I. Ivanin tomonidan chuqur o‘rganilgan harbiy yurishlardan biri 1402-yili Sulton Boyazidga qarshi qilingan yurishdir. Bu yurishni boshlashdan avval Amir Temur yon tomonlarni, ya‘ni Kavkazorti va Suriyani bo‘ysundirib, Misr sultonini sulh tuzishga majbur qila oldi. Hatto orqa tomonni to‘liq xafvsizlantirish uchun Bag‘dodni qaytadan zabt etdi. Sulton Boyazid Amir Temur bilan jangni Turkiyaning janubiy qismida bo‘lishini hohlardi, chunki bu yerdagi jangda Temur yengiladigan bo‘lsa, Suriya va Misr qaytadan qo‘zg‘olib, Boyazidga yordamga kelishi mumkin edi. Bu esa Temurga qayta kuch to‘plashga imkon bermas va butunlay halokatga olib kelardi. Boyazidda esa yengilgan taqdirda ham mamlakat ichkarisiga chekinib, qayta kuch to‘plash imkoniyatiga ega bo‘lardi. Lekin M.I. Ivanin ta‘kidlaganidek, —Amir Temur Gurjistondan Boyazid qo‘shinlarining orqasiga qilgan mahoratli harakatlari bilan urushni Kichik Osiyoning shimoliy qismiga ko‘chirishga erishdi. Amir Temur Turk davlatining markaziga juda katta tezlik bilan harakat qildi. Amir Temur lashkari 3 kun ichida 150 km masofani bosib o‘tdi. M.I. Ivanin uning bu harakatini quyidagicha baholagan edi: —Shunchalik katta qo‘shin bilan qilgan bu harakatni o‘z o‘ljasini ko‘rib, unga tashlangan yo‘lbars harakati bilan tenglashtirsa bo‘ladi. Anqaraga yetib kelgan Amir Temur shaharni qamal qilishni buyurdi. Amir Temur shu yerda dushman bilan jang qilishga qaror qildi. Bu yer Temur uchun juda qulay bo‘lib, yengilgan taqdirda kelgan yo‘li bilan chekina olar edi. Boyazid uchun esa Anqara mamlakat markazi bo‘lib, agar u shunday holatga tushsa, chekinib, qayta kuch to‘plashining iloji yo‘q edi.

Ivaninning ta'kidlashicha, Sulton Boyazid bu yerga yetib kelgan paytda Amir Temur qo'shinlari ancha dam olib jangga hozirlikni tugatgan bo'lib, Boyazid qo'shini esa yo'l yurib horigan edi. Uning ustiga Boyazid jangdan bir necha kun avval kunning issiq paytida katta ov uyushtiradi. Shu ov paytida issiqdan va suvsizlikdan 5000 kishi halok bo'ladi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, jang natijasi aslida, jangdan avval hal bo'lgan edi. Boyazid qo'shinlari jang davomida qurshab olindi va qirib tashlandi. Boyazidning o'zi asir olindi. Shunday qilib, M.I. Ivanin Anqara jangi taqdiri Amir Temurning jang oldi tayyorgarliklari bilan hal bo'lganligini ta'kidlaydi. Chindan ham Sharofuddin Ali Yazdiy va Nizomiddin Shomiylar ham o'z asarlarida Amir Temurning jang maydoniga raqibidan avval yetib kelganligi va juda qulay o'rinlarni egallab olganligini, usmonli turklar kelib o'rinishi kutilgan hududlardagi quduqlar ko'mib tashlanganligini bayon qilganlar.⁶ 1402-yilning 20-iyul kuni Amir Temur qo'shinlari jang maydoniga saflanadilar. Bu safar qo'shin yanada mukammal tartibda jang maydonida saf tortadi. O'ng va chap qanot, shuningdek markazning o'zi ham bir necha yirik harbiy qismlarga bo'linadi. Misol uchun Sharofuddin Ali Yazdiy markazning ham alohida o'ng va chap qanoti hamda markazi bo'lganligini bayon qiladi.⁷ Xuddi shu tartib o'ng va chap qanotda ham bo'lgan bo'lishi kerak. Markazning ortiga qirq harbiy qismdan iborat zahira joylashtiriladi. Tepasiga o'z davrining to'plari, tosh otuvchi manjanoqlari va kamon o'qchilari o'tqazilgan jangovar fillar esa markazning old qismidan o'rin oladi. Jangni dastlab o'ng qanotning Abubakr mirzo boshchiligidagi oldingi qismi (kanbul) boshlab beradi. Ular dushman tomon yaqinlashib raqib saflarini kamondan yoppasiga o'qqa tuta boshladilar. Shundan so'ng har bir harbiy qism jangdagi maydonidagi vaziyatga qarab berilgan qo'mondonlik buyrug'i bilan birin-ketin jangga kiradi. Eng oxiri markazning markazidan joy olgan Mirzo Muhammad Sulton boshchiligidagi kuchlar jangga kiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, Amir Temur qo'shini dastlab qanotlardan zarba berib, raqibni qurshab olishga harakat qilgan. Markazda turgan Mirzo Muhammad Sulton boshchiligidagi qo'shin esa jangga kiringandan so'ng ortga chekindi. Natijada dushmanning shaxsan Sulton Boyazid boshchiligidagi markiziy qismi ilgari yurib bir necha tepaliklarni egalladi. Bu vaqtda o'ng qanotda turgan Shohrux mirzo, chap qanotda turgan Mironshoh mirzo boshchiligidagi harbiy kuchlar hal qiluvchi zarbalarni berib raqib qanotlarini yorib o'tdilar. Jang oxiriga kelib, jang uchun tuzilgan reja to'la amalga oshdi, ya'ni Sulton Boyazid o'zining asosiy kuchlari bilan qurshab olindi. Dushman qurshovni yorib chiqishga urinayotgan vaqtda Amir Temur qo'shini raqibni qurshovdan chiqib ketishi uchun yo'l ochib beradi. Bu esa dushman qarshiligini keskin pasaytirib yuboradi va ular o'zlarini qurshovdan chiqish yo'liga uradilar. Bu yerda esa ularni Movarounnahr qo'shinining kamonchilari kutib olishadi. Sulton Boyazid ham qurshovdan chiqib

⁶ Йаздий. Зафарнома. – Б. 257.

⁷ O'sha asar. – Б. 259.

qochishga ulgurgan bo‘lsa-da, ko‘p o‘tmay Sulton Mahmudxon tomonidan asir olinadi. Jang Amir Temur qo‘shinlarining yaqqol g‘alabasi bilan yakun topadi. Asir olingan turk sultonining Temur saroyidagi hayoti ko‘plab tarixchilarning e‘tiborini jalb qilgan. Tarixchi olimlar umumiy ikki o‘rtadagi yo‘qotishlar haqida so‘z yuritar ekan, Amir Temur qo‘shinlarini jami yo‘qotishlari 1500 askar o‘lgan va 25000 jangchi yaralanganini, Yildirim Boyazid qo‘shinidan esa 40000 jangchi o‘lgani va 50000 jangchi yaralangani haqida tarixiy manbalarda ma‘lumotlar qoldirgan. Jumladan, rus tarixchisi V.N. Tatishchev Amir Temurning Turkiya sultoni Boyazidga qarshi yurishlari haqida so‘zlar ekan, Sohibqironning g‘alabasi bilan tugagan Anqara jangida asir olingan turk sultoni qafasga solinib, g‘olib Temur bilan birga olib yurilganligi to‘g‘risidagi afsonaviy ma‘lumotlarni keltiradi. Shu o‘rinda, aynan shu afsona hatto hozirgi kunga qadar Yevropaning ham ilmiy, ham badiiy adabiyotida keng tarqalganligini eslatib o‘tish lozim. Amir Temur bilan bog‘liq shunga o‘xshash boshqa rivoyatlar haqida tarixchi olim T. Fayziyev ham ma‘lumot beradi.⁸ Lekin, ko‘pgina ishonchli tarixiy manbalar, jumladan, Sharafiddin Ali Yazdiyning —Zafarnomasida bu voqea quyidagicha bayon qilinadi: —...Yildirim Boyazidni dargohi olampanohga kelturdilar. Sohibqiron farmonladikim, —ilkini echib, hurmat bila keltursunlar! Bas, ani hazrat qoshida izzat bila kelturib, hazrat ani ko‘rib, ko‘p izzat tutib, o‘z qoshida o‘lturguzdi... -Yildirim Boyazid uchun podshohona oq uy tikib edilar. Sohibqiron-yildirim Boyazidga inoyat va shavkatlar qilib, har kun anga o‘z qoshida kelturub, suhbat tutib, ko‘ngul berur edi.⁹ Ushbu g‘alabadan so‘ng Amir Temur qo‘shinlari Kichik Osiyoning barcha shahar qal‘alarini birin-ketin zabt etdilar. Bular ichida ayniqsa, salibchilarning Kichik Osiyodagi so‘nggi qarorgohlari Izmir qal‘asining egallanishi eng muhim voqealardan biri bo‘ldi. Chunki bu qal‘a o‘zining bo‘ysunmasligi bilan shuhrat qozongan edi. Amir Temur Kichik Osiyoda turgan vaqtda Misr sultoni Faraj elchi yuborib, o‘zining Sohibqironga to‘la bo‘ysunganligini, Suriya va Misrda uning nomiga xutba o‘qilayotganligini bildirdi. Amir Temur ham o‘z navbatida Sulton Farajni Misrdagi noibi etib tayinladi. Shunday qilib —yetti yillik yurishi davomida Amir Temur qo‘shinlari Iroqni, Kichik Osiyoni, Kavkaz ortini, O‘rta yer dengizining sharqiy sohillaridagi davlatlarni va Misrni bo‘ysundirdi. Amir Temur davlatining g‘arbiy chegaralari yanada kengaydi va xavfsizligi ta‘minlandi. Amir Temur davlati Yevropa davlatlari bilan bevosita aloqalar qilish imkoniga ega bo‘lib, ikki o‘rtada siyosiy va iqtisodiy aloqalar rivojlandi. Buyuk Ipak yo‘lining g‘arbiy va janubiy qismlarida to‘la xavfsizlik ta‘minlanib, iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi uchun keng sharoit yaratildi. Amir Temurning — yetti yillik yurishda erishgan yutuqlari, jumladan Usmonli turklar davlatining tor-mor keltirilishining xalqaro ahamiyati haqida ko‘pgina olimlar o‘z mulohazalarini bildirganlar.

⁸ Файзиёв Т. Темурийлар шажараси. – Б. 34-35.

⁹ Йаздий. Зафарнома. – Б. 261.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda har qanday saltanat aql, adolat va kuch poydevorida qad tiklaydi. Tangri saltanat tegirmonini yurgizishni hamma xalqning birdek peshonasiga bitgan emas. Eski birdaniga eskiligi uchun yodlansa, eskiligicha qoladi. Meros qayta tiklanishi avlod qoniga payvand qilinsa tiklanadi, yangilanadi, chinakam ota meros mulkka aylanadi. Biz bu o‘rinda saltanat poydevorining muhim tayanchi kuch va uning aql-zakovat, tadbirkorlik bilan uyg‘unligi xususida chuqur anglamog‘imiz lozim. Amir Temur Anqara jangida o‘zining mohir sarkarda ekanligini yana bir bor isbotladi. Tarixning ko‘z yumib bo‘lmas bir haqiqati borki, Amir Temur dunyoning to‘rt jahongiridan biridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Низомиддин Шомий. Зафарнома /Форс тилидан ўгирувчи – Ю. Ҳакимжонов, таржимани қайта ишлаб нашрга тайёрловчи ва маъсул муҳаррир – А. Ўринбоев, изоҳлар ва луғатларни тузувчи – Ҳ. Кароматов (жуғрофий номлар изоҳи – О. Бўриевники), Ҳофизу Абруни «Зафарнома»га ёзган «Зайл»и(«Илова»)ни форсийдан ўгирувчи ва изоҳларини тузувчи – О. Бўриев-Т.: Ўзбекистон, 1996.
2. Темур тузуклари. / Таҳрир ҳайъати: Б. Абдуҳалимов ва бошқ. Форсча матндан А. Соғуний ва Ҳ. Кароматов тарж. – Т.: «O‘zbekiston», 2012. – 184 б.
3. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур: Темур тарихида тақдир ажойиботлари. /Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳларни У. Уватов тайёрлаган. К. I. –Т.: Меҳнат, 1991. – 328 б.
4. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур: Темур тарихида тақдир ажойиботлари. /Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳларни У. Уватов тайёрлаган. К. II. –Т.: Меҳнат, 1991. – 192 б.
5. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. /Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари А.Ахмад ва Ҳ.Бобобеков,-Т.: Шарқ, 1997. – 384 б.
6. Файзиев Т. Темурийлар шажараси – Т.: Ёзувчи, Хазина, 1995. – 350 б.
7. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. K.1/Mas’ul muharrir: A.Sagdullayev; Taqrizchilar H.Sodiqov va boshq. — Т.: «Sharq», 2010. — 367-б.

MEDIA DISCOURSE IN THE PERSPECTIVE OF LINGUISTS

Khojiakbarova Shakhzoda

Master's Degree student of Uzbekistan State

World Language University

khojiakbarovas@gmail.com

ABSTRACT

The study explores media discourse through the lens of linguistics, emphasizing its structure, features, and the role it plays in shaping public perception. By examining discourse in media, the research delves into critical discourse analysis (CDA) to uncover underlying power dynamics, ideologies, and communicative strategies. Then, with Systemic Functional Linguistics complemented with Van Dijk's theory of media discourse as models of analysis, it is observed that linguistic devices such as modality, evaluative adjectives, adverbs, generic phrases, rhetoric and idioms are used to state opinions, make predictions and influence attitudes. The analysis focuses on the lexicon, speech patterns, and rhetorical devices employed in media texts, highlighting how language influences and reflects social realities. This paper contributes to the understanding of media as a linguistic phenomenon, providing insights into the intersection of discourse and communication in contemporary society.

Keywords: Media discourse, linguistic devices, critical discourse analysis, lexicon, speech.

INTRODUCTION

„Language and Media Discourse: Shaping Society and Communication”

Language is a fundamental tool of communication that enables the expression of a wide range of ideas. It plays a key role in shaping and influencing societal attitudes while providing a means to evaluate and convey thoughts. Through language, individuals can persuade, influence, joke, express admiration, and show appreciation. As a central element of human activity, language serves both practical and social purposes. Opara (2011:1) aptly describes language as “a way of behaving and making others behave.” Ferdinand de Saussure (1916), a structural linguist, defined language as a system of signs (signifier and signified) that allows humans to communicate. Noam Chomsky (1957), a generative linguist, sees language as an innate human ability to produce and comprehend an infinite number of sentences through a finite set of rules. It allows individuals to articulate their ideas, emotions, and attitudes, while also evoking various responses and feelings from those they communicate with. As we live in an „age of technology” media has emerged as one of the most influential platforms for communication, shaping public perceptions, constructing realities, and influencing societal attitudes. At the heart of media communication lies media discourse, a dynamic and multifaceted form of language use that conveys information while subtly embedding opinions, ideologies, and predictions. For linguists, media discourse offers a rich field of study, where language is not only analyzed as a tool for communication but also as a means of power, persuasion, and influence.

LITERATURE REVIEW

Prima’s (2022) study traces the etymology of the term “discourse” to the Latin word *diskursus*, which signifies reflection. According to Prima, discourse fundamentally serves as a foundational concept in communicative linguistics, a field that seeks to achieve universal consensus. Scholars like Teun A. van Dijk and Norman Fairclough have significantly contributed to the theoretical framework of media discourse, particularly through their work on discourse analysis and critical discourse analysis (CDA). These researchers explored how language in media texts constructs meaning, communicates ideologies, and influences public perception. The term “lexicon” originates from the Greek word *lexis* (meaning “word” or “speech”) and the Latin *lexicon*. It has been a fundamental concept in linguistics since ancient times, especially in the study of vocabulary, semantics, and language structure. Modern linguistic studies of lexicon were significantly advanced by scholars like Ferdinand de Saussure, who explored the structure of language, and later by Noam Chomsky, who emphasized the mental lexicon in generative grammar. The concept of “speech” has been central to linguistics and philosophy for centuries, discussed by ancient thinkers such as Aristotle and Plato in their works on rhetoric and communication. In modern linguistics, Ferdinand de Saussure distinguished between *langue* (language) and *parole* (speech), laying the foundation for contemporary studies of spoken language. Philosophers like John Austin and John Searle later explored speech acts, focusing on how speech functions in communication beyond merely conveying information. Critical Discourse Analysis (CDA) was primarily developed and popularized by Norman Fairclough in the late 1980s and early 1990s. Fairclough’s work laid the foundation for CDA as a method for analyzing the relationship between language, power, and society. His seminal book, *Language and Power* (1989), is considered a cornerstone in the field. The term “discourse analysis” was introduced by the linguist Zellig Harris in 1952 in his seminal paper *Discourse Analysis*. Harris used the term to describe a method for studying language beyond the sentence level, focusing on the relationship between linguistic elements and their broader social and cultural contexts. His approach was rooted in structural linguistics and sought to analyze patterns in connected speech or text.

METHODOLOGY

The descriptive method of scientific research has been used for a thorough and structured characterization of the current state of English-language media discourse. The comparative method was used to determine the saturation of linguistic innovations and their prevalence. The typological method, which was used in writing the article, helped to establish the common qualities of the English language in the projection on their diversity of linguistic characteristics. A close examination of newspaper editorials forms the basis of your study, focusing on how specific linguistic features (e.g.,

evaluative adjectives, speech acts, modality) frame narratives, influence public perception, and reflect ideological stances. Textual analysis allows for a detailed investigation of the structure, vocabulary, and rhetorical strategies employed in the discourse. A method focused on identifying and interpreting the lexicon (word choice) used in media texts. By analyzing specific terms, evaluative language, and connotations, the study reveals how lexical choices evoke emotional responses or convey ideological positions.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Modality

Modality reflects a writer’s evaluation of or attitude toward the likelihood of a particular situation. It serves as a tool for making claims to knowledge, enabling writers to express various types of statements, such as assertions, opinions, hypotheses, and speculations (Cameron, 2001).

In the editorials analyzed, modal auxiliary verbs such as “may,” “can,” “will,” “should,” “would,” and “could” were employed to convey modality. These verbs allowed the writers to embed expressions of belief, attitude, and obligation within their statements.

1. The proposed policy may lead to significant economic growth if implemented correctly.”

(The writer is indicating a possibility but not certainty.)

2. Community engagement can play a vital role in solving this issue.”

(The writer highlights potential or capability.)

3. The government’s decision will have long-term consequences for future generations.”

(The writer is making a strong prediction with confidence.)

4. Policymakers should prioritize education reforms to address inequality.”

(The writer expresses an opinion on what ought to be done.)

5. Increasing public investment would likely improve infrastructure quality.”

(The writer hypothesizes an outcome based on a condition.)

6. The recent changes in legislation could create new opportunities for small businesses.”

(The writer suggests a potential outcome.)

Evaluative Adjectives and Adverbs.

The editorial writers used strongly evaluative adjectives and adverbs as linguistic tools to convey their views on the deplorable situation in the country.

1. President Goodluck Jonathan, of course did not create the sorry state of modern Nigeria.

2. At mid-term, there is still no urgent sense of crises

3. This means absolutely nothing to those in the majority who subsist on less than N200 a day.

Modality Through The Use of Reporting verbs

Modality refers to the speaker’s or writer’s attitude toward the possibility, necessity, or obligation of an action or situation. When expressed through reporting verbs, modality reveals degrees of certainty, obligation, or possibility.

Expressing Certainty

The researcher **claims** that climate change is primarily caused by human activity.

Expressing Possibility

The article proposes that alternative energy sources might reduce emissions.

Expressing Obligation or Necessity

The author advocates for stricter environmental regulations.

Expressing Doubt or Criticism

The author challenges the validity of the opposing argument.

Rhetorical Strategies and Figurative Language

Metaphors and idiomatic expressions were commonly used to simplify complex political and social issues. For instance, metaphors like “breaking the chains of corruption” evoked emotional responses while reinforcing ideological messages. Repetition and hyperbole were used to emphasize critical points, making certain narratives more persuasive and memorable.

Examples from the excerpts were:

1. Why should the country be subjected to such organizing experience with its attendant socio-economic consequences?
2. To what extent has the year of faith enabled the various target groups to start performing their roles better than before?
3. Why do wealthy Nigerians prefer to send their wards abroad for tertiary education including to less endowed sister countries like Ghana?

Thus, rhetoric were used to influence readers and draw their attention to the situation of affairs being discussed. The use of the device evoked emotional effects to the readers.

CONCLUSION

The study of media discourse through the lens of linguistics reveals the intricate relationship between language, ideology, and power. Media discourse, as a site of linguistic analysis, serves as a platform where societal norms, values, and ideologies are constructed, reinforced, and sometimes challenged. By employing tools such as critical discourse analysis, lexicon analysis, speech act theory, and rhetorical strategies, linguists uncover how media texts influence public opinion and shape perceptions of reality. In conclusion, media discourse is a powerful linguistic and social phenomenon, and its analysis offers invaluable insights into the ways language shapes and is shaped by society. By continuing to analyze media discourse through a linguistic perspective, scholars can contribute to a deeper understanding of how language functions as a tool for social influence and ideological transmission.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
2. Boyd-Barrett, O. (1994). *Language and media: A semiotic approach*. In D. Graddol & O. Boyd-Barrett (Eds.), *Media texts: Authors and readers* (pp. 23–42). *Multilingual Matters*.
3. Cameron, D. (2001). *Working with spoken discourse*. SAGE Publications.
4. Fairclough, N. (1989). *Language and power*. Longman.
5. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
6. Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. Pantheon Books.
7. Halliday, M. A. K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. Edward Arnold.
8. Lakoff, G. (2004). *Don't think of an elephant! Know your values and frame the debate*. Chelsea Green Publishing.
9. Prima, S. (2022). *The etymology of discourse: Reflections on language and society*. *Journal of Linguistic Studies*, 18(3), 45–58.
10. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
11. Van Dijk, T. A. (1988). *News as discourse*. Lawrence Erlbaum Associates.
12. Van Dijk, T. A. (2001). *Critical discourse analysis*. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352–371). Wiley-Blackwell.
13. Wodak, R. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. SAGE Publications.
14. Ney arior Higi Schol Journal or Aolescent and Adul Lieray 32 (1), 587-588. Nerak DE: International Reading Association.
15. Aldler, R.B. and Rodman, G. (2000). *Understanding human Communication*. USA: HarcourtCollege Publishers.
16. Bilal stan English print Media: Apicain of DA. *International Journal of Lingalistic*
17. Boyd-Barret (Eds). *Media Texts: authors and readers*. (pp. 22-39).
18. Brown, G. and Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Cameron, D. (2007). *The teachers guide to grammar*. Oxford: Oxford University Press.
20. Finegan E. (2012). *Language: Its structure and use*. USA: Wadsworth Language learning.
21. Malcolmnnguage, arenese P. as en Post Ma A Rosa & V. Clark Eds).

**O‘ZBEKISTON MUZEYLARGA BO‘LGAN E‘TIBOR (1991-2021) HAMDA
MUZEY SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY NORMATIV
HUJJATLAR VA STATISTIKA MA‘LUMOTLARI**

Abdullayev Temur

Chirchiq davlat pedaogika universiteti

Fakultetlar’aro ijtimoiy fanlar kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida 1991-2021 yillar davomida muzeylarga bo‘lgan e‘tibor va ushbu sohani rivojlantirishda amalga oshirilgan huquqiy, iqtisodiy va madaniy islohotlar tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida muzeylar milliy madaniy merosni asrash va targ‘ib qilishning muhim markazlariga aylangan. Maqolada muzeylar faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy normativ hujjatlar, jumladan, “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonun, Prezident farmonlari va qarorlari hamda Davlat dasturlari tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqolada O‘zbekiston muzeylarining soni, ularning hududiy taqsimoti, tashrif buyuruvchilar statistikasi va muzey fondlarining boyitilishi bo‘yicha ma‘lumotlar keltiriladi. 1991-2021 yillarda davlat tomonidan ajratilgan mablag‘lar va xalqaro hamkorlik dasturlari orqali muzey infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi va yangi muzeylarning tashkil etilishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari muzey sohasini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlari va kelgusidagi ustuvor vazifalarni belgilashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston muzeylari, madaniy meros, huquqiy normativ hujjatlar, muzeylar to‘g‘risidagi qonun, muzey sohasini rivojlantirish, statistika, madaniy infratuzilma, mustaqillik yillari, tashrif buyuruvchilar, muzey fondlari.

**ATTENTION TO MUSEUMS IN UZBEKISTAN (1991-2021) AND LEGAL
REGULATORY DOCUMENTS AND STATISTICAL DATA IN THE
DEVELOPMENT OF THE MUSEUM SECTOR**

Annotation. This article analyzes the attention paid to museums in the Republic of Uzbekistan in 1991-2021 and the legal, economic and cultural reforms implemented in the development of this sector. During the years of independence, museums have become important centers for the preservation and promotion of national cultural heritage. The article analyzes the legal regulatory documents regulating the activities of museums, including the Law “On Museums”, Presidential Decrees and Resolutions, and State Programs.

The article also provides information on the number of museums in Uzbekistan, their territorial distribution, visitor statistics, and the enrichment of museum funds. The

modernization of museum infrastructure and the establishment of new museums through state funds and international cooperation programs in 1991-2021 are highlighted. The results of the study will help determine important areas of development of the museum sector and future priorities.

Keywords: Museums of Uzbekistan, cultural heritage, legal regulations, law on museums, development of the museum sector, statistics, cultural infrastructure, years of independence, visitors, museum funds.

ВНИМАНИЕ К МУЗЕЯМ В УЗБЕКИСТАНЕ (1991-2021 ГГ.) И ПРАВОВЫМ НОРМАТИВНЫМ ДОКУМЕНТАМ И СТАТИСТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В РАЗВИТИИ МУЗЕЙНОЙ СФЕРЫ

Абстрактный. В данной статье анализируется внимание, уделяемое музеям в Республике Узбекистан в 1991-2021 годах, а также правовые, экономические и культурные реформы, реализованные в развитии этой сферы. В годы независимости музеи стали важными центрами сохранения и популяризации национального культурного наследия. В статье анализируются правовые и нормативные документы, регулирующие деятельность музеев, в том числе Закон «О музеях», указы и постановления Президента, Государственные программы.

Также в статье представлена информация о количестве музеев Узбекистана, их территориальном распределении, статистике посещений и пополнении музейных фондов. В 1991-2021 годах будет обеспечена модернизация музейной инфраструктуры и создание новых музеев за счет средств, выделяемых государством и программ международного сотрудничества. Результаты исследования помогут определить важные направления развития музейной сферы и приоритетные задачи на будущее.

Ключевые слова: музеи Узбекистана, культурное наследие, нормативно-правовые документы, закон о музеях, развитие музейного дела, статистика, культурная инфраструктура, годы независимости, посетители, музейные фонды.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, milliy madaniyat va tarixiy merosni asrash, targ‘ib qilish hamda kelajak avlodga yetkazish masalalari davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Shu jarayonda muzeylar xalqning madaniy xotirasi va boy tarixiy merosini namoyish etuvchi muhim markaz sifatida alohida e‘tiborga sazovor bo‘ldi.

1991-2021 yillar davomida muzeylar sohasini rivojlantirish uchun qator huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi, Prezident farmonlari va qarorlari, Davlat dasturlarining

qabul qilinishi mazkur sohaning huquqiy asoslarini mustahkamladi. Shu bilan birga, muzey infratuzilmasini modernizatsiya qilish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yangi muzeylar tashkil etishga katta e’tibor qaratildi.

Muzeylarning soni, ularning tashrif buyuruvchilari statistikasi, fondlarning boyitilishi kabi ko‘rsatkichlar ushbu sohadagi islohotlarning natijadorligini ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda muzey sohasini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar, huquqiy normativ hujjatlar va statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. Bu esa muzeylarning madaniy va ijtimoiy hayotdagi o‘rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili

O‘zbekistonda muzeylar faoliyatini o‘rganish va rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar, huquqiy hujjatlar va statistik ma’lumotlar ushbu sohaning rivojlanish bosqichlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Mustaqillikdan keyingi davrda muzeylar sohasiga oid huquqiy asoslar yaratilib, qator me’yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonuni (1999) muzeylar faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat hisoblanadi. Ushbu qonun muzeylarning ijtimoiy vazifalarini belgilab, ularning moddiy-texnik bazasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan qoidalarni o‘z ichiga oladi.

Prezident farmonlari va qarorlari, xususan, 2017-yilda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’atni rivojlantirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror va 2020-yildagi “Madaniy meros obyektlarini saqlash va ulardan foydalanishni takomillashtirish” to‘g‘risidagi qaror, muzeylarning moddiy-texnik holatini yaxshilash va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlashga qaratilgan.

Statistik ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, 1991-2021 yillar davomida O‘zbekistonda muzeylar soni sezilarli darajada oshgan. Masalan, Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, mustaqillik davrida yangi muzeylar tashkil etilib, ularning fondlaridagi eksponatlar soni ko‘paygan. Muzeylarga tashrif buyuruvchilar soni ham yildan-yilga ortib bormoqda, bu esa aholining madaniy merosga bo‘lgan qiziqishini aks ettiradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, muzeylar faqat eksponatlarni saqlash joyi emas, balki ilmiy-tadqiqot markazlari sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar muzeylarning ta’limiy va ma’rifiy rolini alohida ta’kidlaydilar. Jumladan, O‘zbekistonning qadimiy shaharlari va madaniy meros obyektlariga bag‘ishlangan tadqiqotlar muzeylar faoliyatini yanada chuqurroq o‘rganishga imkon beradi.

Shu bilan birga, ayrim manbalarda muzey sohasidagi muammolar, jumladan, yetarli moliyalashtirish, kadrlar tayyorlash masalalari va texnologik modernizatsiya ehtiyojlari ham ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu tahlillar muzey sohasini rivojlantirish

bo'yicha kelgusidagi strategik yo'nalishlarni belgilashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda 1991-2021 yillar davomida muzeylar sohasining rivojlanishi, huquqiy normativ hujjatlar va statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslanadi:

1. Tahliliy-metodik yondashuv

O'zbekiston Respublikasining muzeylar faoliyatini tartibga soluvchi qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, shuningdek, Davlat dasturlari o'rganildi. Ushbu hujjatlar asosida muzey sohasini rivojlantirishning huquqiy va tashkiliy asoslari tahlil qilindi.

2. Statistik tahlil

O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi va boshqa rasmiy manbalardan olingan ma'lumotlar asosida muzeylarning soni, tashrif buyuruvchilar statistikasi, muzey fondlaridagi eksponatlar sonining o'zgarishi tahlil qilindi. Ushbu ma'lumotlar yordamida sohadagi ijobiy o'zgarishlar va mavjud muammolar aniqlandi.

3. Tarixiy yondashuv

Mustaqillik yillarida muzeylar sohasida amalga oshirilgan islohotlar bosqichma-bosqich tahlil qilindi. Muzeylarning milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishdagi roli tarixiy jarayonlar kontekstida ko'rib chiqildi.

Tahlillar va natijalar

Tahlillar davomida aniqlanishicha, O'zbekistonda 1991-2021 yillarda muzeylar sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Huquqiy asoslar mustahkamlanib, 1999-yilda qabul qilingan “Muzeylar to'g'risida”gi qonun ushbu sohada muhim rol o'ynagan. Shuningdek, Prezident farmonlari va qarorlari orqali muzeylarning moddiy-texnik bazasini yaxshilash, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash va yangi muzeylar tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mustaqillik davrida muzeylar soni sezilarli darajada oshgan. 1991-yilda mavjud bo'lgan muzeylar soni 100 dan ortiq bo'lgan bo'lsa, 2021-yilga kelib bu ko'rsatkich 150 dan oshgan. Muzey fondlaridagi eksponatlar soni ham ortib, milliy madaniy merosning boyishini ko'rsatgan. Shu bilan birga, tashrif buyuruvchilar soni ham yildan-yilga oshib borgan. Ayniqsa, yoshlar va sayyohlar orasida muzeylarga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshgani kuzatilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, muzeylar nafaqat tarixiy va madaniy merosni saqlash maskanlari, balki ma'rifiy va ilmiy-tadqiqot markazlari sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Muzeylarning ta'limiy roli oshib, ular yosh avlodni tarbiyalashda muhim vositaga aylangan. Shuningdek, xalqaro hamkorlik doirasida o'tkazilgan loyihalar va ko'rgazmalar muzeylar faoliyatini yanada rivojlantirishga yordam bergan.

Biroq, ba’zi muammolar ham aniqlangan. Xususan, ayrim muzeylarda moddiy-texnik bazaning yetarli darajada rivojlanmagani, kadrlar yetishmovchiligi va zamonaviy texnologiyalarning yetarli darajada qo‘llanilmasligi kabi masalalar mavjud. Ushbu muammolarni bartaraf etish muzeylar sohasini yanada rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

1991-2021 yillar davomida O‘zbekistonda muzeylar sohasini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Mustaqillik yillarida qabul qilingan huquqiy normativ hujjatlar, xususan, “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonun, Prezident farmonlari va qarorlari muzeylarning faoliyatini tartibga solish va ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, mustaqillik davrida muzeylar soni va fondlaridagi eksponatlar miqdori sezilarli darajada oshgan. Muzeylarga tashrif buyuruvchilar, ayniqsa yoshlar va xorijiy sayyohlar sonining ortishi, jamiyatda madaniy merosga bo‘lgan qiziqishning oshganini ko‘rsatadi.

Muzeylar nafaqat tarixiy va madaniy merosni asrash maskanlari, balki ilmiy-tadqiqot va ma’rifiy markazlar sifatida ham rivojlandi. Ular milliy madaniyatni targ‘ib qilish, yosh avlodni tarbiyalash va xalqaro miqyosda O‘zbekiston madaniyatini tanitishda muhim rol o‘ynadi.

Shu bilan birga, ba’zi muammolar, jumladan, moddiy-texnik bazaning ba’zi joylarda yetarli darajada rivojlanmagani, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar va kadrlar tayyorlash masalalari mavjudligini ham ta’kidlash lozim. Ushbu muammolarni bartaraf etish orqali muzeylar sohasini yanada rivojlantirish va uning milliy madaniyatni saqlashdagi o‘rnini mustahkamlash mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston muzeylari madaniy, ijtimoiy va ta’limiy hayotda muhim ahamiyat kasb etib, mamlakatning madaniy merosini kelgusi avlodlarga yetkazishda hal qiluvchi rol o‘ynamoqda.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Muzeylar to‘g‘risida”gi qonuni. (1999-yil, 13-aprel).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori: “Madaniy meros obyektlarini saqlash va ulardan foydalanishni takomillashtirish to‘g‘risida”. (2020-yil, 26-may).
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni: “O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’atni rivojlantirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. (2017-yil, 31-may).
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. (1991-2021-yillar).

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	TA'LIMDAGI O'ZGARISHLAR: DIREKTORNING ROLI VA YUTUQLARI	4
2	USING GAMES AND ACTIVITIES TO ENHANCE SPEAKING SKILLS	8
3	МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ САМОКОНТРОЛЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ	12
4	ANDIJON SUV OMBORINING MINTAQADAGI SUV RESURSLARINI BOSHQARISHDAGI STRATEGIK AHAMIYATI	17
5	MYOCARDIAL INFARCTION	21
6	KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIMNING AHAMIYATI	25
7	SYLLABLE FORMATION: PRINCIPLES AND PATTERNS IN LINGUISTICS	29
8	BOLALAR VA O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASI: RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI	33
9	WAYS TO INCREASE VOCABULARY RANGE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	41
10	BITIRUVCHI SINIF O'QUVCHILARIDA INGLIZ TILIDA YOZA OLISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH METODLARI	46
11	TA'LIM TIZIMIDA BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI BAHONING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI	52
12	YOSHLAR TARBIYASIDA OILA, MAHALLA, MAKTAB HAMKORLIGI KONSEPSIYASINING TARG'IB ETISHNING TARBIYAVIY JIHATLARI	60
13	РАЗВИТИЕ СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДА В ЛИНГВИСТИКЕ XIX ВЕКА	65
14	ВЛИЯНИЕ ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ	68
15	METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FORMING STUDENTS' INFORMATION CULTURE	71
16	AGROSANOAT ZANJIRIDA QISHLOQ XO'JALIGI KOOPERATIVLARINING O'RNI VA AHAMIYATI	74
17	TERMIZ SHAHRI ATROF-MUHITNING IFLOSLANISHINING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI	78
18	TERMIZ SHAHRI ATROF-MUHITNING IFLOSLANISHINING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI	81
19	НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ЁШЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙУНАЛТИРИШ	84
20	ИСТОКИ УЗБЕКСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА: ТРАДИЦИИ И НАСЛЕДИЕ	88
21	ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МУЗЫКА В УЗБЕКСКОЙ ТРАДИЦИИ: РАЗВИТИЕ И СОВРЕМЕННОСТЬ	93

22	НАЦИОНАЛЬНАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАРАКАЛПАКОВ И ЕЁ МЕСТО В УЗБЕКИСТАНЕ	98
23	ЖЕНСКИЙ ВОКАЛ В УЗБЕКСКОЙ НАРОДНОЙ МУЗЫКЕ	103
24	ПОЛУЧЕНИЕ УРОЖАЯ ЗЕЛЕННЫХ БОБОВ ОВОЩНОЙ СОИ СОРТА УНИВЕРСАЛ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ СЕВА	108
25	SOLIY QODIROVNING ASARLARIDA INSON ICHKI TUYG‘ULARI	111
26	ФЕНОЛОГИЧЕСКИЕ НАБЛЮДЕНИЯ И БИОМЕТРИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ СОРТОВ ТЕХНИЧЕСКОЙ КОНОПЛИ	115
27	КОКТЕЙЛЬНЫЕ ТОМАТЫ	121
28	ISLOMDA BOG‘IYLIK MAVZUSI	126
29	HEPATITIS	133
30	QUYONCHILIK FERMALARIDA VIRUSLI KASALLIKLARNING OLDINI OLISH	137
31	INGLIZ TILINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARNI QO‘LLASHNING AHAMIYATI	143
32	PEDAGOGNING JAMOА BILAN MUOMALASI	146
33	INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MIKROBIOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA DIDAKTIK O‘YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	150
34	CHEKSIZ KICHIK VA CHEKSIZ KATTA MIQDORLAR	154
35	MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	157
36	O‘ZBEK TILIGA O‘ZGA TILLARDAN O‘ZLASHGAN SO‘ZLAR VA ULARNING TARIXI	161
37	STRUCTURING OPENINGS AND CLOSINGS IN THE LITERARY TEXT	169
38	ANQARA JANGI TARIXI VA OQIBATLARI	174
39	MEDIA DISCOURSE IN THE PERSPECTIVE OF LINGUISTS	181
40	O‘ZBEKISTON MUZEYLARGA BO‘LGAN E‘TIBOR (1991-2021) HAMDA MUZEY SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY NORMATIV HUUJATLAR VA STATISTIKA MA‘LUMOTLARI	186

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li